

BARTIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

J O M E L I P S

JOURNAL OF MANAGEMENT ECONOMICS
LITERATURE ISLAMIC AND POLITICAL SCIENCES

YÖNETİM, EKONOMİ, EDEBİYAT, İSLAMİ VE POLİTİK BİLİMLER DERGİSİ

PUŞKİN'İN ESERLERİNİN POETİK YETKİNLİK YÖNÜYLE DEĞERLENDİRİLMESİ:

PAUL VALERY'NİN SANAT ANLAYIŞI BAĞLAMINDA BİR İNCELEME

Uğur KESKİN

**YÖNETİM GURULARI VE YÖNETİMDE MODA YAKLAŞIMLAR ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME**

Murat ŞENGÖZ

**AMERİKAN HEGEMONYASININ TÜRKİYE'DE MODERNLEŞME VE KALKINMA
SÖYLEMLERİNE YANSIMALARI: 1945-1960**

Nermin KILIÇ AKOĞLAN, Ester RUBEN

TMS 20 KAPSAMINDA DEVLET TEŞVİKLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ:

ATIK GERİ KAZANIM

ÜZERİNDE BİR UYGULAMA

Cemre YAZICI

İSLAM PERSPEKTİFİNDEN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Ahmet EFE

**POTANSİYEL TURİSTLERİN HELAL TURİZME BAKIŞ AÇISI DINDARLIK
DÜZEYİNE GÖRE DEĞİŞİR Mİ?**

Said KINGİR, Ayhan KARAKAŞ, Nilüfer ŞAHİN TEZCAN

**SPECULATIONS ON PANENTHEISM IN LITERATURE, SINLESS SINNERS AND
DEMONIC GOOD ANGELS IN MIDNIGHT'S CHILDREN AND LORD OF THE FLIES**

Hacer GÖZEN, Timucin Bugra EDMAN, Olga KARAMALAK, Sercan ARISOY, Umut
BARUTLU

**TESTING THE RATIONAL EXPECTATIONS HYPOTHESIS: AN EMPRICAL
EVIDENCE FROM TURKEY**

Ümit YILDIZ, Bülent GÜNSOY

**KURUMSAL KÜLTÜR: ABD, JAPONYA VE TÜRKİYE'DE BAŞARILI ŞİRKET
YÖNETİMLERİ**

Ali Davut ALKAN

ISSN: 2547-9512 • CİLT:6 • SAYI:1 • YIL: 2021

BARTIN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

JOMELIPS JOURNAL OF MANAGEMENT ECONOMICS LITERATURE
ISLAMIC AND POLITICAL SCIENCES

YÖNETİM, EKONOMİ, EDEBİYAT, İSLAMİ VE POLİTİK BİLİMLER
DERGİSİ

ISSN: 2547-9512

CİLT: 6 SAYI: 1 YIL: 2021

Sahibi

Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Adına

Rektör Prof. Dr. Orhan UZUN

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Ömer BAYKAL, Bartın Üniversitesi obaykal@bartin.edu.tr

Editör Yardımcısı

Arş. Gör. Dr. Mehmet Akif PEÇE, Bartın Üniversitesi apece@bartin.edu.tr

Bölüm Editörleri

Prof. Dr.. Şaban ESEN Bartın Üniversitesi İşletme sabanesen@bartin.edu.tr

Prof. Dr. Mahmut BOZAN Kamu Yönetimi-Uluslararası İlişkiler Bartın Üniversitesi mbozan@bartin.edu.tr

Prof. Dr. Alper AYTEKİN, Bartın Üniversitesi Yönetim Bilişim Sistemleri aytekin@bartin.edu.tr

Doç. Dr. Mustafa HİZMETLİ Bartın Üniversitesi Tarih mhizmetli@bartin.edu.tr

Doç. Dr. Said CEYHAN Bartın Üniversitesi İktisat akamaci@bartin.edu.tr

Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ Bartın Üniversitesi İşletme ayhankarakas74@gmail.com

Doç. Dr. Üyesi Haluk ÖNER Bartın Üniversitesi Edebiyat honer@bartin.edu.tr

Mizanpaj

Arş. Gör.Dr. Mehmet Akif PEÇE

Kapak Tasarımı

Çağrı ÖZDAL

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. Şaban ESEN Bartın Üniversitesi sabanesen@bartin.edu.tr

Prof. Dr. Mahmut BOZAN Bartın Üniversitesi mbozan@bartin.edu.tr

Prof. Dr. Alper AYTEKİN, Bartın Üniversitesi Yönetim Bilişim Sistemleri aytekin@bartin.edu.tr

Prof. Dr. Hamza ÇEŞTEPE Bülent Ecevit Üniversitesi hamzac@hotmail.com

Prof. Dr. İbrahim DELİCE Bartın Üniversitesi hidelice@bartin.edu.tr

Prof. Dr. İsmail CERİTLİ Bartın Üniversitesi iceritli@bartin.edu.tr

Prof. Dr. Abdulkadir BİLEN Dicle Üniversitesi abilen@gmail.com

Prof. Dr. Kahraman ÇATI Düzce Üniversitesi kahramancati@duzce.edu.tr

Prof. Dr. Mehmet Selami YILDIZ Düzce Üniversitesi selamiyildiz@duzce.edu.tr

Prof. Dr. Mehmet ZELKA Üsküdar Üniversitesi mehmet.zelka@uskudar.edu.tr

Prof. Dr. Metin SABAN Bartın Üniversitesi metin.saban@bartin.edu.tr

Prof. Dr. Said KINGİR Sakarya Üniversitesi saidkingir@hotmail.com

Prof. Dr. Ertuğrul YILDIRIM Bülent Ecevit Üniversitesi ertugruly@beun.edu.tr

Doç. Dr. Yasin BOYLU Gazi Üniversitesi yasinboylu@gmail.com

Doç. Dr. Ahmet KAMACI Bartın Üniversitesi akamaci@bartin.edu.tr

Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ Bartın Üniversitesi ayhankarakas74@gmail.com

Doç. Dr. M. Said CEYHAN Bartın Üniversitesi sceyhan@bartin.edu.tr

Doç. Dr. Yaşar ÖZ Bartın Üniversitesi yasaroz@bartin.edu.tr

Doç. Dr. Haluk ÖNER Bartın Üniversitesi honer@bartin.edu.tr

Bilimsel Danışma ve Hakem Kurulu (Advisory and Review Committee)

Prof. Dr. Şaban ESEN, Bartın Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Mahmut BOZAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Alper AYTEKİN, Bartın Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Tayyar ARI, Uludağ Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Bülent GÜNŞOY, Anadolu Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Ramazan KAPLAN, Ankara Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Selahattin Karabınar, İstanbul Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. M. Lütfullah Karaman, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Aydın Topaloğlu, İstanbul Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Yasemin Köse, Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Orhan BATMAN, Sakarya Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. İsmail CERİTLİ, Bartın Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Michelangelo Guida, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Hamza ÇEŞTEPE, Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Şükrü Balcı, Selçuk Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Stanislav IVANOV, Varna University of Management, Bulgaria

Prof. Dr. Halit Keskin, Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Kahraman ÇATI, İnönü Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Erdinç Yazıcı, Gazi Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Yakup CİVELEK, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE, Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Kashif HUSSAİN, UCSI University, Malaysia

Prof. Dr. Said KINGİR, Sakarya Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Mustafa Sakal, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Aziz KUTLAR, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Recep TARI Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Rahmi YAMAK, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Selami YILDIZ, Düzce Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İsmail KÜÇÜKAKSOY, Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ömer ÇAHA, İstanbul Zaim Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Şenol Durgun, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ertuğrul YILDIRIM, Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fatih YARDIMCIOĞLU, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. M. Said CEYHAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ahmet KAMACI, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Erdoğan EKİZ, King Abdulaziz University, Saudi Arabia
Doç. Dr. Ahmet EYİM, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türkiye
Doç. Dr. Mahirah KAMALUDİN, Universiti Malaysia Terengganu, Malaysia
Doç. Dr. Mehmet Saim AŞÇI, Medipol Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yaşar ÖZ, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nuray TÜRKER, Karabük Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Şevki ULAMA, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Haluk ÖNER, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Zainizam ZAKARİYA, Sultan Idris Education University (UPSI), Malaysia
Doç. Dr. Ali ÖZTÜREN, Eastern Mediterranean University, Cyprus
Dr. Öğr. Üyesi Ömer BAYKAL, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ARSLAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Osman Bayraktar, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi. Mevlüt TATLIYER, Medipol Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Said KÖSE, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir GÖLCÜ, Selçuk Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Enes Bal, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Yaşar AKÇA, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Atıf AKGÜN, Ege Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Gizem AKCAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi. Abdurrahman BABACAN, Medipol Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Cüneyd AYDIN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Tuna BEŞEN DELİCE, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Olkan SENEMOĞLU, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Nesrin DUMAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir BİLEN, Dicle Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf BİLGİN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi. Elif BAYKAL, Medipol Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi. İsmail Fatih CEYHAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi. Emrah ÇETİN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi. Marhanum CHE MOHD SALLEH, International Islamic University Malaysia,
Dr. Öğr. Üyesi. Ayşe Gül ÇIVGIN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi. Kamil COŞTU, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Abdulmecit KARAASLAN, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan KÖYÇÜ, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Hande KÜÇÜKÖNDER, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi YUSUF PUSTU Gazi Üniversitesi. Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Uygur Dursun YILDIRIM Gaziantep Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Hale ÖZDOĞAÇ ÖZGİT, Cyprus International University, Cyprus
Dr. Öğr. Üyesi Uygur Dursun YILDIRIM Gaziantep Üniversitesi, Türkiye
Dr. Oğuzhan BİLGİN, Gazi Üniversitesi, Türkiye

Yabancı Dil Editörü:

Öğr. Gör. Pınar ÇELEBİ DEMİRARSLAN Bartın Üniversitesi pdemirarslan@bartin.edu.tr

Değerli Akademisyenler;

Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü adına akademik yayın hayatını sürdüren JOMELIPS dergisi 2021 yılı itibariyle altıncı yaşına girmiştir.

JOMELIPS dergisi sosyal bilimler alanında akademik standartlarda hazırlanmış, araştırma makalesi, derleme makale, örnek olay, kitap tanıtımı çalışmalarını yayımlayarak sosyal bilimler alanına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. JOMELIPS, ulusal hakemli bir dergi olup, haziran ve aralık aylarında yılda iki kez yayınlanmaktadır. Elektronik olarak yayın faaliyetini sürdüren dergimiz belirtildiği takdirde lisansüstü tezlerden üretilmiş akademik çalışmalara da bünyesinde yer vermektedir. Dergimizin dili Türkçe ve İngilizce olup her bir çalışma yedi ayrı bilimsel indekste kendisine yer bulmaktadır. “Ulusal hakemli” statüsünde olan dergimizin TR Dizin/Ulakbim’de taranması için gerekli çalışmaları devam etmektedir.

JOMELIPS dergisi için temel değer özgünlüktür. Dergimize gelen akademik çalışmalar öncelikle biçim açısından kontrol edilmekte, daha sonra Ithenticae yardımıyla incelenmektedir. İstenilen niteliğe haiz eserler alanında yetkin bölüm editörleri tarafından konusunda uzman hakemlerin değerlendirmesine sunulmaktadır. Kör hakem uygulaması aracılığıyla iki ayrı incelemeden geçen çalışmalar, gerekli düzeltmeler dahilinde yayınlanabilmektedir.

11. Sayımızın yayınlanması sırasında bizlere destek veren Rektörümüz Sayın Prof. Dr. Orhan Uzun’a şükranlarımızı sunuyorum. Ayrıca dergimizin yardımcı editörü Dr. Mehmet Akif PEÇE’ye, değerli hakemlerimize, alan editörlerimize, mizanpaj konusunda yardımcı olan öğrencimiz Çağrı Özdal’a teşekkürü bir borç biliyorum.

1 Temmuz 2021 tarihinden itibaren 12. sayımız için makale kabulü başlayacaktır. Önümüzdeki sayı için son gönderim tarihi 1 Aralık 2021’dir. Dergimize katkı yapmak isteyen, akademik dünyaya özgün eserler sunmayı hedefleyen siz değerli bilim insanlarınızı dergimize davet ediyoruz. Dergimiz sizlerin katkılarıyla daha da güçlenecektir. Saygılar.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer BAYKAL

Editör

İÇİNDEKİLER

EDİTÖR NOTU.....Vİ

İÇİNDEKİLER.....Vİİ

PUŞKİN'İN ESERLERİNİN POETİK YETKİNLİK YÖNÜYLE DEĞERLENDİRİLMESİ: PAUL VALERY'NİN SANAT ANLAYIŞI BAĞLAMINDA BİR İNCELEME.....9-36
EVALUATION OF PUSHKIN'S WORKS IN TERMS OF POETIC COMPETENCE: AN INVESTIGATION IN THE CONTEXT OF PAUL VALERY'S APPROACH TO ART

YÖNETİM GURULARI VE YÖNETİMDE MODA YAKLAŞIMLAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME.....40-51
AN EVALUATION OF MANAGEMENT GURUS AND FASHION APPROACHES IN MANAGEMENT

AMERİKAN HEGEMONYASININ TÜRKİYE'DE MODERNLEŞME VE KALKINMA SÖYLEMLERİNE YANSIMALARI: 1945-1960.....52-75
REFLECTIONS OF AMERICAN HEGEMONY ON MODERNIZATION AND DEVELOPMENT DISCOURSES IN TURKEY: 1945-1960

TMS 20 KAPSAMINDA DEVLET TEŞVİKLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ: ATIK GERİ KAZANIM ÜZERİNDE BİR UYGULAMA.....76-95
IMPLEMENTATION ON WASTE RECOVERY

İSLAM PERSPEKTİFİNDEN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA.....96-126
SUSTAINABLE DEVELOPMENT FROM THE ISLAMIC PERSPECTIVE

KURUMSAL KÜLTÜR: ADB, JAPONYA VE TÜRKİYE'DE BAŞARILI ŞİRKET YÖNETİMLERİ.....127-151
CORPORATE CULTURE: SUCCESSFUL COMPANY MANagements IN ADB, JAPAN AND TURKEY

POTANSİYEL TURİSTLERİN HELAL TURİZME BAKIŞ AÇISI DİNDARLIK DÜZEYİNE GÖRE DEĞİŞİR Mİ?.....152-168
DOES THE PERSPECTIVE OF POTENTIAL TOURISTS ON HALAL TOURISM CHANGE DEPENDING ON THE RELIGIOUSNESS LEVEL?

SPECULATIONS ON PANENTHEISM IN LITERATURE, SINLESS SINNERS AND DEMONIC GOOD ANGELS IN MIDNIGHT'S CHILDREN AND LORD OF THE FLIES.....169-196
EDEBİYATTA PANENTEİZM ÜZERİNE MÜLAHAZALAR, GECEYARISI ÇOCUKLARI VE SİNEKLERİN EFENDİSİ'NDE GÜNAHSIZ GÜNAHKÂRLAR VE ŞEYTANİ İYİ MELEKLER

**TESTING THE RATIONAL EXPECTATIONS HYPOTHESIS: AN EMPIRICAL
EVIDENCE FROM TURKEY.....197-224**
*RASYONEL BEKLENTİLER HİPOTEZİNİN TESTİ: TÜRKİYE İÇİN AMPİRİK BİR
ÇALIŞMA*

Makale Yazım Kuralları.....225-228

PUŞKİN'İN ESERLERİNİN POETİK YETKİNLİK YÖNÜYLE DEĞERLENDİRİLMESİ: PAUL VALERY'NİN SANAT ANLAYIŞI BAĞLAMINDA BİR İNCELEME

Uğur KESKİN*

ÖZ

Aleksandr Sergeyeviç Puşkin'in (1799-1837), gerçekçi edebiyatın öncüleri arasında yer aldığı kabul edilmektedir. Puşkin, başta şiir olmak üzere çeşitli yazın dallarında eserler vermiştir. Puşkin'in eserlerinin ele alındığı bu makale; şair, düşünür ve aynı zamanda sanat eleştirileri kaleme alan Paul Valery'nin sanat anlayışı ekseninde değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Puşkin, çeşitlilik arz eden eserlerinin hemen hepsinde sanatta, özellikle de anlatı sanatlarında sahip olunması gereken yetkinliklere ilişkin görüşler dile getirmiştir. Bu görüşlerin sistemli bir biçimde ortaya konulabilmesi için teorik izah olarak, Puşkin'den yetmiş iki yıl sonra dünyaya gelen bir başka şair (aynı zamanda sanat teorisyeni) Valery'nin yaklaşımları esas alınmıştır. Bu makalede, nitel araştırmaya konu edilen eser içerikleri, doküman incelemesi yöntemiyle incelenmiştir. Puşkin'in yazınsal yetkinliklere ilişkin görüşleri, literatür desteği olan ilave izahlarla açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Poetika, Puşkin, Valery.

EVALUATION OF PUSHKIN'S WORKS IN TERMS OF POETIC COMPETENCE: AN INVESTIGATION IN THE CONTEXT OF PAUL VALERY'S APPROACH TO ART

ABSTRACT

Alexander Sergeyevich Pushkin (1799-1837) is considered to be among the pioneers of realist literature. Pushkin has produced works in various branches of literature, especially poetry. This article, in which Pushkin's works are discussed; poet, philosopher and at the same time writer of art criticism, it has been evaluated in the axis of Paul Valery's understanding of art. In almost all of his diverse works, Pushkin expressed views on the competencies that should be possessed in art, especially in narrative arts. As a theoretical explanation in order to put forward these views systematically, the approaches of another poet (also art theorist) Valery, who was born seventy-two years after Pushkin, were taken as basis. In this article, the content of the work that is the subject of qualitative research has been analyzed by document analysis method. Pushkin's views on literary competencies were tried to be explained with additional explanations supporting the literature.

Keywords: Art, Poetics, Pushkin, Valery.

GİRİŞ

Dilsel/anlamsal sanatlar, etkinliğin sonunda fiziksel bir nesne ortaya çıkaran diğer sanat türlerinden ayrılmaktadır. Sanatsal yetkinlik ürünü olan ve en erken dönem müzik yazımı kabul edilen besteler, doğrudan bir şiirin sözleri üzerine yazılan notalardan meydana getirilmiştir (Lacoste, 1986, s. 19, Aktaran Bozkurt, 2014, s. 19). Bu nedenle şiir, müzik ve hitabet/söylev sanatları, antik Yunan dönemi ile tarihlenebilecek hem yakınlaşma hem de rekabete dayalı bir gelişmeyi beraberinde getirmiştir (Gören, 2017: 15). Antik dönemlerden günümüze, sanat dalları arasındaki yakınlaşma ve geçişkenlik, çok daha yaygınlık kazanmıştır. Bu durum, şiirin diğer sanat dalları bağlamında üstlendiği işlevlerde kendini daha belirgin bir biçimde hissettirmeye başlamıştır. Örneğin okuyucularca beğeni kazanan şiirlerin, müzikal eserlerin sözleri olarak kullanılması sıklıkla karşılaşılan bir durum hâline

gelmiştir. Bir diğer söyleyişle, “anlatı” kavramıyla ifadesini bulan söylemsel uğraşlar; şiir ve edebiyatın türlerini, hatta müziği de kapsayacak bir biçime dönüşmüş bulunmaktadır

Poetika adlı eserinde Aristoteles (1983: 63) söylemin açık ya da kapalı oluşu üzerinden anlatı sanatlarını değerlendirmektedir. Aristoteles’e göre, dilsel anlatımın açık olması gerekmektedir. Sıradan/bayağı olmadığı müddetçe açıklık, dilsel anlatıma olumlu yansımaktadır. Buna karşın, herkes için ortak anlatıma yönelen dil kullanımı, açıklıkla birlikte bayağılığı da beraberinde getirmektedir. Bu görüşlerden de anlaşılacağı üzere Aristoteles, bir yandan açıklığın önemini vurgularken, diğer taraftan da açıklığın, bayağılığa yol açabileceğini ileri sürmekte ve örtük şiirsel anlatımdaki “örtük olma” durumunun gerekliliğini vurgulamaktadır.

Schelling’in sanat teorisinde; özne ile nesnenin, bilinç ile bilinçdışının özdeş bir noktadan değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini tartışmaya konu edilmektedir. Schelling, tartışmayı, sanatçının sahip olduğu yaratıcı/tasarlayıcı yetkinliğe göndermede bulunarak yapılandırmaktadır. Schelling’e göre, sanatçının ortaya koyduğu eseri neden ve nasıl gerçekleştirdiğine dönük tam anlamıyla rasyonel bir izah ortaya koyabilmek olası görünmemektedir. Dolayısıyla eser oluşturma sürecinde rasyonel ya da bilince dayalı unsurların, bilinçdışı unsurlar ile iç içe geçmesi durumu söz konusu olmaktadır (Bektaş, 2013: 86).

Nietzsche (2020: 168-169), adına ölçülülük dense de vasat insan davranışının, ancak küçük insanlara özgü olduğunu öne sürmektedir. Dolayısıyla, yetkin olma niteliğine de ancak ve ancak “üstinsan” olarak nitelendirdiği elit bireylerin sahip olabileceğini belirtmektedir. Nietzsche (2020: 110) için yüce değer, egemenlik olduğundan, güç kimdeyse iyi de o, yetkin de o olmaktadır. Nietzsche, üstinsanı aynı zamanda dionizik insan, trajik insan, yaratıcı insan olarak da adlandırmaktadır (Türkyılmaz, 2016: 123).

Derrida (2002), poetik yetkinliğe sahip bireyleri ve onların eylemlerini kirpi analojisiyle açıklamaktadır. Zira şiirsel anlatım, çeviri denilen yolu karşıdan karşıya geçiş sürecinde beklenmedik kazalarla karşılaşabilmekte, yolu kat ederken tehlike hissettiği anlarda içine kapanmaktadır. Kapanarak kendini körleştiren, yere yakın alçak gönüllü fakat dikenlerle dolu bu varlık, yaralanmaya karşı savunmasız olduğu gibi, yaralayıcı nitelikleri de özünde barındırmaktadır.

Son yüz elli yıldan itibaren edebiyat kuramı alanında şair ve romancıların yazdıkları ön plana çıkmaya başlamıştır. Flaubert, Mallarme ve Valery şeklindeki bir sıralamayla yazarlar Alman romantiklerine benzetilebilecek bir fonksiyon yerine getirmişlerdir (Todorov, 2018: 22). Nitekim bu makaledeki açıklama ve aktarımlarda da Valery’ye öncülük bu eden düşünürlerin bakış yaklaşımlarına değinilerek, felsefi arka plandan, kuramsal arka plana geçiş süreci ortaya konulmaya gayret edilmiştir. Valery (2020: 243), edebi yapıtları değerlendirmek üzere kaleme alınan taklit, şerh, haşiye ve akademik çalışmaların, ele alınan yapıtın besleyici değerini ortaya çıkardığını ifade etmektedir. Uzun yıllar önce yaşamı sonlanmış olmasına rağmen, Puşkin’in eserlerinin, edebi gücünü (Valery’nin deyiimiyle “besleyici değeri”ni) koruyor olması, hem Puşkin’in eserlerinin, hem de onun eserleri üzerine yapılan akademik çalışmaların önemini gözler önüne sermektedir.

1. ÇALIŞMANIN AMACI, YÖNTEMİ VE SINIRLILIKLARI

Bu makale, “sanat” gibi çatı bir eylemden/uğraşından yola çıkmakla birlikte, sanatsal yetkinliklere ilişkin daha alt düzey değerlendirmelerde bulunmayı hedeflemektedir. Söz konusu amaç doğrultusunda kaleme alınan makalede, nitel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Makale çalışması bağlamında, Puşkin’in bütün birincil kaynak eserleri içerik incelemesine tabi tutulmuştur. Çalışma, sanat ve estetik kuramları çerçevesinde, genelden özele doğru öncelikle sanatsal yetkinlik, daha sonra ise anlatı sanatlarına ilişkin yetkinlikler çerçevesinde yürütülmüştür. Makale, Puşkin’in şiir ve diğer anlatı sanatlarına dönük bakış açısını izah etmeye yönelik olduğu için betimsel bir nitelik taşımaktadır. Hegel (2011a: 9), betimsel anlatımı şu sözlerle ifade etmektedir: “En kolayı, içerik ve sağlamlık taşıyan üzerinde yargıda bulunmak, daha zoru, onu anlamak, en zoru ise ikisini birleştirerek onun betimlemesini üretmektir.” Hegel’in anlayışı göz önünde bulundurularak kaleme alınan bu makalenin teorik arka planını oluşturan kaynak taramasına ilave olarak, gerekli yerlerde ikincil kaynaklara dayalı anlatımlara da yer verilmiştir.

Doküman incelemesi, belirli bir durum ya da olgu hakkındaki bilgileri içeren yazılı kaynakların incelemeye tabi tutularak değerlendirilmesini ifade etmektedir. Doküman incelemesi, tek başına bir araştırmanın tüm veri kümesini de teşkil edebilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 189). Bu makalede, çalışmaya konu edilen veriler, doküman incelemesi metoduyla ele alınmış ve Valery’nin sanatsal bakış açısı bağlamında, Puşkin’in eserlerindeki anlatı içerikleri üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla, hem Valery hem de Puşkin’e ait birincil

kaynaklar incelenerek, sanatsal yöne sahip anlatımlara ilişkin çözümlere odaklanılmıştır. Frankl'a (2018: 124) göre bilim insanının işlevi, bir sanatçıdan ziyade bir göz uzmanının üstlendiği işleve benzemektedir. Sanatçı, dünyayı kendi görme biçimiyle aktarmakta, göz uzmanı ise dünyayı gerçekte olduğu gibi görebilmeyi sağlayacak odaklanmayı amaçlamaktadır.

İlkelere dayanarak açıklanması çok kolay olmayan sanatsal araştırma ya da incelemelere itirazda bulunulması, oldukça yaygın bir durumu ifade etmektedir. Bu nedenle, belirli bir sanatçının çalışmalarının yapısını çözümlerken sınırlayıcı ilkelerin saptanması gerekmektedir. Aksi takdirde, yapılması öngörülen çözümlenin sonu gelmeyen bir uğraşıya dönüşme tehlikesi gündeme gelmektedir (Burke, 2008: 12). "Hangi konu sonsuza kadar dallanıp budaklanmaz ki? Araştırmamıza nokta koyması gereken şey, bize özgü tasarımımızın niteliği ve bu tasarımı ele alışımızı belirleyen belli bakış açımızdır" diyen Burke'e (2008: 32) göre, kendisinden başka bir ölçüye vurulmadığı sürece, ele alınan bir unsur ancak yetersiz bir biçimde yargılamak mümkün olabilmektedir (Burke, 2008: 57). Burke'ün ifadeleri, bu makalede Puşkin'in görüşlerinin aktarılmasının yanı sıra, Valery'nin yaklaşımlarından da teorik destek alınmasının temel gerekçesini ortaya koymaktadır.

2. FELSEFİ VE TEORİK ARKA PLAN

Bu makalede, sanat eleştirmeni Valery'nin teorik yaklaşımları esas alınarak, Puşkin tarafından kaleme alınan eserler değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmelerde karşılaşılan başlıca güçlük, Valery'nin eserlerine dönük genel eleştirilerden arınabilmiş değildir. Söz konusu güçlüğü Eliot (2020: 9-10), şu sözlerle ifade etmektedir: "Valery'nin poetikasının öğrencisi, bütüncül bir anlam beklentisine girmiş olabilir. Fakat bu beklentisi karşılanamayınca tutarsızlıklar hakkında şikâyette bulunup yaptığı tekrarlarıyla alay edebilir... Bana göre birisinin yazısındaki tekrarları ve çelişkileri, onun düşünce tekâmülüne dair işaretlerdir... Valery'nin sanat poetikası, farklı neticelere varan farklı güdüler tarafından etkilenmiştir. Horatius'tan bu yana farklı tezler, yazılar ve şairlerin dağınık diktaları onu etkilemiştir." Nitekim Valery (2020: 189) de kendi "eklektik" denilebilecek yaklaşımını inkâr etmemekte ve şunları ifade etmektedir: "Niyetimde bir teoriyi beyan etmek veya bir doktrini tanımlayıp onu benimsemeyenleri kâfir ilan etmek yoktu. Benim gözümde bütün yazılı eserler, dile dair her yapıt muvakkaten 'şiirsel' olarak adlandıracağım hususi bazı parçalar ve unsurlar içermektedir." Aktarılan sözlerinde Valery, mutlaklık çerçevesi sunan

bir teorik bağlam belirlemediğini açıkça vurgulamaktadır. Buna karşın kendisini, teoriyle hiçbir biçimde bağdaşmayan bir yerde görmemektedir. Zira salt *Şiir Sanatı* başlıklı kitabı bile hiç de azımsanamayacak yazım hacmine sahip bulunmakta ve konuyu etraflı bir teorik düzlemde ele almaktadır.

Aşağıdaki alt başlıklarda, bu çalışmanın teorik yönüne kaynaklık eden temel kavramlara dönük anlatımlara yer verilmektedir.

2.1. Yetkinlik ve Poetik Yetkinlik Kavramlar

Yetkinlik: Sözlük anlamı olarak “yetkin” kavramı, “gerekli olgunluğa erişmiş, olgun, kâmil” şeklinde ifade edilmektedir (Türkçe Sözlük, (2011: 2586). Yetkinlik ile sıklıkla karıştırılan fakat yakın sayılabilecek bir anlam taşıyan “yetenek” kavramı ise “bir kimsenin bir şeyi anlama veya yapabilme niteliği, istidat, kabiliyet” şeklinde açıklanmaktadır (Türkçe Sözlük, 2011: 2583).

Luther (2016: 90), yetkinliğe ulaşma çabasını, Hristiyan inancı bağlamında ele almış, Hristiyanlığa ilişkin çeşitli hususların, “mükemmelleşme öğüdü” mü yoksa kesin bir emir niteliği mi taşıdığı üzerine görüşlerini ortaya koymuştur. Habermas (2019: 47), yeteneğin, ancak ve ancak disipline edilmesi durumunda belirli bir yetkinliğe dönüşebileceğini ifade ederek, bu iki kavram arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır. Jaspers (2019: 49) ise ağaçların yükseğe doğru boy attığı ölçüde derinlere kök salması gerçeğinden yola çıkarak, bireyin yetkinleşmesinin de (bilgi, deneyim, düşünce ve çalışma gibi yönlerden) derinleşmesi sayesinde gerçekleşebildiğini öne sürmektedir.

Sanatsal Yetkinlik: “Hiçbir şeye kalkışmayan ve yıldızlara uzanmayan ortalama ruhlar olduğu yerde dururlar” diyen geç dönem antik çağ düşünürlerinden Longin (2016: 55), bütün yaşamsal alanlarda olduğu gibi genel anlamdaki sanatsal yetkinlik konusunda da erişilmesi gereken ideali, oldukça uzak/yüksek bir menzile taşımaktadır. Longin’e (2016: 44) göre sanat, doğayı gösterebildiğinde amacına erişmektedir. Doğa ise, sanatı hissettirmeyecek biçimde kuşattığı takdirde mükemmelliğe ulaşmaktadır. Tusi’ye (2019: 89) göre bir meleke ancak tekrar edilerek elde edilebilmektedir. Melekelerin bu şekilde var olması, edinilmiş bulunan söz ya da eylemlere dönüşü kolaylaştırmaktadır. Aksi takdirde hiç kimse için bilim, sanat veya ustalığı öğrenmesi mümkün olamayacaktır ve çocukların eğitimiyle, birtakım

noksanlıkları bulunanların tekâmülünde herhangi bir faydanın sağlanabilmesi gerçekleşmeyecektir.

İçinde yaşadığı on dokuzuncu yüzyılın baskın bir anlayışı olan mekanik dünya görüşünü, bu konuya uyarlayan Twain (2019: 13), çevresel unsurların sanatsal yetkinliğe olan etkileşimini şu şekilde ifade etmektedir: “Eğer Shakespeare, okyanusun ortasındaki çorak ve ziyaretçisi olmayan bir kaya parçasında doğup büyümüş olsaydı, muazzam zekâsını çalıştırmak için dışarıdan gelen materyal bulamayacaktı. Üstelik bunu icat da edemezdi. Dış etkenler, öğretiler, biçimlendirmeler, inançlar, ilhamlar... değerli hiçbir şey olmayacaktı.” Twain’e (2019: 64) göre her bireyin yaradılışı, aynı zamanda onun limitini ifade etmektedir. Bu nedenle de genel anlamda ya da sanatsal yetkinliğe yaklaşmak mümkün olmakla birlikte, mutlak anlamda ona ulaşabilmek mümkün olamamaktadır.

Poetik Yetkinlik: Güzel söz söyleme isteği, ilk insandan itibaren üzerinde fikir yürütülen ve denemelerde bulunulan bir alan açarak edebiyat sanatını ortaya çıkarmıştır. Etkili ve güzel söz söyleme sanatı olan edebiyat alanında, bu hususu en çok sorun edinen ve en iyi yapan şiiirdir. Şiiire özgü sanat olan poetika, anlatımı çok katmanlı ve anlamlı kılabilme adına, tarihsel gelişimi sürecinde devamlı olarak arayış içinde bulunmuştur (Durukoğlu ve Toprak, 2019: 47-48). Günümüzde edebi ve filoloji alanları içinde kabul edilen poetika, örneğin İskenderiyeli düşünür Thraks (2006: 19) tarafından şairler ve yazarlarca çok konuda söylenen sözlerle ilgili bir deneyim olarak ifade edilmektedir. Thraks’a göre gramer; aksana göre düzgün okuma, edebi türlerin tanımlanması, deyim ve konuların açıklığa kavuşturulması, kelimelerin doğru kavramlarının ortaya çıkarılması, dildeki benzerliklerin sistemleştirilmesi ve her şeyin en güzeli olan şiiir eleştirisi olarak altı ana unsuru içermektedir.

Poetika, on sekizinci yüzyılda yaşanan gelişmelerin sonucunda retorikğin etkisiyle kural koyucu iken buyurgan yönünü yitirmiş ve betimsel (tasviri) hâle gelmiştir. Sadece teorisyenlere değil, şair ve yazarlara da açık bulunan oldukça esnek bir yapıya kavuşmuştur (Tepebaşı, 2016: 83). Söz konusu niteliği nedeniyle; genel anlamda poetik, özel anlamda da poetik yetkinlik hususuna ilişkin (antik çağdan itibaren kronolojik sırayla aktarılan) düşünürlerin görüşlerine dayalı aşağıdaki anlatımlar, teorik arka plan ve literatür taramasına, felsefi bir temel teşkil etmesi bakımından özgün bir değer taşımaktadır.

“Aklın gücü, ifade etme gücü kadardır” diyen Hegel’e (2019: 14) göre şair, gelişmiş bir dile sahiptir ve buna çok şey borçludur çünkü bu gelişmiş dil sayesinde, duygularında bulduğu gerçeği, tasarım yetisi için işleminden geçirebilmektedir (Hegel 2011b: 7-8). Hegel’in çağdaşı Novalis’e (2003: 68) göre ise şair, farklı fikirleri düşünebilmekte, bu düşüncelerini ölçülü ve çeşitli kavramlarla sergileyebilme yeteneğine sahip bulunmaktadır.

Şairleri diğer insanlardan ayrılan poetik yetkinlikler arasında kendilerine çok fazla tutku sağlayabilmeleri, harikulade zihin yapıları ve en küçük bahaneyle kendini gösteren ve onları heyecanlandıran canlı duyguları yer almaktadır (Valery, 2020: 26). Ayrıca bu kişiler, kelimeleri ihtiyaçtan veya gelenekten farklı biçimde ve etkinlikle kullanabilmektedirler (Valery, 2020: 109).

Dünyada ve Türkiye’de Poetik Yetkinlik Görüşünün Başlıca Temsilcileri: Bütün yaşamsal alanlarda olduğu gibi yazınsal alanda da yetkinlik/tamlık/mükemmeliyet arayışı içinde bulunan idealist görüşe sahip bireyler bulunmaktadır. Yazınsal anlatılarda yetkinlik arayışı denildiğinde dünya çapında ilk olarak akla Paul Valery ve Marcel Proust gelmektedir. Türkiye’de Valery’i okuyan, şiirinden ve görüşlerinden etkilenen Ahmet Hamdi Tanpınar olmuştur (Arslan, 2018: 9). “Bir sanat ürününün başarısızlığı bir noktaya kadar hoş görülebilir. Ama bayağılık hiçbir türlü bağışlanmaz.” diyen ve Türkiye’nin öncü poetika denemelerinden birini kaleme alan Birsal (1986: 33), şiirde yetkinlik vurgusu yapmaktadır. Kötü paranın iyi parayı kovduğunu açıklayan Grasham yasası gereğince kötü şiirin iyi şiiri ortadan kaldırdığını vurgularken Nurullah Ataç’ın benzer görüşlerine gönderme yapan Birsal (1986: 31; 84), yetkinlik arayışına Valery’nin şiirlerinin yanı sıra Shaw’ın oyunlarını da eklemektedir. Birsal (1986: 104), poetik yetkinlik görüşünü şu sözleriyle özetlemektedir: “Şiirin tam biçimini alması, olgunlaşması hiçbir vakit beklenemez. İyi bir şiir bile, her zaman için kimi eksiklikler taşır”.

Valery ve Proust, edebi eserlerde güzellik ve mükemmeliyeti ön plana çıkarmaktadırlar. Türkiye’de Ahmet Haşim ile Yahya Kemal, Fransa’da ise Valery ve Proust edebiyatın siyasal ve sosyal amaçların tahakkümüne girmiş propaganda aracı olmasını yadsımışlardır. Öne sürdükleri görüşe göre, resim ve müzik gibi edebiyatın da güzel sanatlar olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Tanpınar’ın eleştirel çalışmaları incelendiğinde, yazınsal dilin kullanımı hususunda yetkinlik ile aynı anlama gelen mükemmeliyet kavramlarını sıklıkla kullandığı görülebilmektedir (Kaplan, 2013: 5).

Şiirin ve belagatin gücü hakkındaki genel kanı, sözcüklerin, gelenek tarafından şeylerin yerine ikame edilen kavramları zihinde uyandırarak etkilediği yönündedir (Burke, 2008: 167). Valery (2018a: 101), söz konusu genel kanıdan uzaklaşıldığı ölçüde, yetkin insandan da uzaklaşıldığını vurgulamaktadır. Böylesi bir gidişatın ise sanatın entelektüel yanının zayıflamasına kaynaklık ettiğini belirtmektedir.

2.2. Poetik Yetkinliği Açıklamaya Yönelik Temel Yaklaşımlar

Poetik yetkinliği izah etmeye dönük ikili ayrıma dayalı görüşlere aşağıda sırasıyla yer verilmektedir.

Doğuştan Gelen veya Esinlenmeyle Edinilen Nitelik Olarak Poetik Yetkinlik: Poetik yetkinliğin, doğuştan gelen ya da esinlenme sayesinde ortaya çıkan bir nitelik olduğunu öne süren görüşler aşağıda sıralanmaktadır.

Binlerce dizeden oluşan *İlyada* ve *Odyseia* destanlarını kaleme alan Homeros; dil ahengi, vezin uyumu, betimleme ve benzetmeleriyle yaşadığı dönem açısından oldukça yetkin bir sanat ortaya koymaktadır. Homeros (2020a: 39), kendine en küçük bir paye vermemekte, kişisel sanat yetkinliğini, esin perisi Musaların bahsettiği lütuf olarak görmektedir. Her iki destanında da esin perilerine seslenerek başlayan Homeros (2020a: 3; 2020b: 3), esinlenme sayesinde edinilebilecek bir nitelik olarak ifade ettiği poetik yetkinliği, aşağıdaki dizeleriyle betimlemektedir (Homeros, 2020b: 141):

...ozanlar saygı görürler ve değerli bilinirler

bu yeryüzünde yaşayan tek mil insanlar arasında,

çünkü Musa öğretmiştir onlara ezgi söylemeyi,

Musa çok sever ozanlar soyunu.

Platon'a (2017: 56) göre insan ruhu, doğuştan gelen birtakım niteliklerle donatılmıştır. Ona göre insanların en iyileri; felsefe, müzik ya da güzelliğe meraklı olarak dünyaya gelmektedirler. Toplam dokuz grup insan tanımlayan Platon, "şair ya da benzetme yapan sanatçılar" şeklinde ifade ettiği bireyleri altıncı grup içine dâhil etmektedir. Her bir gruba mensup insan, doğuştan gelen temel özellikleri ve kaderden aldığı "pay" doğrultusunda yeteneklere sahip bulunmaktadır. Platon'un görüşü açısından bakıldığında belirli bir

yetkinliğe ulaşabilmek için, bu yetkinliğin temel kaynağı olarak doğuştan gelen bir yeteneğe sahip olmak gerekmektedir ve sonuç olarak poetik yetkinlik de bunu gerektirmektedir.

Montesquieu (2020a: 30), Platon ve Sokrates'in; güzellik, iyilik ve bilgelik hususlarında hatalı olduğunu öne sürmekte ve değişmez niteliklerin bulunmadığını fark etmenin büyük bir keşif olduğunu vurgulamaktadır. Montesquieu'ye göre; güzellik, iyilik, asillik, büyüklük, yetkinlik gibi terimler onları muhakeme eden varlığa bağlı şekilde görecelilik içermektedir. Bu görüşleri öne süren Montesquieu (2020b: 22), bir başka eserinde sanatı, yüceliğin ifade biçimi olarak belirtmekte ve doğuştan gelen bir yetkinlik olarak değerlendirmektedir. Montesquieu (2020b: 23-24), bu konuda şunları ifade etmektedir: "Başka türlü yaratılmış olsaydık, başka türlü görür ve hissederdik. Makinemizdeki organlardan biri, bize değişik bir belagat yeteneği, başka bir şiir verirdi hatta aynı organların birbirleriyle başka şekilde bir araya gelmesinden bambaşka bir şiir ortaya çıkardı." Poetik yetkinlik konusunda ise Montesquieu (2020a: 28), Homeros'u ilk sıraya koymakta ve François Fenelon ile Aleksander Pope'un da kendisiyle aynı görüşü paylaştığını ifade etmektedir.

Kierkegaard, insanları davranışsal bakımdan olumsuzdan olumluya doğru hiyerarşik bir biçimde sıralanmaktadır. Hiyerarşik piramidin en altında yer alan ve salt tensel haz ilkesiyle hareket eden estetik insan tipi yer almaktadır. Estetik tip, kendisinden daha üst basamakta yer alan ahlaksal insan tipinin yapabildiği iyi-kötü ayırımına varabilecek düzeye erişebilecek herhangi bir (doğuştan gelen) donanıma sahip bulunmaktadırlar. Kierkegaard, estetik insan tipini açıklamak için Don Juan (Puşkin'in *Küçük Tragedyalar* eserinde de yer verdiği karakter), baştan çıkarıcı Johannes (kendisinin kaleme aldığı *Baştan Çıkarıcının Günlüğü* romanının kahramanı) ve Faust (Goethe'nin aynı adlı eserinin kahramanı) gibi yazınsal tipleri örnek göstermektedir. Estetik aşamanın ötesine geçemeyen ve tinsellikten yoksun bireylerin, herhangi bir sanatsal yetkinliğe sahip bulunması ise mümkün olamamaktadır. Kierkegaard (2020: 17), yeniden hatırlama dehası olduğunu öne sürdüğü poetik yetkinlik sahibi bireyleri ise yüreğinin peşinden giden, aradığı şeyi bulunca da bunu herkesle paylaşmak isteyen kişiler olarak ifade etmektedir.

Goethe'ye (2018: 37) göre poetik yetkinliği, "fevkalade olanı seçerek ifade etme cesaretini göstermek" şeklinde tanımlamaktadır. Fevkalade olanı seçip ifade ederken bunu, azla çok şey söyleyerek yapabilmenin önem kazanmaktadır. Goethe (2020: 7; 10), bilim ve sanatta yeteneğin doğuştan geldiği görüşünü savunmakta ve aynı zamanda sanatı tetikleyen

esinlenmeye inandığını belirtmektedir. Goethe (2020: 15), sanatsal yetkinliğe erişmenin aşamalarını aşağıdaki dizelerinde dile getirmektedir:

Tasarım ve düşünce,

Bağlantılar ve biçimleme,

Biri ötekini izleyecektir

Ve sonunda iş, kemale erecektir!

İyi buluşlar yapıp akıllı düşünmek,

Güzel biçimleyip inceliklerle yetkinleştirmek,

Böyle kazanmıştır eskiden beri

Sanatçı, o sanatla mayalanan erkini.

Goethe ile birlikte Alman edebiyatının klasik döneminin temsilcilerinden olan Schiller (2011: 17-18), “Yeryüzünün Paylaşılması” adlı şiirinde, poetik yetkinliğe sahip bireylerin (şairlerin), dünya nimetlerinden hisse kapma peşinde olmadıklarını, tanrısal esin kaynaklı bir hayal âleminde gezindiklerini, tanrının (Zeus) da şairlere, yeryüzü nimetlerinden ziyade, tinsel nimetler bahsettiğini ifade etmektedir. Schiller (2011: 25), kaderin ipini elinde bulunduran alın yazısının tanrıçaları ile yakın bir etkileşim içinde bulunan şairane ruh sahiplerini, tanrı vergisi his ve güçleri bulunan bireyler olarak betimlemektedir. Dolayısıyla, poetik yetkinlik sahibi bireyler, büyüsel güçleri sayesinde duygu yüklü kalplerine hükmetmekte ve potansiyellerini harekete geçirebilmektedirler.

Edebiyat kuramı, ilk ortaya atılmaya başladığı dönemlerde, sanat kuramı kapsamında görülmüştür. Bu yöndeki yeni anlayışın öncül düşünürleri ise Lessing ve Kant olmuştur. Schlegel ve Novalis (şiir) ile Schelling ve Hegel (estetik) ise edebiyatın özerkliğini savunan öncüler arasında yer almışlardır (Todorov, 2018: 21). Kant’ın etik ve estetik görüşlerinin öncülü olarak kabul edilen Hutcheson’a (2020: 44) göre yaratıcı, insanları nesnelere, güzellik ve ahengin hazlarını alacak, bilgi peşine düşmekten heyecan duyacak ve bununla da ödüllendirilecek şekilde yaratmıştır. Lütfedilen sanatsal yetkinlikler sayesinde insanlar,

ahenkli bir bileşimden, doğrudan hazdan farklı olarak, herhangi bir fayda gözetmeksizin (estetik) haz alabilmektedirler.

Çalışarak Kazanılan Nitelik Olarak Poetik Yetkinlik: Poetik yetkinliği, bireysel çabalar doğrultusundaki çalışmaların bir ürünü (geliştirilebilen bir nitelik) olması yönüyle öne çıkaran görüşler, aşağıdaki anlatımlarda sırasıyla aktarılmaktadır.

Gerekli yerlere harcama yapılması, gereksiz olanlardan ise kaçınılması gerektiği yönündeki genel ilkenin, şiir yazımının yanı sıra gündelik konuşma ve söylevlere de taşınması gerektiğini ileri süren dokuzuncu yüzyıl düşünürü Cahiz (2020a: 28), poetik yetkinlik konusunda çalışmayı, zorlu uğraşların üstesinden gelmek gerektiğini aşağıdaki ifadeleriyle dile getirmektedir (Cahiz, 2020b: 69):

Şiir söyleyenler, seci yapmak için kendilerini zorlayanlar, ikili beyitlerden (el-müzdevic) oluşan kasideler derleyenler, nesir yazımında ustalık kazanmış olanlar, eğer bir de anlamların derinliklerine vakıf, ölçüleri tam koyma konusunda becerikli iseler, yazdıkları şeyler insan doğası tarafından hoş karşılanıyor, zihinler bunu kolaylıkla hazmediyorsa, sözcükleri ve hece sayısı az ise bu tür sözler rekabet halinde ve büyük çabalar harcıyıp sıkıntılara katlanarak ortaya çıkanların sözlerinden daha çok övgüyü hak ederler, kalplerde daha güzel bir konuma yerleşirler ve dinleyenlere daha çok fayda sağlarlar.

Yetkinliğin, göreceliliği konusunda Montesquieu ile benzer görüşler dile getiren Spinoza (2019: 42) şunları ifade etmektedir: “Var olan tüm şeylerin ebedi bir düzen ve doğanın sabit yasaları gereğince var olduğunu fark ettiğimizde, hiçbir şey yetkin ya da yetkin değil addedilemez.” Buna karşın Spinoza, yetkinliği, doğuştan gelen bir nitelik değil, sonradan edinilen bir kazanım olarak görmektedir. Spinoza (2019: 43-44), amacının bütün bilimleri tek bir amaca ve hedefe doğrultmak, yani en yüksek insan mükemmeliyetine ulaşmak olduğunu belirtmekte, amaca ulaşabilme açısından elzem olan hususlara ilişkin görüşlerini açıklamaktadır. Spinoza’ya (2019: 47) göre bireyin, yetkinleşmek istediği doğasına ilişkin doğru bilgiye sahip olması ve şeylerin doğasına ilişkin olarak da gerektiğince bilgilenmesi zorunluluğu bulunmaktadır. Bu öncelikli adım ve ilave çabalar yürütüldüğü takdirde, insanın ulaşabileceği en üstün yetkinlik seviyesi olanca açıklığıyla belirginleşmektedir.

Hegel (2019, 22-25; 39-47), *Estetik* adlı yapıtında öncelikle Kant, Schiller, Goethe, Schelling, Winckelmann ve Schlegel’in sanatsal yaklaşımlarını açıklamaktadır. Daha sonra ise şiir sanatı ve genel anlamda sanata ilişkin kişisel görüşlerini ifade etmektedir. Hegel’e

(2019: 47) göre sanat, var olmanın ciddiyetini ve gerçek hayatın karmaşasını hafifleterek aylıklığı ortadan kaldırmakta ve kötülüğün yerini alarak insan yaşamının her alanına yayılmaktadır. Hegel (2011a: 50-51); bilim, zanaat ve sanat alanlarında salt Tanrı vergisi yetkinliğin yeterli olmadığını, çok yönlü bir öğrenme ve araştırma çabasının gerekli olduğunu vurgulamaktadır.

Mallarme'nın ressam arkadaşı Degas, şiirsel kompozisyonda ne denli zorlandığı hususunda yakınmaktadır. "Bu nasıl iş böyle!" diye bağırmış, "canına yandığım bir soneye bütün günümü harcadım, bir adım ilerleyemedim... Oysa düşünce değil eksikim... Bir sürü düşünce var kafamda... Fazlasıyla". Buna karşılık Mallarme, "İyi de Degas, şiir dediğimiz düşüncelerle yapılmaz ki... Sözcüklerle yapılır" (Valery, 2018a: 80). Sanatta yetkinlik arayışının temsilcilerinden olan Mallarme, yukarıda aktarılan görüşünde yetkinliğe ulaşmanın ne denli zor bir süreç olduğunu kendisine has üslubuyla ifade etmektedir.

Anlaşılması zor kapalı şiirleriyle simbolizmin öncüleri arasında yer alan Mallarme (2017), mükemmel yazınsal eserler kaleme alma amacına yönelme anlayışı yönüyle Valery'i etkileyen en önemli simalardan biri olmuştur. Yetkinlik yönelme bakımından bir diğer öncü yazar olan Proust'a (2020: 32-33) göre, yazınsal eser ortaya koyma çabasına girişenlerin, üstün bir çaba sergilemedikleri sürece, sıradanlık, çirkinlik ve değersizliği aşabilmeleri mümkün olmamaktadır. Yetkinlik vurgusu yönüyle öncüler arasında gösterilen Proust ise Fransız şair Fontanes'i kendisinin öncülü olarak göstermekte ve ondan çok etkilendiğini belirtmektedir. Proust, kendine has doğal yeteneklere sahip Fontanes'in, çok daha iyi eserler verebileceği halde, aylak bir kişiliğinin olması nedeniyle sahip bulunduğu yeteneklerini, yetkinliğe dönüştüremediğini ifade etmektedir.

Valery (2018a: 101), geçmiş dönemlerde var olan yüksek ideallerden her geçen gün uzaklaşmakta olduğunu belirtmektedir. Valery'e göre bu durum, yetkin insandan da giderek uzaklaşmakta olduğuna işaret etmektedir. Bütün bunların doğal sonucu olarak da sanatın entelektüel yönünün gerilemekte olduğunu ifade etmektedir. Valery (2018b: 20; 22). *Monseur Teste* adlı kitabının başkahramanı aracılığıyla sanatsal yetkinliğe ilişkin görüşlerini ifade etmektedir. Valery, başkahraman M. Teste ile ilişkili olarak şu ifadeleri dile getirmektedir: "Üstün bir yetenek değildi ondaki, eğitilmiş veya dönüştürülmüş bir yetenektir... O kadar gerçek, o kadar yeni, her türlü aldatmacılıktan ve olağanüstülükten o kadar azade."

2.3. Puşkin ve Valery Hakkında Genel Bilgiler

Soylu bir sınıftan gelmesine karşılık, genç yaşlarından itibaren çiftçi kıyafetlerini giyerek köylerde, şehirlerin yoksul mahallelerinde, pazarlarda ve meydanlarda dolaşarak sıradan Rus insanlarını dinleyen Puşkin (Maga, 2003: 49), bu sayede halka daha yakın bir yazın biçimi geliştirebilmiştir.

Rus düşünür ve edebiyat eleştirmeni Belinski'nin de vurguladığı gibi, Puşkin'in erken dönem eserlerinden itibaren Rus yazın tarihinde yeni bir dönem başlamış, Puşkin'in eserleri, klasik akıma karşı kazanılan bir zafer olarak kabul edilmiştir. Nitekim Puşkin'in öğretmeni Vasili Jukovski, Puşkin'e gönderdiği portresinin arkasına şöyle yazmıştır: "Kaybeden öğretmenden, zaferi kazanan öğrencisine..." (Yükseler, 2017: 8).

Kullandığı gündelik halk dili, soylu çevrelerce ağır bir biçimde eleştirilen Puşkin, gençler tarafından övgüyle karşılanmıştır. Puşkin, yaşadığı dönemin Rus şiirine bir hayli aykırı gelebilecek yazın biçimleri kullanmıştır (Yükseler, 2017: 7).

Valery, yirminci yüzyılın en büyük ozanlarından biri olarak gösterilmektedir. Gerek gençlik, gerek olgunluk dönemlerinde yazdığı şiirler, bir yandan derin bir duyarlılıkla birleşmiş bir düşünce zenginliğine, bir yandan da neredeyse sınırsız bir çağrışım gücüne, eşine az rastlanır bir dize ustalığına işaret etmektedir (Yücel, 2018: 5). Valery, hukuk fakültesinde öğrenim gördüğü dönemde ilk şiirlerini yazmaya başlamıştır. 1892 yılında hukuk fakültesinden mezun olan Valery aynı yıl ani bir kararla şiir yazmayı bırakmış ve bir yandan matematikle ilgilenirken aynı zamanda düzyazıya yönelmiştir (Beken, 1996: 7-8). Şiir yazmaktansa düşünsel etkinliğin daha öncelikli olduğu fikrini benimsemiş, şiirsel yaratımın, bu etkinliğin nice yollarından yalnızca biri olduğundan hareketle, etkinliğin kendisini araştırmanın, şiir yazmaktan çok daha önemli olduğu görüşünü benimsemiştir (Yücel, 2018: 5). Şiir dünyasına yeniden dönüş yaparak sembolistler arasında yer almış ve şiirde ilham görüşüne karşı çıkarak, yöntem ve uyumun önemini savunmuştur (Valery, 2018a: 15; 23-24). Hugo, Verlaine, Baudelarie okumalarıyla şiire ilgisi artan Valery, yazdığı şiirlerin yanı sıra sanat, bilim, psikoloji ve dil alanlarında da eserler vermiştir.

Eliot (2020: 16), Valery'nin eserlerini kaleme alma biçimini şu sözlerle izah etmektedir: "Valery'nin amacı şiirin nasıl yazıldığını öğretmek veya insanların şiir anlayışını yükseltmek değildir. Aslında tek amacı kendi şiirine karşı olan anlayışı genişletmektir. Çok sürmeden okur fark edecektir ki Valery'nin 'şiir' olarak adlandırdığı şey ancak onun şiirlerine uygulanabilmektedir."

2.4. Literatürdeki Çalışmaların Özeti

Sanatsal yetkinlik ile ilgili Türkiye'de sınırlı sayıda çalışma yürütüldüğü görülebilmektedir. Sanatsal yetkinlik ile ilgili Türkiye'de ve yurtdışında yapılan bazı çalışmalar aşağıda aktarılmaktadır.

İlgili alan yazın incelendiğinde, Puşkin'in eserleri üzerine çok sayıda yayın bulunduğu görülebilmektedir. Buna karşın, Türkçe olarak yapılan aramalarda "Puşkin" ve "poetik" kelimelerinin bir araya getirildiği aramalarda herhangi bir bilimsel çalışmaya rastlanmamaktadır. Aynı anahtar kelimelerle yapılan İngilizce aramalarda ise Valery eksenli geçmiş tarihli bir çalışmanın yapılmadığı görülebilmektedir. Hem genel anlamda Valery hem de Valery'nin poetikası bakımından İngilizce literatür yeterince cömert olmasına rağmen, yazarın poetikası üzerine Türkçe bir çalışma bulunmamaktadır. Sanatsal yetkinliğe ilişkin yabancı literatür oldukça hacimli iken, Türkçe kaynaklar, daha ziyade sanatsal yetkinliğin önde gelen temsilcilerini konu edinmektedir (Bakkal, 1998; Çıkla, 2008; Doğan, 2011). Bunun dışında, yetkinliğe yönelmenin başlıca biçimi olarak psikoloji kökenli (özellikle Adler'in kusursuzluk çabası ve yetersizlik duygusunun kaynaklık ettiği güç istenci odaklı) çalışmalara rastlanabilmektedir (Adler, 1996: 131; Adler, 2011a: 27; 2011b: 132; 2012: 90-91; Antony ve Swinson, 2000; Shafran ve Diğ.. 2017; Erol, 2019; Sevi Tok, 2020). Literatür taraması, bu makalenin çalışması kapsamındaki ölçeğe daraltılarak "poetik yetkinlik" anahtar sözcüğüne daraltıldığında ise geçmiş tarihli Türkçe çalışmanın (Baş, 2017), bir Türk şairinin poetikası bağlamında kaleme alınmış olduğu görülmektedir. Aynı anahtar sözcüğe dönük az sayıdaki İngilizce çalışmanın ise bu makale ile ilişkisi olmayan konuları ele almaktadır. Özetle ifade etmek gerekirse, yapılan literatür taramasında bu çalışmaya kaynaklık edebilecek geçmiş tarihli bir çalışmaya rastlanmamış olması nedeniyle makale, özgün bakış açısı ortaya koyabilecek niteliğe sahip bulunmaktadır.

Genelden özele gidildiğinde; bir yandan, Valery perspektifinde Puşkin değerlendirmesi, diğer yandan ise Puşkin'in sanatsal yetkinliklere bakış açısı söz konusu edildiği için, teorik öngörü olarak böylesi bir konuda daha önce çalışılmamış olabileceği kanaati kendiliğinden oluşmaktadır. Türkçe ve İngilizce literatürde ilgili anahtar kelimelerin bütün varyasyonlarıyla birlikte denenmesine rağmen benzer türden geçmiş tarihli herhangi bir çalışmaya rastlanılmamış olması, yukarıda ifade edilen öngörüye gerçeğe dönüştürmektedir. Söz konusu durum ise bu makalenin keşifsel ve değerlendirmeye dayalı yönünü daha ön plana çıkarmaktadır. Burke'e (2008: 17) göre, yoruma/değerlendirmeye dayalı bir anlayışın benimsenmesi, kısır birtakım hakikatler sunmakla yetinmek yerine, ilgili kişileri, yürütülen çalışmanın kaynağına götürerek, okurun kendisini de keşifte bulunmaya, yazarın kendi keşiflerini yaptığı yola sevk etmektedir. Burke'e (2008: 57-58) göre, yüzeyde görünenin ötesine geçmeye dönük keşifsel uğraşlar, yanlış olsa bile, başkalarının yolunu açmakta, hatta hataları bile, gerçeğin davasına hizmet edebilmektedir. Romalı şair Horatius (2019: 11-12) de körü körüne taklitlerden kaçınarak evvelce işlenmemiş ve bilinmeyen konular üzerinde duran çalışmalar sayesinde yeni adımlar atılabileceği görüşünü öne sürerek keşifsel çalışmaların araladığı pencerelerin sağladığı bakış açılarının önemini vurgulamaktadır.

3. PAUL VALERY'NİN SANAT ANLAYIŞI EKSENİNDE PUŞKİN ESERLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Aşağıdaki alt başlıklardaki anlatımlar, öncelikle Puşkin'in daha sonra ise Valery'nin Türkçeye çevrilen tüm eserlerinin okunması sonrasında oluşturulmuştur. Söz konusu incelemeye dönük okuma, elbette ki her iki yazarın eserlerinin birer defaya mahsus okunmasından ibaret kalmamış, yazarların kitapları arasında süregelen bir mekik dokuma şeklinde gerçekleştirilmiştir. Ardışık ve çapraz okumalar sayesinde de okumakta olduğunuz ana başlığın adına yaraşır bir dizi bulgunun ortaya çıkarılabilmesi için gerekli tüm çabalar ortaya konulmuştur. Zira Valery'e (2018b: 72) göre, "Kanıtlar, insanın kendine karşı borçlu olduğu en temel nezakettir." Ayrıca, hem kişisel düzeyde yazarın kendi kendine borçlu olduğu nezaket hem de uygun nitelikli bulguların ortaya konulabilmesi için gerekli anlatımlara aşağıdaki alt başlıklarda yer verilmiştir. Nitekim Valery (2018b: 72), öznel çıkarımların yapılmadığı (tümdengelim tuzağına düşmüş) çalışmaların sakıncalarını şu şekilde sıralamaktadır: "Bir başkasının tutkusuyla siz de tutkuya kapılacaksınız; hiç düşünmediğiniz, ölçüp tartmadığımız bir şeyi düşünmenizi sağlayacaklar; yumuşayacak,

büyülenecek, gözleriniz kamaşacak, hazırlanıp getirilecek öncüllerden sonuçlar çıkaracaksınız ve zaten çok iyi bildiğiniz şeyleri bir çeşit deha ile yeniden icat edeceksiniz.”

3.1. Puşkin’in Şiirsel Yetkinliğe İlişkin Görüşleri: Paul Valery’nin Poetikası Bağlamında Değerlendirme

Puşkin’in şair yönü ön plana çıkmasına karşın, şiir dışındaki diğer edebi alanlarda da eserler vermiştir. Özellikle düzyazı eserlerinde, şiir sanatına ilişkin görüşlerini dile getiren Puşkin’in söz konusu görüşleri, aşağıdaki aktarım ve açıklamalarda Valery’nin poetikası bağlamında değerlendirilmektedir. Bu nedenle aşağıdaki anlatımlarda Puşkin’in yalnızca şiirleri değil, düzyazı başta olmak üzere diğer eserlerindeki görüşleri de irdelenmiştir.

Valery (2020: 27), sanatın ortak dilini ve evrensel oluşunu şu anlatımıyla dile getirmektedir: “Bir keresinde ziyaretime gelen Çinli bir şairin, sanatımızın birçok ince tınısını idrak edip benimseyebilmesine hayret etmiştim.” Benzer bir yaşanmışlık, Puşkin’in de başından da geçmiştir. *1928 Seferi Sırasında Erzurum’a Yolculuk* romanında Puşkin (2020a: 511), İran saray şairi Fazıl Han ile olan karşılaşmasını şu sözlerle dile getirmektedir:

Kafile subayı, İranlı saray şairini gördüğünü söyledi ve isteğim üzerine beni Fazıl Han’la tanıştırdı. Çevirmen yardımıyla, tumturaklı bir doğulu tavrıyla söze başlamıştım ki Fazıl Han benim saçma sapan sözlerime akıllı uslu karşılıklar verince ne kadar utandım! Beni Petersburg’da yeniden göreceğini umuyor, görüşmemizin kısalığından hayıflanıyordu. Kızarıp bozardım. Şakacı-tumturaklı konuşma tarzını bırakarak normal bir batılı gibi konuşmak zorunda kaldım. Böylece de, biz Ruslara özgü o alaycılığın cezasını çekmiş oldum. Bundan böyle insanları kafalarındaki papağa ya da tırnaklarındaki kınaya bakarak yargılamayacağım.

Aynı romanda Puşkin, bir Türk paşasının, şairlerin sahip olduğu özgün yetkinlikler konusundaki görüşlerine yer vermektedir. “Paşanın tam bir Doğulu olarak söylediği sözler hepimizin hoşuna gitti” ifadesi, Puşkin’in (2020a: 548), paşanın aşağıda aktarılan sözlerini benimsediğini göstermektedir: “Bir şairle karşılaşmak her zaman hayırlıdır. Şair, dervişin kardeşidir. Onun ne vatani vardır, ne de dünya nimetlerinde gözü, Biz zavallılar şan, iktidar ve para peşinde koşarken, o, yeryüzünün hükümdarlarıyla aynı sırada durur ve herkes onun karşısında saygıyla eğilir.” Burada paşa, şair kişiliklerin evrensel niteliklerini öne çıkarmakta ve bunu övmektedir. Puşkin ve bu ortamı paylaşan diğer bireyler de paşanın görüşünü onaylamaktadır.

Valery'e (2020: 24) göre şairin düşünceleri veya beyanları gerçek dünyada kesin ve uzun ömürlü bir ifade bırakmak istemektedir. Valery (ty: 95), şairin ellerinin yarattığı değer sayesinde bir gün etrafında güçlü ve sürekli bir ışıltama, şan ve şeref yaratan mermerden veya bronzdan bir anıt halinde yoğunlaşacağını ifade etmektedir. Benzer görüşleri Puşkin'in "Ben İnsanüstü Bir Anıt Bir Anıt Diktim Kendime..." şiirinde görebilmek mümkündür. Bu şiirinde Puşkin (2020c: 110) şu dizelere yer vermektedir:

"Hayır büsbütün ölmem ben-ruhum kutsal lirdedir

Yaşayacak bedenim ve kaçacak çürüme-

Şu yeryüzünde yaşadıkça tek bir şair

Duyulacak ünüm her yerde.

Adım dilden dile dolaşacak tüm Rusya'da,

Ona özgü her dilde herkes bilecek onu,"

Valery (2018a: 103), kalıcılık konusunda sanatçının göz önünde bulundurması gereken hususu şu şekilde dile getirmektedir: "Bugün kimse herhangi bir şey yaparken iki yüzyıl sonra da beğenilmeyi düşünmüyor... Adına 'büyük sanat' dediğim şey, yalnızca bir insandaki tüm yeteneklerin işe koşulmasını gerektiren, ortaya koyduğu yapıtlarla bir başkasındaki tüm yeteneklere çağrı yapıp onları anlamaya çalışmak zorunda bırakan sanattır." Edebiyat alanındaki kalıcılık konusunda Valery (1996: 21) ayrıca şunları ifade etmektedir: "Hiç kimse edebiyat, felsefe, estetik alanında yarın kimin ölüp kimin kalacağını söyleyemez. Yine hangi düşüncelerin, hangi anlatım biçimlerinin kayıplar listesinde olduğu bilinemez." Valery (ty: 90-91), geçmiş dönem ile kendi dönemini şu şekilde kıyaslamaktadır: "Şair, sanatkâr, yazar, filozof olduğu takdirde, uzak nesiller hedef alınırdı, bu nesiller gelecekte o kadar uzağa götürülerek düşünülürdü ki bu yüzden ölümsüzlüğe dönüşürlerdi. Bundan da eserler için en büyük sonuçlar doğardı, ölmez şeyler yaratılırdı... Ne yenilik, ne şiddet, ne etki, ne sürpriz aranırdı. Yeni ve şaşırtıcı şey, eşyanın ölümlü yanındır da ondan.

Valery'nin yukarıdaki belirlemeleri, elbette bizatihi Puşkin'in şahsına dönük olarak yapılmamıştır. Söz konusu tespitler, daha ziyade, klasizm ve romantizm akımlarının benimsediği başlıca görüşleri açıklamaktadır. Zira yenilikçi olmasına rağmen Puşkin'in eserleri, zamana karşı koyabilmiş, değerinden bir şey kaybetmemiş ve "klasik" hâline gelmiştir. Puşkin, yılların eskitemediği eserler vererek, ölümünden sonra da varlığını sürdürebilen yazarlar arasına girmiştir. Dünya klasikleri arasına giren eserler vermiş olması bile Puşkin'in kalıcılığı ve sanatsal yetkinliği konusunda hüküm verebilmeyi kolaylaştıran başlı başına bir olgu olarak kendini göstermektedir. Bu yönüyle bakıldığında, sanatsal/edebi eserlerin kalıcılığına ilişkin Valery'nin yukarıdaki söyleminin ve yenilikçi olma hususundaki görüşünün, Puşkin'e ancak sınırlı ölçülerde uyarlanabileceği görülmektedir.

Valery (2018a: 133), Pascal'ın (Bkz, 2011: 90-91) sanata tepeden bakarak ele alışını, görüntüleri önemsiz olan şeylerin benzerlerini yapmak için didinip durmak gibi boş bir çabaya indirgeyişini eleştirmektedir. "Pascal, sanatın çeşitli alanlarındaki kusursuzluk arayışını, kılı kırk yaran, belirli bir biçime ya da sözcük dizgesine erişip onları yetkinleştirmek için yaşayan, arzularıyla emeklerinin nesnelere sonsuzluk katan Degas'lara, Mallarme'lere ne derdi kim bilir!" diyerek sanata indirgemeci yaklaşanlara karşı ironi yapan Valery bu sözleriyle, yetkinlik arayışının yılmaz neferlerinden olan Puşkin'i de anmamanın dışında her bir şeyi tastamam söylemiş gibi görünmektedir. Mükemmellik arayışı söz konusu olduğunda bu anlatımların yeterli gelmesi elbette ki mümkün olmamaktadır. Buna karşılık, anlatımın da belirli bir yere bağlanması gerekmektedir. Valery, (2018a: 79), Michelangelo'dan aşağıdaki dizeleri aktarmakta ve bunu şiir yazımına şu şekilde uyarlamaktadır: "Aynı sözcükleri kullanarak, bunu soneyle yetkin ozanın ilişkisi için de söyleyebilirdi":

"Sanatçıların en kusursuzu bile bilemez

Tek bir mermerin içermeyeceği şeyi"

Valery (2018a: 36), Fransız ressam Degas'nın, Mallarme'nin şairlik yeteneğini ifade edişini şu şekilde nakletmektedir: "Yapıtını olağanüstü yetenekli bir ozan zihninin tutulduğu hafif

bir deliliğin meyvesi olarak görüyordu.” *Eupalinos ve Öteki Söyleşimler* kitabını, Platon’un *Phaidros* adlı eserine benzer bir diyalog şeklinde yazan Valery, düşünce aktarımı bakımından esneklik sağlamaktadır. Valery (2018c: 17), bu kitapta Megaralı bir mimar olan Eupalinos’un şahsında, sahip olunması gereken sanatsal yetkinlikleri dile getirmektedir. Buna göre sanatçının, sanatının gerektirdiği bütün titizliklere, özellikle de Yunan ozanı Orpheus gibi onu güçlü kılan şaşırtıcı bir usa sahip olması gerekmektedir. Şairlik yetkinliğine ilişkin benzer görüşler öne süren Puşkin (2017: 61) *Ruslan ve Ludmila*’da, Rus şairi Jukovski’yi, antik Yunan ozanı Orpheus’a benzetmekte ve onun şiir yetkinliğini, aşağıdaki dizelerle dile getirmektedir:

“Şiirin olağanüstü dehası,

Gizemli imgelerin ozanı,

Aşkın, hayallerin ve iblislerin,

Cinlerin ve cennetin sadık sakini

Ve uçarı esin perimin

Sırdaşı, koruyucusu ve eğitmeni!

Bağışla beni Orpheus’u kuzeyin,

Bu eğlenceli hikâyemde

Şimdi peşinden uçup gittiğim

Ve kaprisli esin perimin lirini de

Bu güzel yalanla açığa vurduğum için.”

Bu alt başlıkta, şair olmasından dolayı, Puşkin’in öncelikle şairlere özgü yetkinlikler bağlamında öne sürdüğü görüşler değerlendirilmiştir. Öte yandan, şiir/nazım dilinden düzyazı/nesir diline geçiş döneminde yaşamış olan Puşkin’in tartışmaya konu edilen görüşleri, hem şiiri hem de düz yazıyı nitelemektedir. Dolayısıyla, Puşkin’in görüşlerinin, şiir sanatı gibi aşırı biçimde daraltılmış bir çerçevede değerlendirmek yerine, “yazınsal

yetkinlikler” bağlamında düşünülmesi daha makul görünmektedir. Bu nedenle aşağıdaki alt başlıkta, şiir dışındaki sanatsal yetkinlikler konusuna, Valery’nin bakış açısı bağlamındaki Puşkin’e ait görüş ve yaklaşımlar yer verilmektedir.

3.2. Puşkin’in Şiir Dışındaki Edebi Yetkinliklere İlişkin Görüşleri

Yetkinliği, bir diğer deyişle mükemmeliyeti arayış sürecine ilişkin olarak Valery (2018c: 84), tamamlanamayan yazınsal çalışmaları bile kazançlı çıkılacak bir çabalama olarak kabul etmekte ve şunları ifade etmektedir: “Bazı bazı yanılacağım, birkaç yıkıntı göreceğiz ama başarılmamış bir yapıta bizi en güzele yaklaştıran bir basamak olarak bakabiliriz her zaman, bu da çok yararlı olur.” Bu yönüyle bakıldığında, Puşkin’in *Goryukhino Köyü’nün Hikâyesi*, *Mısır Geceleri* ve *Büyük Petro’nun Arabı* başlıklı tamamlanmamış (Valery’nin “başarılmamış bir yapıt” kavramından biraz farklı olsa da) çalışmalarını da söz konusu yetkinlik menziline ulaşma sürecine olumlu katkı sağlayan yapıtlar olarak görmek gerekmektedir.

On sekizinci yüzyıl düşünürü Ferguson’a (2020: 92) göre, insanoğlu, varoluşunun ilk çağlarından itibaren icat etmeye ve tasarlamaya yazgılıdır. Sanatsal yetkinliklerini pek çok farklı amaca uygulamakta ve her tür ortamda neredeyse aynı rolü oynamaktadır. Ele aldığı şeyi her zaman geliştirmekte ve bu arzusunu ister kalabalık şehirlerin sokakları, isterse balta girmemiş ormanlar olsun gittiği her yere taşımaktadır. “Her ülkede sanat vardı fakat gerçek bilimler Avrupa’dan başka yerde olmamıştır” diyen Valery’e (1996: 60) göre, bilimi oluşturmak için ona daha eksiksiz bir modelin ortaya konulması gerekliliğini savunmaktadır. Söz konusu gereklilik; bütün kesinlikleri, bütün garantileri, bütün güzellikleri, bütün sağlamlıkları sunan ve bilim kavramını, kendisine yönelenler dışında her türlü kaygıyı unutturan arı bir yapı olarak tanımlayan bir anlayışın ideal olarak sunulmasını ifade etmektedir. Bu idealist görüş, döneminin en ileri bilim ve sanatını alıp ülkesine getirebilmek için kılık değiştirerek Avrupa’yı dolaşan I. Petro’nun bakış açısı ile belirgin bir biçimde örtüşmektedir. I. Petro’nun, Avrupa’daki birçok bilim insanını bizzat sarayında himaye ettiği bilinen tarihsel bir gerçekliktir. Puşkin’in annesinin dedesi, Rus Çarı I. Petro’nun vaftiz çocuğudur. Puşkin hem anne soyundan gelen kökenleri nedeniyle hem de bilim ve sanata verdiği değerden dolayı I. Petro’ya karşı büyük bir saygı ve hayranlık beslemiştir. Puşkin (2012: 227-245), söz konusu saygı ve hayranlığını “Bakır Atlı” başlıklı eserinde de açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Puşkin, I. Petro’nun bilim ve sanata yaklaşımından övgüyle

bahsetmekte, içinde yaşadığı dönemdeki Rus çarlarının bilim ve sanatı önemsemeyişlerini ise üzüntüyle karşılamaktadır.

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında sanatçılar, kendileri ile karşıt niteliklere sahip burjuvayı keşfederek onu tarif etmeye başlamıştır. Romantiğin aksi sureti olarak tarif edilen burjuvaya birbirini tutmaz özellikler yüklenerek hem göreneğin kölesi hem de ilerlemenin anlamsız taraftarı hâline sokulmuştur. Burjuva ise sağlamı seven ve olgunlaşmaya inanan tiplere olarak karakterize edilmiştir. Kamuoyu görüşünün ve açık realitenin timsali, yaşam şartlarının kademeli ve zorunlu olarak iyileşmesi inancını da taşımaktadır. Sanatçı ise “hayal” âlemini tercih etmektedir (Valery, ty: 56-57). Flaubert’in, eserlerinde kült karakterler olarak belirginlik kazanmaya başlayan burjuva tiplere, Valery’nin yukarıda aktarılan burjuva betimlemesine oldukça benzemektedir. Benzer karakterler, Puşkin’in eserlerinde de boy göstermektedir. Flaubert’in *Madam Bovary* kitabındaki eczacı Homais karakteri, on dokuzuncu yüzyılın egemen görüşü olan bilimci yaklaşımını temsil etmekte, sanat da dâhil olmak üzere her alanda iddialı söylemler öne sürmektedir (Flaubert, 2003: 137; 151). *Bilirbilmezler* adlı hiciv kitabında ise Bouvard ve Pecuchet adlı karakterler kısıtlı bilgi ve donanımlarıyla, içinde sanatın da olduğu çeşitli alanlarda yetersiz görüşler öne sürmekte, söz konusu görüşlerini hayata geçirmeye çabalamakta fakat sonunda yıkıma sürüklenmektedirler (Flaubert, 2019). Puşkin’in eserlerinde, yergili bir biçimde ele alınan başlıca burjuva tiplere ise şunlardır: *Yevgeni Onegin* manzum-roman eserindeki; belagat, şiir, ekonomi ve daha birçok konudaki kırık dökük bilgisiyle Onegin karakteri (Puşkin, 2020b: 21-23), *Cimri Şövalye* tragedyasındaki Yahudi rehinci Solomon karakteri (Puşkin, 2019: 9-13), *Dubrovski* romanındaki geçici heveslere dalmaktan geri durmayan, gösterişçi tüketimden hoşlanan servet avcısı Vladimir Dubrovski karakteri (Puşkin, 2020a: 211), *Mısır Geceleri* hikâyesindeki açgözlü, dünya malına tutkun, sürekli bir biçimde para hesabı yapan İtalyan Emprovizatör karakteri (Puşkin, 2020a: 344) ve “Bir Kitap Satıcısının Şairle Konuşması” eserindeki paraya düşkünlüğü temsil eden Kitap Satıcısı karakteri (Kuleşov, 2018: 201-202).

SONUÇ

Makalede görüşlerine yer verilen düşünür ve yazarların, sanatsal (dolayısıyla da poetik) yetkinlik konusuna başlıca üç farklı biçimde yaklaştıkları görülebilmektedir. Bir grup düşünür ve yazar, sanatsal yetkinliği doğuştan gelen veya esinlenme (ilham) aracılığıyla edinilebilen bir nitelik olarak kabul etmektedir. Bir diğer grup, sonradan (çalışarak) kazanılabilen bir nitelik olarak görmektedir. Bu makalede sanatsal yaklaşımları, temel dayanak noktası olarak kabul edilen Valery, sanatsal yetkinlik konusunda, “yetenek” faktörünü tümüyle göz ardı etmemekle birlikte, titiz ve disiplini bir çaba içinde bulunarak yetkinliğe ulaşılabilceği anlayışını benimsemektedir.

Puşkin, içinde yaşadığı dönem itibariyle, diğer birçok şair ve yazar gibi romantizm akımından etkilenmiştir. Puşkin’in anlatımlarında merkezi bir kahraman yer almaktadır. Anlatımlar da doğal olarak bu kahramanın deneyimlediği yaşantılar, duygusal dünyası ve karşılaştığı çelişkili durumlar ekseninde biçimlenmiştir. Dolayısıyla Puşkin’in eserlerindeki kült karakterlerin düşünsel dünyaları, olay kurgularını önemli ölçüde gölgede bırakmaktadır. Bu yönüyle Puşkin aslında kendi duygusal dünyasını eserlerine yansıtmakta ve olayların akışı ve işleyişi hususları daha geri planda tasarlamıştır. Puşkin’in yaşam öyküsü ile anlatıları birlikte düşünüldüğünde, bu kanaat daha da güçlenmekte ve aslında kişisel iç dünyasının dışavurumunun birer aracı olarak eserlerini kaleme aldığı anlaşılabilir. Bu yönüyle bakıldığında Puşkin’in, anlatım kahramanları yoluyla ortaya koyduğu görüşlerin, bizzat kendisini yansıtmakta olduğu çıkarsaması ortaya çıkmaktadır. Benzer bir anlayışa Valery’de de rastlanmaktadır.

Yukarıda anlatılanlara bakıldığında, her iki şairin de alıcılarını tümüyle kendilerine yönelttikleri ve öznelci yaklaşımları nedeniyle aralarında anlamlı bir benzeşim ya da ilişkinin söz konusu edilemeyeceği kanaati oluşmaktadır. Buna karşılık iki şair, ne tür farklı metafora başvurursa başvursun, başta şiir olmak üzere, edebiyatın diğer anlatı türlerine dönük olarak da birçok benzer görüş ileri sürmüşlerdir. Kaldı ki söz konusu benzer hususlar,

bu makalenin bulgularının analiz edildiği bölümlerinde herhangi bir şüpheyeye yer bırakmayacak bir biçimde ve ayrıntılı olarak ortaya konulmuştur. Nitekim Valery (2020: 84-85; 210), nesir türü eserleri (işlevsel dil kullanımını), belirlenmiş/mutlak bir hedefi olan yürümeye benzetmektedir. İşlevsel bir eylem olan yürüme ile aynı organları, kemikleri ve kasları kullanmasına karşılık, belirli bir hedefe varmayan dansı ise şiire benzetmektedir. Dansta, belirli bir hareketler sistemi bulunmasına rağmen bu hareketlerin herhangi bir hedefi bulunmamakta, hiçbir yere varmamaktadır. Eğer bir şeyin peşindeyse de bu ideal bir hedef, durum veya zevktir. Puşkin, “Şair” başlıklı şiirinde, şairde bulunan fakat avamda bulunmayan özellikler üzerinde durmaktadır. Dile getirdiği nitelikleri, şairlere özgü üstün yönler olarak vurgulamaktadır. Üstünlük sağlayıcı bu asimetri nedeniyle şairlerin gururlu/mağrur insanlar olduğunu belirtmektedir (Puşkin, 2020c: 66). “Şaire” başlıklı şiirinde benzer türden görüşler ileri sürmekte hatta şairlere, kendini beğenmişliği öğütlemekte, yöneltilecek eleştirilere karşı kayıtsız tavır takınmalarını salık vermektedir (Puşkin, ty: 3).

“Sanat, sanat içindir” eğilimi, Valery için daha belirleyici bir yön olmasına karşılık, alçak gönüllü ve halka daha yakın olma gayretindeki Puşkin, zaman zaman da olsa eserlerinde, Valery’nin elit anlayışına meylettirmektedir. Sanat paydasında buluşan Valery ile Puşkin’in aralarında ortaya çıkan en belirgin ayırımı bile benzeşen yönler gözlemlenebilmektedir. Böylesi bir durum ise sanatsal yönelişlerin, ancak ve ancak yine başka sanatsal anlayışlarla olan ilişkisi bağlamında ve onların özelindeki çağrışımlarıyla birlikte algılanabileceği görüşünü desteklemektedir.

KAYNAKLAR

- Adler, A. (1996). *Psikolojik Aktivite (Üstünlük ve Toplumsal İlgi)* (Çev. B. Çorakçı). İstanbul: Say.
- Adler, A. (2011a). *Yaşama Sanatı*. (Çev. K. Şipal). İstanbul: Say.
- Adler, A. (2011b). *Çocukta Yaşamsal Sorunlar*. (Çev. İ. Kırımlı). Ankara: Alter.
- Adler, A. (2012). *Bireysel Psikoloji*. (Çev. C. Çelebi). Balıkesir: Altınpost.
- Antony, M. M. ve Swinson R. P. (2000). *Mükemmeliyetçilik Dost Sandığımız Düşman*. (Çev. A. Açıkgöz). İstanbul: Kuraldışı.
- Aristoteles, (1983). *Poetika*, Çev. İsmail Tunalı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Arslan, F. (2018). Paul Valery, “Birkaç Söz” Monsieur Teste içinde, Çev. Fahrettin Arslan, Ketebe Yayınları, İstanbul, s. 9-10.
- Bakkal, R. (1998). *Tanıtamadığımız Yahya Kemal*. İstanbul: Avrasya Bir Vakfı.
- Baş, M. K. (2017). Poetik Bir Metin Olarak Ebubekir Eroğlu'nun “Yol Elçisi” Şiiri. *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S: 71-72, s. 5-24.
- Beken, B. (1996). “Önsöz”, Paul Valery, Tinsel Kriz içinde, Çev. Beril Beken, AFA Yayıncılık İstanbul, s. 7-13.
- Bektaş, E. (2013). İdealizmin Ötesinde Yeni Bir Schelling İmgesi. [Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi](#), S. 20. s. 79-92.
- Birsel, S. (1986). *Şiirin İlkeleri*. İstanbul: Broy.
- Bozkurt, N. (2014). *Sanat ve Estetik Kuramları*, Bursa: Sentez.
- Burke, E. (2008). *Yüce ve Güzel Kavramlarımızın Kaynağı Hakkında Felsefi Bir Soruşturma*. Çev. M. Barış Gümüşbaş, Ankara: BilgeSu.
- Cahiz, (2020a). *Cimriler Kitabı*. Çev. Selahattin Hacıoğlu, İstanbul: Karbon Kitaplar.
- Cahiz, (2020b). *Giysiler, Kitaplar, Öğretmenler ve Şarkıcı Kızlar Kitabı*. Çev. Muharrem Hilmi Özev, İstanbul: Karbon Kitaplar.
- Çıkla, S. (2008). Yahya Kemal'in Şöhreti ve Mükemmeliyet Anlayışı. *Bir Medeniyeti Yorumlamak Ölümünün 50. Yılında Yahya Kemal Beyatlı Sempozyumu*, 125-133.
- Derrida, J. (2002). *Şiir Nedir?*. Çev. Ahmet Sarı ve M. Abdullah Arslan, Erzurum: Babil.
- Doğan, M. C. (2011). Mükemmeliyetçiliğin Yarım Bıraktığı Şiirler. *Gazi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 9, s. 101-113.
- Durukoğlu, S. ve Toprak, A. S. (2019). Şiirde Biçim Bağlamında Yenilik - Mükemmellik Arayışları ve Parnasizmin Kısa Tarihi. *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, S. 7(17), s. 47-59.

- Eliot, T. S. (2020). "Takdim", Paul Valery, Şiir Sanatı içinde, Çev. Ahmet Ölmez, Ketebe Yayınları, İstanbul, s. 7-22.
- Erol, Z. (2019). *Mükemmeliyetçi Kişilik*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ferguson, A. (2020). "Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Bir Deneme", Çev. Gökhan Murteza, İskoç Aydınlanması (Ed. Gökhan Murteza) içinde ss. 87-95, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Flaubert, G. (2003). *Madam Bovary*. Çev. Çiğdem Büyükataman, İzmir: İlya.
- Flaubert, G. (2019). *Bilirbilmezler*. Çev. Tahsin Yücel, İstanbul: Can.
- Frankl, V. E. (2018). *İnsanın Anlam Arayışı*. Çev. Selçuk Budak), İstanbul: Okuyan Us.
- Goethe, J. W. (2018). *Genç Werther'in Acıları*. Çev. Yüksel Pazarkaya, İstanbul: Kırmızı Kedi.
- Goethe, J. W. (2020). *Yarat Ey Sanatçı Şiirler, Roma Ağıtları, Akhilleus*. (Çev. A. Cemal). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Gören, E. (2017). "Giriş", Bakkhylides, Bütün Şiirleri ve Fragmanları (Çev. Erman Gören) içinde ss. 9-46, İstanbul: Yapı Kredi.
- Habermas, J. (2019). "İdeoloji" Olarak Teknik ve Bilim, Çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: Yapı Kredi.
- Hegel, G. W. F. (2011a). *Tinin Görüngübilimi*. Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea.
- Hegel, G. W. F. (2011b). *Tarih Felsefesi-1*. Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea.
- Hegel, G. W. F. (2019). *Akl Dediğimiz Şey Aforizmalar*. Çev. Zerrin Duman, İstanbul: Zeplin Kitap.
- Homeros, (2020a). *İlyada*, Çev. Azra Erhat ve A. Kadir, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Homeros, (2020b). *Odysseia*, Çev. Azra Erhat ve A. Kadir, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Horatius, (2019). *Ars Poetica -Şiir Sanatı-*, Çev. C. Cengiz Çevik, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Hutcheson, F. (2020). "Güzellik ve Erdem Düşüncelerimizin Esasını Araştırma" Çev. Eylem Yolsal Murteza, İskoç Aydınlanması (Ed. Gökhan Murteza) içinde ss. 31-44, İstanbul: Pinhan.
- Jaspers, K. (2019). *Felsefe Konuşmaları Felsefeye Giriş*. Çev. Abdurrahman Aliy, İstanbul: Pinhan.
- Kaplan, M. (2013). "Tanpınar Hakkında Birkaç Söz", Ahmet Hamdi Tanpınar, Huzur içinde, Dergâh Yayınları, İstanbul, ss. 5-10.

- Kierkegaard, S. (2020). *Korku ve Titreme*. Çev. İsmail Yerguz, İstanbul: Say Yayınları.
- Kuleşov, Vasili İvanoviç (2018). *Puşkin Yaşamı ve Sanatı*. Çev. Birsen Karaca, Ankara: Cümle.
- Lacoste, J. (1986). *L'idee de Beau*, Paris: Bordas.
- Longin, (2016). *Yüce Poetika*, Çev. Fatih Tepebaşılı, Konya: Palet.
- Luther, M. ve Calvin J. (2016). *Seküler Otorite Sivil Yönetim*. Çev. İsmail Hakkı Yılmaz, İstanbul: Pinhan.
- Maga, İ. (2003). "Son Söz: Puşkin'in Masal Yolu", Aleksandr Sergeyeviç Puşkin, Çar Sultan içinde, Çev. Özlem Asiltürk, Yazı-Görüntü-Ses Yayınları, İstanbul, s. 45-51.
- Mallarme, S. (2017). *Zorla Dönmeyecek Şans*. Çev. T. Kaban, İstanbul: Lakin.
- Montesquieu, (2020a). *Çeşitli Düşünceler*. Çev. A. Aggöl, İstanbul: Karbon Kitaplar.
- Montesquieu, (2020b). *Beğeni Üzerine Bir Deneme*. Çev. A. Aggöl, İstanbul: Karbon Kitaplar.
- Nietzsche, F. (2020). *Böyle Söyledi Zerdüşt*. Çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Pascal, B. (2011). *Düşünceler*, Çev. İsmet Zeki Eyüboğlu, İstanbul: Say.
- Platon, (2017). *Phaidros*, Çev. Furkan Akderin, İstanbul: Say.
- Proust, M. (2020). *Okuma Üzerine*. Çev. D. G. Baskıcı, İstanbul: Karbon Kitaplar.
- Puşkin, A. S. (2017). *Ruslan ve Ludmila*. Çev. Kayhan Yükseler, İstanbul: Yapı Kredi.
- Puşkin, A. S. (2019). *Küçük Tragedyalar*. Çev. T. Yılmaz Öğüt, İstanbul: Mitos-Boyut Tiyatro.
- Puşkin, A. S. (2020a). *Yüzbaşının Kızı -Bütün Öyküler Bütün Romanlar-*. Çev. Ataoğlu Behramoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Puşkin, A. S. (2020b). *Yevgeni Onegin*. Çev. Azer Yaran, İstanbul: Yapı Kredi.
- Puşkin, A. S. (2020c). *Seviyordum Sizi Seçme Şiirler*. Çev. Ataoğlu Behramoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Puşkin, A. S. (ty). *Seviyordum Sizi Seçilmiş Şiirler*. Çev. Azer Yaran, Ataoğlu Behramoğlu, Kuşanbiy Miziev, Ahmet Necdet, Sefer AYTEKİN, Haluk Madencioğlu, İstanbul: Simge.
- Schiller, F. (2011). *Felsefe ve Şiir*. Çev. Burhanettin Batman, İstanbul: Yaba.
- Sevi Tok, E. S. (2020). The Relations of Marital Adjustment with Forgiveness, Perfectionism and Ruminative Thought Style. V. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Bilimler Kongresi*. s. 64.

- Shafran, R., Egan, S. ve Wade T. (2017). *Mükemmeliyetçilik (Yaşanmış Örnekler, Pratik Öneriler, Uygulamalar)*. Çev. D. Onuk, İstanbul: Kuraldışı.
- Spinoza, B. (2019). *Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine Bir İnceleme*. Çev. Emine Ayhan, Ankara: Dost.
- Tepebaşılı, F. (2016). “Yüce Poetika’ya Giriş”, Longin, *Yüce Poetika* içinde, Çev. Fatih Tepebaşılı, Palet Yayınları, Konya, s. 73-119.
- Thraks, D. (2006), *Gramer Sanatı*. Çev. Eyüp Çoraklı, İstanbul: Kabalcı.
- Todorov, T. (2018). *Poetikaya Giriş*. Çev. Kaya Şahin, İstanbul: Metis.
- Tusi, N. (2019). *Üç Risale, Tevella-Teberra, Matlübu’l-Mü’minin, Mebde ve Mead*. Çev. Harun Işık ve Yasin İpek, İstanbul: İlke.
- Twain, M. (2019). *İnsan Nedir?*. Çev. Esra Damla İpekçi, İstanbul: Karbon Kitaplar.
- Türkyılmaz, Ç. (2016). *Bunalım Çağı*. Ankara: Bibliotech.
- Valery, P. (ty). *Bugünkü Dünyaya Bakış ve Diğer Denemeler*. Çev. Vahdi Hatay, Ankara: Tur.
- Valery, P. (1996). *Tinsel Kriz*. Çev. Beril Beken, İstanbul: AFA.
- Valery, P. (2018a). *Degas Dans Desen*. Çev. Orçun Türkay, İstanbul: Yapı Kredi.
- Valery, P. (2018b). *Monsieur Teste*. Çev. Fahrettin Arslan, İstanbul: Ketebe
- Valery, P. (2018c). *Eupalinos ve Öteki Söyleşimler*. Çev. Tahsin Yücel, İstanbul: Yapı Kredi.
- Valery, P. (2020). *Şiir Sanatı*. Çev. Ahmet Ölmez, İstanbul: Ketebe.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yücel, T. (2018). “Sunuş”, Eupalinos ve Öteki Söyleşimler içinde, Çev. Tahsin Yücel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 5-8.
- Yükseler, K. (2017). “Çevirmenin Önsözü”, Aleksandr Sergeyeviç Puşkin, Ruslan ve Ludmila içinde, Çev. Kayhan Yükseler, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 7-8.

YÖNETİM GURULARI VE YÖNETİMDE MODA YAKLAŞIMLAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Murat ŞENGÖZ*

ÖZ

Akademik alanda, yönetim guruları ve yönetimde moda yaklaşımlar olguları üzerine yapılan çalışmalar ilgi görmeye devam etmektedir. Ne var ki, yönetim guruları ve yönetimde moda yaklaşımlarla ilgili olarak gerçekleştirilen araştırmalar halen dağınık bir durumdadır. Bu nedenle yönetim guruları ve yönetimde moda yaklaşımlar konuları ile alakalı açıklayıcı ve toparlayıcı akademik çalışmaların yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Yönetim guruları ve yönetimde moda fenomenlerini kavramlaştırmak üzere şu ana kadar yapılan çalışmalar iki ana grupta toparlanabilir. Bu çalışmada yönetimde moda yaklaşımlar ve yönetim guruları ile ilgili tartışmalar, mantıksal ve kurumsal yaklaşım paradigmaları çerçevesinde kategorik olarak ele alınacaktır. Çalışmanın sonuç ve tartışma bölümünde, doküman analizi sonucunda elde edilen bilgiler birleştirilerek bütüncül bir analiz yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yönetim Guruları, Yönetim Modaları, Eleştirel Yaklaşım.

AN EVALUATION OF MANAGEMENT GURUS AND FASHION APPROACHES IN MANAGEMENT

ABSTRACT

Management guru and management fashion phenomena continue to attract attention in the academic circles. However, the debates on management gurus and fashion approaches in management still need to be reviewed and to be made meaningful conclusions. Therefore, there is a necessity for explanatory and unifying academic studies regarding management gurus and fashion phenomena in management. Academic studies that are conducted so far in order to conceptualize the phenomena of management gurus and fashion approaches in management discipline can be categorized into two main groups. In this study, fashion approaches in management practices and debates about management gurus will be categorically discussed within the framework of logical and institutional approach paradigms. In the conclusion and discussion section of the study, a holistic analysis will be made by combining the information obtained as a result of document analysis.

Keywords: Management Gurus, Management Fashion, Critical Approach,

GİRİŞ

Yönetim olgusu kişiler, topluluklara iş yaptırma bağlamında bir sanattır ve insanlık tarihi kadar da eskidir. Özellikle günümüz koşullarında yönetim; anlayış, kavram ve uygulamalarındaki değişim ve gelişmelere bakıldığında, bilimsel temele ve test edilmiş görüşlere dayanan yöntem kavramları yanında kişisel düşüncelerin sansasyonel ve dikkat çekici terimlerin, tamamen özel durumlara has fikirlerin ve benzeri diğer medyatik fikir, görüş ve uygulamaların çağdaş yönetim anlayışı olarak sunulduğu bir yönetim dünyası mevcuttur.

Yönetimde moda yaklaşımlar meşruiyetini ve güvenilirliğini büyük ölçüde yönetim gurularının kişisel saygınlıklarından alır (Huczynski, 2007). Yönetim guruları her şeyden evvel sunum kabiliyetleri ile fikirlerini, muhataplarının en iyi şekilde anlayabileceği bir kalıba sokma ve alıcısında heyecan yaratacak bir aktarma kabiliyetine sahiptirler. Bu yönüyle yönetim guruları sadece yönetim ilke ve prensipleriyle değil, kişisel özellikleri ve

yaşantıları bakımından da muhatapları için birer rol modeldirler. Bu kapsamda yönetim guruları ister danışmanlıktan, ister profesyonel yöneticilikten gelsinler, muhataplarına güven veren ve empati kuran karizmatik kişilerdir. Yönetim guruları kimi zaman fikirlerinin de önünde, karizmatik kişilikleriyle muhataplarına kişisel varlıklarıyla ilham veren şahsiyetler olabilirler (Parush, 2008, s. 48-70). Ne var ki yönetim gurularının, yönetsel fikir ve pratiklerinin kabul görmesinde gerçekte kişisel özelliklerin ne derece etkili olduğunun bilimsel olarak ölçülebilmesi konunun sübjektifliği bakımından pek kolay değildir. Bununla beraber yönetim gurularının karizmatik kimseler olduğu konusunda tam bir mutabakat bulunmaktadır (Watson, 1994, s. 896).

Yönetim guruları tarafından gerçekleştirilen yönetimde moda yaklaşımlar, akademik sahada ilgi görmeye devam etmektedir (Abrahamson, 2011). Bununla beraber alanda gerçekleştirilen çalışmaların sistemli bir şekilde toparlanarak daha kapsamlı ve anlaşılabilir açıklamalar yapılmasına, yönetim teori ve uygulamalarında, moda olanla bilimsel olanın ayrımının yapılmasına katkı sağlanmasına duyulan ihtiyaç devam etmektedir. Bu zamana kadar alanda gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde (Grint, 2008) yönetim guruları olarak kabul edilen tanınmış ve başarılı kişiler tarafından aktarılan ve yönetim dünyasında moda olarak yerleşen ve yönetim dünyasında moda olarak kabul edilen akımların açıklanmasına yönelik olarak dört ekol benimsenmiştir. Bunlar; mantıksal yaklaşım, yapısal yaklaşım, kurumsal yaklaşım ve karizmatik yaklaşımdır. Grint (2008) bu yaklaşımları iki farklı açıdan kategorize etmektedir. Birincisi, moda terim ve uygulamaların mantıksal veya duygusal nitelikleri ile ele alınarak açıklanmaya çalışılmasıdır. İkincisi ise, içsel ve dışsal yaklaşım olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır. İçsel yaklaşım bireyin fikirlerine ve sübjektif motivasyonuna odaklanırken, dışsal yaklaşım ise moda terim ve uygulamaların gelişmesinde etkili olan harici ve yapısal etkenlere ilgi göstermektedir. Yönetimde moda olgusu, temel olarak iki kategoride değerlendirilir. Bunlardan birincisi, mantıksal yaklaşım; ikincisi ise, kurumsal yaklaşımdır. Mantıksal yaklaşım rasyonel ve mantık çerçevesinden bir dışsal bakış açısını, kurumsal yaklaşım ise karizmatik ve duygusal eksenli bir içsel paradigmaya atıf yapar.

Bilim tarif ve tasnifi içerir (Klein, 2014). Auguste Comte'ya göre bilim olayların sadece niçinini aramaz, nasılını arar. Bilimsel yöntem yapılacak çalışmada izlenecek usulü

gösterir. Bilimsel yöntem, problemi veya olayları anlamakta uyulması gereken usul ve esasları belirler, problemlerin çözümünde ve olguların açıklanmasında kullanılacak birtakım teknikleri ihtiva eder (Bourdeau, 2018). Martin Stanley (2007), George Bernard Shaw'un şu sözünü aktarır, "akıllı adam aklını kullanır, daha akıllı adam ise başkalarının da aklını kullanmasını bilir. " Thomas Kuhn bilimi kısaca birikmiş bilgi birikimi olarak tarif eder. Kuhn'a göre bilim geçmiş pratiklerde denenmiş görüşleri, teyit edilmiş prensipleri, karizmatik ve başarılı liderlerin aktardıkları tecrübeleri içerir (Yıldırım, 2008). Bilim temelsiz medyatik fikir ve köksüz moda görüşlerle, isnatsız, içi boş ama havalı, sansasyonel söylemlerle ilgilenmez (Popper, 1963). Bilim; olguların deney, düşünce ve/veya gözlemler yoluyla açıklanması ve entelektüel ve pratik açıdan genel geçer yasalar vaaz edilmesidir. Bilim olguların akıl süzgecinden geçirilerek anlamlı ve tutarlı sonuçlara ulaşma çabasıdır. Bu yönüyle bilim, bir bilgi yığını değil, tartışmaya açık bir deneme yanılma, yanılığın ayıklama, akıl yürütme yöntemidir. Bilimsel yaklaşım daima merak ve eleştirel bir bakış açısını ortaya koyar. Bilim, olguların mantıksal açıklamasını yapar, somut gerçekleri soyutlayarak kavramlaştırır (Şengöz, 2019, s.8-21).

Nitel araştırmaları nicel araştırmalardan ayırt eden en önemli özelliklerden bir tanesi, nitel araştırmaların dinamik bir sürece sahip olmasıdır. Nitel araştırmalarda, araştırma problemi dahi araştırma süreci boyunca elde edilen bilgiler ve bulgular neticesinde sürekli olarak gözden geçirilerek kapsam ve derinliği bağlamında gerekirse yeniden tanımlanabilir. Nitel araştırmalarda kuramsal çerçeve, meselenin öncesi ve meseleye tesir eden tüm faktörlerin ortaya koyulması sürecidir (Waring, 2016, s. 23). Bu çalışma yönetimde moda yaklaşımlar ve yönetim guruları konusunda mantıksal ve kurumsal yaklaşımlar perspektifinde karşılaştırmayı esas alan bir derlemedir. Bu kapsamda bu çalışmada yönetim gurularının moda fikirlerine gösterilen ilginin nedenleri ortaya koyulmaya çalışılacak ve yönetimde moda yaklaşımların yönetim disiplini içinde kabul görüp görmemesi konusunda yaşanan tartışmalara değinilecektir. Bu çalışmanın amacı, yönetim guruları ve yönetimde moda yaklaşımlarla ilgili olarak, yönetim profesyonelleri ve yönetim bilimi ile ilgili akademisyenlerin istifadesi için, mezkûr konu üzerine eleştirel bir diyaloga imkân veren, retorik bir eleştiri getirmektir. Bu yönüyle bu çalışma, alanında özgün ve literatüre katkı sağlayabilecek bir fenomenolojik bir analizdir.

Mantıksal yaklaşım, yönetimde moda olan yaklaşımların ilgi görmesini, tanınmış ve başarılı yöneticiler tarafından kullanılmaları ve neticede işe yaramaları ile açıklamaktadır. Küreselleşmenin etkisi, bilişim ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, sürekli artan rekabet, belirsiz ve dinamik çevre koşulları organizasyonların çevre ve koşullara adapte olarak varlıklarını devam ettirebilmeleri için uygun fırsatları değerlendirmelerini zorunlu kılmaktadır. Bunun için başarısı test edilmiş yönetim pratiklerinin organizasyonlarca kendi bünyelerine adapte edilmeleri gerekmektedir. Bu noktada iki kritik husus bulunmaktadır. Birincisi organizasyonların yeni fikirleri bünyelerine adapte edebilecek seviyede bir esnekliğe ve kapasiteye sahip olup olmamalarıdır. İkincisi ise seçilen ve bünyeye adapte edilen yeni fikirlerin gerçekte organizasyonun bünyesine uygun olup olmamasıdır (Brickley, 2002, s. 2-123). Bu sebeple organizasyonların başarısı sadece yeni birtakım fikirlerin değil, aslında organizasyonun kendi yapı ve gerçekliği ile ilgilidir.

Yönetim gurularının moda görüşlerinin yöneticiler tarafından ilgi görmesinin en önemli nedeni, yönetim gurularının fikirlerinin bizatihi kendi yönetim pratikleri sonucunda ortaya çıkmış olması ve doğal olarak içinde bir takım öz eleştiri ve istisnaları da barındırmış olmasından kaynaklanmaktadır (Huczynski, 2007). Yönetim guruları kuşkusuz profesyonel yönetim ortamının sunduğu ilişkiler ağı ve sunduğu fırsatlar üzerine anlaşılabilir ve tatbik edilebilir öneriler sunmaktadır. Yönetim gurularının yönetim pratikleri üzerine dile getirdikleri fikirlere duyulan ilginin bir diğer nedeni de, mantıklı yöneticilerin, denemiş ve başarısı görülmüş, kolayca adapte ve tatbik edilebilir, eğlenceli ve ilham verici yönetim yaklaşımlarına karşı duyarsız kalamamalarıdır (Freeman, 2010). Nitekim başarılı ve popüler yönetim guruları tarafından kaleme alınan kitaplar veya verilen konferanslar sadece profesyonel yöneticiler tarafından değil, sıradan halk tarafından da ilgiyle takip edilmektedir. Çünkü kişiler empati yapabilecekleri, öykünün içinde kendilerini de bulabilecekleri, ilham verici, içinde öz eleştiri de olan, samimi başarı öykülerini dinlemekten keyif almaktadırlar. Yönetim dünyasına ilginin diğer bir göstergesi de, esasen iş idaresi veya işletme lisans eğitimine sahip olmayan, ancak profesyonel yönetim dünyasını merak eden veya kendisine iş dünyasında yönetici pozisyonunda bir gelecek arayan kişiler için geliştirilen işletme yüksek lisans (MBA) programlarına gösterilen ilginin artmasıdır. Bu kapsamda her sene Amerika'da 150.000'den fazla öğrenci MBA yapmaktadır. Bu rakam 1960'taki toplam öğrenci sayısının yirmi katıdır (Micklethwait ve Wooldridge, 2005).

Yönetim teorilerinin ve fikirlerinin ortaya çıkışı ve geniş bir ölçekte kabul görmesi kuşkusuz kendine has bir sosyolojik, ekonomik ve siyasi konjonktür içinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla yönetimde yeni fikir ve uygulamaların kabul görmeleri sadece kendi öz değerlerinden değil, bir ölçüde de belki daha fazlasıyla dışsal faktörlerden kaynaklanmaktadır (Şengöz, 2020a, s. 205-224). Bu bakımdan yeni bir fikrin veya teorinin başarısı büyük ölçüde bu fikrin veya teorinin mutlak başarısından değil, öyle olduğu konusundaki hâkim akademik çevre ve sosyokültürel normlar tarafından kabulüyle gerçekleşir. Yönetim özünde, çevresel koşullara ayak uydurmak, tehditlere karşı gerekli tedbirleri almak, fırsatları lehine kullanmak için stratejiler belirlemek ve tatbik etmek eylemidir. Bu maksatla, çalışanların üretkenliğini optimize etmek için düşüncelerini şekillendirecek ve duygularını yönetecek retorik ve pratiklerle birlikte, işlerin daha verimli bir süreç ile yerine getirilebilmesini mümkün kılan usul ve kaidelere ihtiyaç bulunmaktadır. Personel Yönetim departmanlarının, insan kaynakları yönetimi departmanlarına, araştırma ve geliştirme şubelerinin proje yönetim ofislerine dönüştürülmeleri bu çabanın bir sonucudur.

Yönetimde en iyi fikirler ve pratikler, belirli bir konuya dair en iyi çözüm yollarını gösteren ve meselenin her bir ayrıntısının en kapsamlı bir şekilde alındığı standart uygulama usulleri sunan reçeteler değildir. Yönetimde yeni fikirler ve pratikler ancak muhataplarına ilham veriyor ve umut aşıyor, empati kurmalarını mümkün kılıyorsa kabul görebilecektir (Du Gay ve Rees, 1996, s.263-282).

Kurumsal yaklaşım, organizasyonun dışında kalan ama kurumsallaşma süreçlerinin içinde bulunan kurumsallaşma güçleriyle ilgilenen teoriler üzerine kuruludur. Organizasyonların karar verme mekanizmaları özellikle belirsizlik ve bilgi yüklenmesi durumlarında, kendi alanlarında çalışan diğer organizasyonların verdiği kararlara benzer kararlar vermeye eğilimlidir (Burgoyne ve Jackson, 1997). Bu yaklaşımı benimseyen araştırmacılar bundan dolayı öncelikle organizasyonların bir yeniliği verimliliğinden veya getireceği kazançtan ötürü değil de, bu yeniliği uygulamaya çoktan başlamış olan organizasyonların ezici çoğunluğunun oluşturduğu sürü psikolojisi yüzünden kabul ettikleri düşünülür (Rosenkopf ve Abrahamson, 1999) Yenilikleri benimseyen birçok organizasyona göre farklı görünmekten korkan organizasyonların üzerinde oluşan kurumsal baskı ve rakiplerinin

benimsedikleri yenilik sonucu kendilerinden öne geçeceklerinden endişe eden organizasyonların üzerinde oluşan rekabetçi baskıdır. Motivasyon kaynakları farklı olmakla birlikte her iki durumda da gerçekleşen hadise organizasyonların birbirine benzeyen çevresel koşullarda, rekabet avantajlarını korumak, meşruiyet kazanmak (Scott, 1995, s. 11-23) ve varlıklarını devam ettirmek maksadıyla gösterdikleri birbirlerine benzeme çabalarıdır. Nitekim izomorfizm, "bir popülasyondaki bir birimin, aynı çevresel koşullarla karşılaşan diğer birimlere benzemeye zorlayan bir süreçtir." (Di Maggio ve Powell, 1983, s. 147-160). Her iki baskı çeşidi de taklitsel davranışa yol açarak ve belirli kurumsal alanlarda izomorfik yönelimler yaratarak son derece ikna edici olabilir. Dahası, rekabetçi kıyaslamalar ve dışarıdan alınan danışmanlıklar vasıtasıyla, organizasyonlar yönetimde moda olmuş yeni fikir ve pratikleri daha kolay benimseyebilirler.

Yeni yönetsel programların yaratımını, yayılımını ve benimsenmesini açıklamada kurumsallaşmayı en önemli unsur olarak gören araştırmacılar, açıklamalarında genellikle piyasa metaforunu kullanmayı tercih etmektedirler. Piyasanın gözünden bakılacak olursa, nispeten daha basit bir arz-talep modeli olarak kavramsallaştırılan süreçte yönetsel fikirler, teoriler ve teknikler, arz eden grup tarafından geliştirilerek, yönetici tüketicilerden oluşan büyük oranda kendi içlerinde belirleyici özellikleri olmayan bir grup tarafından da tüketilir (Alvesson ve Willmott, 2012). Bu piyasa metaforunu eşit ölçüde güçlü olan moda metaforuyla birleştiren Abrahamson (2011) iş modası fenomeninin kavramsal sınırlarını çizmek üzere bugüne kadarki en geniş içerikli ve belki de en etkili girişimde bulunmuştur. Abrahamson'un yönetim modasını belirleyenlerin yaygınlaştırdığı, bir yönetim tekniğinin makul düzeyde ilerlemeye götüreceği yönündeki nispeten geçici kolektif inanç olarak tanımladığı modeli sayesinde yönetim modasının dinamikleri daha iyi anlaşılmuştur (Abrahamson, 2011). Danışmanlık şirketleri, yönetim guruları, iş kitle iletişim yayımları ve meslek okulları olarak tanınan ve yönetim modasını belirleyenler, yöneticilerin yeni tekniklere yönelik kolektif tercihlerini sezmede bir yarış içindedirler. Bu teknikleri tarif etmek için retorik geliştirmeleri ve bu retorikleri yöneticiler ve işletme sahipleri arasında yaymaları gerekir (Thrift, 2000, s. 674-692). Abrahamson'a göre retorik, uyguladıkları tekniklerin makul ve mantıklı olduğuna dair bir inanç yaratmanın yanında aynı zamanda onları yönetim sürecinin en önünde olduklarına da inandırmalıdır.

Bu konuda medya yönetimde moda olarak kabul edilen yeni fikir ve pratiklerin tanıtılmasında ve yaygınlaştırılmasında önemli bir vasıtadır. Bunda tanınmış iş insanı ve

yöneticilerin toplum içindeki popüler imajlarının etkisi vardır (Carmelo ve Jose, 2000). Yönetimde yeni fikir ve pratiklerin medya vasıtasıyla paylaşılması, moda görüşlere meşruiyet kazandırılması ve yaygınlaştırılmasında akademik camia tarafından gerçekleştirilen bilimsel nitelikli yayınların profesyonel iş dünyası ve muhataplarıyla buluşma potansiyeline göre daha avantajlıdır. Kuşkusuz bu konuda akademik camianın profesyonel iş dünyası ile geliştirdiği iş birliği ve koordinasyonun etkisi büyüktür (Micklethwait ve Wooldridge, 2005). Bu noktada bilim içindir, bilim insanlık içindir paradoksu ortaya çıkmaktadır. Yönetimde moda fikir ve pratiklerin kabul görmesi ve yaygınlaşmasında, kişisel başarıya götüren yolu tarif eden, teorik dilden daha uzak, daha anlaşılır ve daha eğlenceli kitapların muhatapları tarafından daha fazla kabul görüyor ve talep ediliyor olmasının payı büyüktür.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Yönetimde moda yaklaşımlar esasında bir dizi performans iyileştirme programını veya yönetim tarzını ifade etmektedir. Bu bakımdan mezkûr yaklaşımlar hem iş dünyasının, hem de akademik camianın dikkatini çekmeye devam etmektedir. Yönetimde moda yaklaşımlar olarak tasnif edilen çalışmaların başlıcaları; 1990'lardan itibaren popülerlik kazanmış olan reorganizasyon ve değişim mühendisliği, yani organizasyonların yeniden yapılandırılması (Hammer ve James Champy (1993), Stephan Covey (1990) tarafından kavramlaştırılan etkili liderlik fenomeni ve Peter Senge (1992, s. 3-38) tarafından geliştirilen öğrenen organizasyon hareketidir. Entelektüel ve akademik yazında gerçekleşen tartışmaların ağırlık merkezi her üç fenomenin bilimsel temellere sahip olmadıkları, yeniden yapılanma hareketinin bilimsel değil, pragmatik bir yaklaşım olduğu, etkili liderliğin aslında yönetimde dürüstlük ilkesinin retorik bir seslendirmesi olduğu ve öğrenen organizasyonlar kavramının sadece sosyal bir öğrenme sürecini tarif ettiği çevresinde olgunlaşmaktadır (Burrell, 1997). Bu yönüyle bu üç yaklaşımdan hareketle yönetim guruları tarafından dile getirilen pek çok yönetim prensibi ve sürecinin bilimsel değil, aksine retorik ve moda yaklaşımlar olduğu yönündeki görüşler akademik çevrelerde geniş kabul görmektedir. Bu çalışmada, yönetim guruları ve yönetimde moda yaklaşımları incelemek ve neden başarılı veya başarısız oldukları ile alakalı bir değerlendirme gerçekleştirmek ve teknik olarak mezkûr fenomenleri daha kullanışlı hale getirmek için ilgili sürece nasıl müdahale edilmesi gerektiği noktasında çıkarım ve önerilerde bulunulması amaçlanmamış ve bu sebeple yönetim dünyasında bilinen ve popülerlik kazanan yaklaşımlarla ilgili teferruatlı bir analiz

gerçekleştirilmemiştir. Bu çalışma kapsam itibariyle, yönetim guruları ve yönetimde moda yaklaşımlarla ilgili kavramsal bir fenomenolojik bir derlemedir.

Yönetimde moda yaklaşımlar, bir işletme veya kurum tarafından uygulanan yönetim felsefesi veya yönetim süreçlerindeki bir değişikliği karakterize etmek için yönetim çevrelerinde popüler olarak kullanılan terimlerdir. Yönetimde moda yaklaşımlar, yönetim guruları tarafından popülerleştirilmiş, yönetimin bilhassa belirli faaliyet alanları ile ilişkili, özel ve abartılı bir takım yönetim felsefesi, yönetsel slogan ve süreçlere atıf yapmaktadır. Son onlu yıllardan itibaren, bilhassa yönetim guruları tarafından, organizasyonların performanslarını iyileştirme iddiasıyla pek çok moda yaklaşım, yönetim dünyasında popüler olmuştur. Bu yönüyle yönetim guruları ve yönetimde moda yaklaşımlar arasında simbiyotik bir ilişki bulunduğundan bahsedilmesi mümkündür. Diğer taraftan ne yönetim gurularının, ne de yönetim guruları tarafından popülerleştirilen yönetim modaları popüleritesini her zaman uzun soluklu bir şekilde muhafaza edememiştir. Moda yaklaşımlardan birçoğu zaman içerisinde popüleritesini kaybetmiştir.

Yönetimde moda yaklaşımlar prensip olarak yönetim dünyasında, kesin sonuçlar vaat eden, pratik ve genellemeler ileri sürerler. Bu iddia, yönetimde moda yaklaşımların popülerleşmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte, bu iddiayı doğrulamak için gerçekte çok az açık kanıt vardır ve daha derinlemesine araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır (Şengöz, 2020b, s. 70-81). Neticede yönetim guruları tarafından seslendirilen etkili ve ilk bakışta ikna edici gibi algılanan bir takım söylem ve ilkelerin ontolojik olarak organizasyon ve çevreyle uyumlu olup olmadığı, her organizasyon ve çevre koşulunda tatbik edilebilir olup olmadığı gibi hususlar ayrıca dikkate alınmalıdır. Nitekim, yönetim ve organizasyon konularında basit, en doğru, en çağdaş, en modern, eskilerin hepsini bir kenara atan, en geçerli gibi iddialarla takdim edilen görüşler ve yaklaşımlar yerine, kullanılan kavramlarda netlik ve ölçülebilirlik, çalışmaların her aşamasında bilimsel titizlik, daima sağlam bir yöntem kullanımı ve nihayet ulaşılan sonuçların diğer bilim insanlarının görüşlerine sunulması veya doğrulanmasına imkân verme yaklaşımı esas alınmalıdır. Yeni yönetim söylemleri genel olarak; hızlı ve tempolu değişiklikler ve dış çevrenin belirsizliği, organizasyonların sürekli olarak esnek, hareketli, öğrenmeye ve adapte olmaya açık olma mecburiyeti, mevcut bilgi formlarının yetersiz kalması ve istekli ve istenen kişilerden oluşan organizasyonların yaratılması temaları üzerinde durmaktadır Bunun en önemli sebebi; küreselleşme, yönetimde mükemmelleşme, yalın yönetim ve organizasyon, toplam

kalite yönetimi ve benzer kavramlar organizasyonların yapılandırılmaları ve işleyişleri üzerinde köklü sayılabilecek değişiklikler meydana getiren gelişmelerdir. Bu kapsamda, organizasyonların yönetimde yeni fikirlere ve pratiklere ilgisi; organizasyonların bilgiye ulaşma hızlarının artması, yönetim alanının karmaşıklaşması, icracı personele duyulan ihtiyaçla birlikte yönetici personele duyulan ihtiyacın azalması gibi nedenlerle ilişkilidir. Günümüzde kendi içine kapalı, dış dünya ile ilgisi olmayan kapalı sistemlerin organizasyonel varlıklarını devam ettirebilmeleri mümkün değildir. Bunun için organizasyonlar, faaliyetlerinde etkinlik kriterlerini yeniden gözden geçirmeyi mümkün kılan, değişmelere kısa süre içinde cevap verebilecek esnek organizasyon yapılarının varlığına ihtiyaç duymaktadırlar. Diğer taraftan, organizasyonlar çalışanların öz çabalarını harekete geçirebilecek, fikir ve metotlara gereksinim duymaktadırlar. Tüm bu değişimler, bilhassa yönetim gurularının fikir ve pratikleriyle, akademi dünyasının kavramsallaştırmalarıyla birlikte, organizasyonların yapılandırılmasını ve organizasyon süreçlerini köklü bir şekilde etkilemişlerdir. Anılan gelişmeler organizasyonların yapı ve işleyişine yansımış ve organizasyonla ilgili yeni kavramlar ve ihtiyaçlar ortaya çıkarmıştır. Bunlardan bazıları, geçici istihdam, dikey ayrışım, yalın organizasyonlar, taşeronla çalışma, kendini yöneten çalışma gruplarıdır. Esasında ortaya çıkan ve çıkmakta olan bu ve benzeri terimler, kavramlar; organizasyon ve yönetim ile ilgili prensip ve çalışma alanlarını etkilemekte, organizasyonların değişim içinde olduğunu, yeni yapılanmaların ortaya çıktığını ve organizasyonların işleyişi ile ilgili süreçlerin niteliğinin değiştiğini, daha da önemlisi yöneticilerin sürekli bir arayış içinde olduklarını vurgulamaktadır.

Yönetim bilimleri sürekli bir gelişme, değişme ve ilerleme halindedir. Yönetimde moda yaklaşımları peşinen eğreti olarak kabul etmek, bilimselliğin sınama ve düzeltme prensipleriyle uyum göstermez dahi hiçbir bilimsel bilgi mutlak değildir. Bilimsellik daima daha doğru bir gözlem veya daha ince bir akıl yürütme ile mevcut bilgi birikiminin inkişaf edebileceğini varsayar. Dolayısıyla yönetim dünyasında tutarlı ve mantıksal bir bütünlük içindeki her yeni fikir ve pratik yönetim biliminin ilerlemesine ve çıktığı olarak verimlilik ve başarı çitalarının yükselmesine imkân verecektir.

KAYNAKLAR

- Abrahamson, E. (2011). The Academy of Management Review, 21 (1), 254-285.
- Alvesson, M. & Willmott, H. (2012). Making Sense of Management. SAGE Publication.
- Bourdeau, M. (2018). "4.2 The classification of the sciences and philosophy of science".Auguste Comte.Stanford Encyclopedia of Philosophy.
- Brickley, J., A. (2002). Management Fads and Organizational Architecture. Wiley, 10 (2), 2-123.
- Burgoyne, J. & Jackson, B. (1997). The Arena Thesis: Management Development as a Pluralistic Meeting Point. Management Learning: Integrating Perspectives in Theory and Practice. SAGE Books.
- Burrell. G. (1997). Pandemonium: Towards a retro-organization theory. London: SAGE Publication.
- Carmelo, M. & Jose, L., A. (2000). Haute Couture and Pret-a-Porter: The Popular Press and the Diffusion of Management Practices. Organization Studies. SAGE Publication.
- Covey, S. (1990). Principle-centered leadership. NewYork: Simon & Schuster.
- Di Maggio, P.J. & Powell, W. (1983) "The iron cage revisited" institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields", American Sociological Review, 48 (1), 147-160.
- Du Gay, P. & Rees, B. (1996). The Conduct of Management and the Management of Conduct: Contemporary Managerial Discourse and the Constitution of the "Competent" Manager. Journal of Management Studies 33(3), 263-282.
- Freeman, E., R. (2010). Strategic Management. Cambridge University Press Edition.
- Grint, K. (2008).Wicked Problems and Clumsy Solutions: the Role of Leadership. Clinical Leader, Volume I Number II. BAMM Publications.
- Hammer, M. & Champy, J. (1993). Reengineering the corporation: A manifesto for business. New York: HarperBusiness Publication.
- Huczynski, A. (2007). Management Gurus, Routledge Publication.
- Klein, E. (2014). Dünyayı Değiştiren Fizik Devrimi, Say Yayınları, İstanbul.
- Micklethwait, J. & Wooldridge, A. (2005). The Company: A Short History of a Revolutionary Idea. Modern Library Chronicles.

- Parush, T. (2008). From "Management Ideology" to "Management Fashion" A Comparative Analysis of Two Key Concepts in the Sociology of Management Knowledge. *Studies of Mgt. & Org.*, 38 (1), 48–70.
- Popper, K. (1963). *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge* (2012 ed.). London: Routledge Publication.
- Rosenkopf, L. & Abrahamson, E. (1999). Modeling Reputational and Informational Influences in Threshold Models of Bandwagon Innovation Diffusion. University of Pennsylvania Scholarly Commons Management Papers.
- Scott, W.R. (1995). "Institutional Theory and Institutions", Scott, W.Richard ve Soren Christensen (Ed.), *The Institutional Construction of Organizations*, SAGE Publication, London, 11-23.
- Senge, P.M (1992). "Building learning organizations." *The Journal for Quality and Participation*, 15 (2), 30-38.
- Stanley, M. (2007). "George Bernard Shaw". *The Order of Merit*. London: Taurus Publication.
- Şengöz, M.(2019). *Yönetim Felsefesi*, Astana Yayınları, 8-21.
- Şengöz, M.(2020a). Askeri Sevk ve İdarenin Bilim ve Sanatla Olan İlişkisi Üzerine Kavramsal Bir Çalışma. *İmgelem*, 4 (6), 205-224.
- Şengöz, M.(2020b). "Is the learning organization a fashion, a management model, a government practice." *Economics Business and Organization Research*, 2(1), 70-81.
- Thrift, N. (2000). *Performing Cultures in the New Economy*. *Annals of the Association of American Geographers*, Taylor & Francis Publication. 90 (4), 674-692.
- Waring, S.P., (2016). *Taylorism Transformed: Scientific Management Theory Since 1945*. UNC Press Books, 23.
- Watson, T.J. (1994). Management flavours of the month: Their role in managers' lives. *The International Journal of Human Resource Management*. 5(4), 896.
- Yıldırım, C. (2008). *Bilim Felsefesi*, Yargı Yayınları, Ankara.

AMERİKAN HEGEMONYASININ TÜRKİYE’DE MODERNLEŞME VE KALKINMA SÖYLEMLERİNE YANSIMALARI: 1945-1960

ÖZ

Nermin Kılıç AKOĞLAN*

Ester RUBEN

İkinci Dünya Savaşı sonrasında batı kapitalizminin en güçlü ekonomisine sahip ülkesi olan ABD liderliğinde uluslararası ekonomi yeniden düzenlenmiştir. Sahip olduğu ekonomik güçle birlikte ABD, savaştan zarar görmüş olan Avrupa ekonomilerine maddi yardımda bulunarak ekonomilerinin yeniden inşalarında etkin rol oynamıştır. Kapitalist blokta yer alan Türkiye de Amerikan yardımları kapsamına alınmıştır. Söz konusu süreçte Amerikan hegemonyası, ABD’nin ilişki kurduğu ülkelerde modernleşme ve kalkınma anlayışlarının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Bu çalışmada Amerikan yardımlarının içerdiği şartlar ve Amerikalı uzmanların Türkiye hakkındaki raporları Amerikan hegemonya araçları olarak ele alınmaktadır. Çalışmanın amacı, 1945-1960 arası dönemde Türkiye’de hâkim modernleşme ve kalkınma söylemlerine odaklanarak Amerikan hegemonyasının yansımalarına dair bir analiz sunulmasıdır. Bu genel çerçevede, çalışmada ilk olarak Amerikan hegemonyasının tarihsel gelişimi kaynakları ve araçları bağlamında ele alınacaktır. Sonrasında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Demokrat Parti (DP) iktidarları döneminde modernleşme ve kalkınma söylemlerinde Amerikan etkisi, siyasi aktörlerin konuşmalarıyla desteklenerek somutlaştırılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Amerikan Hegemonyası, Marshall Yardımları, Raporlar, Modernleşme Söylemi, Kalkınma Söylemi.

REFLECTIONS OF AMERICAN HEGEMONY ON MODERNIZATION AND DEVELOPMENT DISCOURSES IN TURKEY: 1945-1960

ABSTRACT

After the World War II, international economy was reorganized under the leadership of the USA, the country with the strongest economy in western capitalism. USA with its economic power, by providing financial assistance played in active role in the rebuilding of European economies which harmed by the war. Turkey located in the capitalist block was included in the scope of American aid. American hegemony was effective in shaping the understanding of modernization and development of countries in relation with USA in this period. American aid with its terms and reports which prepared by American experts about Turkey discuss as American hegemony tools in this article. The purpose of the study to present an analysis about reflections of American hegemony by focusing on dominant discourse on modernization and development in period between 1945-1960 in Turkey. Within that basic framework, the historical development of American hegemony with its resources and tools will be discussed in the first part of article. After that, during the Republican People's Party (RPP) and Democratic Party (DP) governments, the American influence in modernization and development discourses will be tried to be embodied by supporting the speeches of political actors.

Key Words: American Hegemony, Marshall Aids, Reports, Modernization Discourse, Development Discourse.

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası sistem kapitalist blok ve komünist blok olarak iki kutba ayrılmıştır. Söz konusu Soğuk Savaş ortamında batı kapitalizminde ayakta kalan tek güç olarak Amerika öncülüğünde kapitalist dünya ekonomisi yeniden düzenlenmiştir. Savaştan çok fazla zarar gören Avrupa ekonomilerine karşılık, savaş yıllarında sanayi üretimi iki katına çıkmış olan ABD savaş sonrasında söz konusu üretim fazlasını eritme

ihtiyacıyla karşı karşıya kalmıştır (Dikmen, 2015: 165). ABD'deki üretim artışının kaynağını ise 1920'lerde ABD'de bir üretim tarzı olarak yerleşen Fordizm oluşturmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin ekonomik bir güç olarak yükselişi ve uluslararası ekonomik sistemin ABD öncülüğünden yeniden inşası döneminde Amerika kazandığı hegemonik güçle birlikte etki alanındaki ülkelerin uyguladığı politikalara tesir etmeye başlamıştır. Bu bağlamda Amerikan hegemonyası, savaş sonrası dönemde az gelişmiş ülkelerin tercih ettikleri kalkınma yollarının büyük oranda Amerikan görüşlerinden etkilenecek belirlenmesinin temelini oluşturmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de siyasi iktidarların modernleşme ve kalkınmaya dair anlayışlarında birtakım değişimler gözlenmektedir. Söz konusu değişimlerin niteliği ve nedenleri bu çalışmanın hareket noktasını oluşturmaktadır. Soğuk Savaş'ın kendine has dinamikleri, Bretton Woods sisteminin kuruluşu, Amerikan hegemonyası ve kolonyalizmin çöküşü Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı sonrasında kalkınma söylemini biçimlendiren uluslararası konjonktürün temel bağlamlarını oluşturmaktadır (Ünsaldı, 2014: 46-47).

Bu çalışmanın temel sorunsalı, 1945 sonrası Türkiye'de modernleşme ve kalkınma söyleminin oluşumunda Amerikan hegemonyasının nasıl bir rol oynadığıdır. Çalışmada Amerikan hegemonyası, söz konusu söylemi biçimlendiren ana bağlam olarak ele alınmaktadır. Modernleşme ve kalkınmaya dair söylemlerin incelenmesinin politika değişikliklerinde Amerikan hegemonyasının rolünü gözlemlemek için somut veriler sunduğu düşünülmektedir. 1945-1960 arası dönemle sınırlandırılan bu çalışmada siyasi aktörlerin modernleşme ve kalkınmaya dair söylemlerine arşiv taraması yoluyla ulaşılmıştır. Herhangi bir dönem üzerine yapılacak olan incelemelerde yer verilecek olan siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmelerin tarihsel bağlamından koparılmadan incelenmesi önem taşımaktadır. Bu çalışmada böyle bir çerçeve içerisinde problematiğin ve araştırmanın sunulması konusunda çaba gösterilmiştir.

Yukarıda çerçevesi çizilen tarihsel bağlam içerisinde bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika'nın etki alanındaki ülkelerde kalkınma anlayışının biçimlenmesinde rol oynayan Amerikan yardımlarının içerdiği şartlar ve belirli bir kalkınma politikasının uygulanması için ikna işlevi görmeleri bağlamında Amerikalı uzmanlarca hazırlanan raporlar Amerikan hegemonyasının araçları olarak ele alınmaktadır. Söz konusu hegemonya

araçlarına ek olarak, 1950’li yıllarda ABD başkanı Harry S. Truman’ın söyleminde ön plana çıkarılan yaşam standartlarının yükseltilmesi meselesi de değerlendirmeye dahil edilmiştir.

Yukarıda sunulan çerçeveden hareketle bu çalışmanın amacı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerikan hegemonyasının Türkiye’de siyasal iktidarların modernleşme ve kalkınma söylemlerine yansımaları konusunda bir analiz sunmaktır. Çalışmanın ilk kısmında Amerikan hegemonyasının kaynakları, üretim alanında yaşanan gelişmelere dair bir anlatıyla ele alınacaktır. Amerikan hegemonyasının tarihsel gelişimi ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında işlevsel olan hegemonya araçları olmaları bağlamında yardımlar, uzman raporları ve yaşam standartlarının yükseltilmesi söylemine odaklanılarak değerlendirilecektir. İkinci kısımda söz konusu hegemonya araçları olarak yardımlar ve raporların Türkiye’de kalkınma anlayışında söz konusu olan değişimlerdeki rolü ele alınacaktır. Bu kapsamda öncelikle 1945 sonrası dönemde CHP iktidarının modernleşme ve kalkınma anlayışı söz konusu edilecek sonrasında 1950’li yıllarda DP iktidarının modernleşme ve kalkınma söylemlerine yer verilecektir. Böylelikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerikan hegemonyasının Türkiye’de egemen kalkınma söylemlerine yansımalarına yönelik bir değerlendirme sunulması hedeflenmektedir.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI AMERİKAN HEGEMONYASI: KAYNAKLARI, GELİŞİMİ VE ARAÇLARI

Gramsci’nin geliştirdiği “hegemonya” kavramı, toplumsal, kültürel, politik ve ekonomik değişimlerin anlaşılması açısından geçerli bir kavram olarak “bir toplumsal yapı içindeki askeri değil ama entelektüel, ahlaki ve politik liderlik” anlamına gelir. Gramsci bu kavramla iyi bir toplumun niteliklerine dair sahip olduğumuz görüşlerin tüm boyutlarıyla tamamen “öğrenilmiş” olduğunu kastetmektedir (Dowd, 2013: 291). Gramsci’nin hegemonya kavramı modernleşme ve kalkınma anlayışlarına dair kavrayışlarda söz konusu olabilecek değişimlerin anlaşılması konusunda katkı sağlamaktadır. Gramsci’nin hegemonya tanımı, askeri olduğu kadar ideolojik bir yönetimi ve üretim araçlarının kontrolü kadar düşüncelerin kontrolünü vurgular. Hegemonya kavramı çerçevesinde ele alındığında, bir ekonomik sistem olarak kapitalizmin gücü sadece egemen olmasından değil, aynı zamanda insanların düşünme ve davranış biçimlerini kontrolünden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda Gramsci en üst hegemonya biçimini zorlamadan ziyade ikna olarak görmektedir (Slattery, 2014: 241).

Yalman'a (2006: 36) göre liberalizasyon süreçleri, özgül tarihsel koşullarda belirli toplumsal ilişkilerin yeniden üretiminde işlev görmeleri bakımından hegemonya stratejileri olarak da nitelendirilebilir. Böyle bir yaklaşım toplumsal aktörlerin toplumsal gerçekliği kavrayış biçimlerine ışık tutar. Çünkü uyum stratejilerinin yanında devletin konumunu yeniden tanımlamaya yönelik söylemler, insanların günlük yaşam deneyimlerinde doğrulandıkları oranda bir değerler sisteminin oluşturulmasına etki ederler. Söz konusu söylemlerin hegemonik nitelik kazanması kurulan anlamlar ve değerler sisteminin toplumda yaşayanların önemli bir kısmı için gerçekliğin ifadesi olmasıyla doğru orantılıdır.

Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Amerika'da bir kitle üretimi ve tüketimi ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında söz konusu olan Amerikan hegemonyasının ve Amerika'nın en büyük ekonomik g olarak ortaya çıkışının sebebini bu süreç oluşturmuştur. 1896 yılında sanayi retimi Fransa, Almanya ve İngiltere'nin toplam üretiminden fazla olan ABD'de ticaret dengesi ilk kez fazlalık vermiş ve Amerika dünyanın birinci ekonomik gücü olmuştur. 1920'li yılların başlarından itibaren ABD ekonomisinde bir üretim fazlası sorunu şeklinde beliren 1929 krizinden sonra 1932'ye kadar üretim yarı yarıya azalmıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ABD'de devlet ekonomiyi düzenlemiş, fiyatları ve gıda maddeleri alanını denetlemiştir. Savaşın başı ve sonu arasında GSMH iki kat artmış ve böylece İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte ABD artık bir süper güç olmuştur (Lefebvre, 2005: 17-34).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra batı kapitalizminde ayakta kalan tek güç olarak Amerika, dünya ekonomisini yeniden düzenleyen ülke olmuş ve uluslararası ekonomi kendini ABD önderliğinde dnştrmştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, 1945'teki sanayi üretimi 1939'daki üretiminin iki katı (Tanilli, 2002: 302) olan ABD, savaş yılları boyunca artan üretim fazlasını eritme ihtiyacıyla karşı karşıya kalmıştır (Dikmen, 2015: 165). Söz konusu üretim artışının kaynağını ise Fordizm oluşturmuştur. 20. yüzyıl başlarında Amerika'da söz konusu olan yeni çalışma yöntemleri ilk olarak Gramsci (2012) tarafından "Fordizm" olarak adlandırılmış, daha sonra sosyal bilim literatürüne yerleşmiştir. Fordizm terimi kapitalist endüstriyel üretim süreçlerinde uygulanan birtakım ilkeleri tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. Üretim aşamasında seri üretim hattının kullanılması üretim süreçlerinin Fordist olarak adlandırılmasının temelini oluşturmaktadır (Taymaz, 1993: 28). Bu bağlamda için yeni bir tarzda örgütlenmesinin yanında Fordizm'in diğer bir anlamı da yeni bir

kapitalist üretim modelinin uygulanmasıdır. Fordizm kapitalist bir üretim tarzı olarak standartlaştırılmış yüksek miktarda mal üretimini mümkün kılmıştır. Bu anlamda Fordizm, temelini seri üretim sistemlerinin oluşturduğu bir sanayi döneminin adıdır.

İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde ABD dışında çok yavaş gelişen Fordizm, savaş ertesinde Avrupa ve Japonya'da güçlü bir biçimde yerleşmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Fordizm'i yaygınlaştıran araçlar ise doğrudan dayatılan politikalar ya da Marshall yardımları gibi dolaylı yollar olmuştur. Baechler'e (1994: 115) göre Marshall planı, ortak pazarın kurulması ve Amerikan pazarının dışa karşı liberalleştirilmesiyle dış ticaret konusunda siyasal engeller ortadan kalkmış ve bu da bir cins ekonomik patlamaya neden olmuştur. 1946-55 yılları arasında ABD cari ödemeler dengesi 38 milyar dolar fazla vermiştir. Dolayısıyla Amerikan yardımı, ABD'nin ticari ilişki içinde olduğu ülkelerin ekonomik yapılarının yeniden inşası ve canlandırılması için etkin bir araç olarak gerekli görülmüştür (Beaud, 2003: 254).

Marshall yardımları ile ABD'nin iki temel amacının, yardım yapılan ülkelerde sosyalizmin önüne geçmek ve Amerikan ürünlerine alışmış uluslararası bir tüketici kitlenin yaratılması olduğu ifade edilmektedir (Dikmen, 2015: 169). Yardım ve krediler üretim ve tüketim olanaklarını canlandırmış ve böylece ABD kendine yeni pazarlar açmıştır. Kapitalist kuralların ekonomik yollarla yayılmasına dikkat çeken Wood'a (2006: 33) göre kapitalist emperyalizmin temel fonksiyonlarından biri yalnızca doğrudan zor yoluyla değil, katı koşulları olan kredi ve yardımlar gibi araçlarla toplumsal dönüşümleri gerçekleştirmektir. Bu dönemde Amerikan hegemonya ideolojisinin bütün yurttaşların refahını (kitlese tüketim) mülkiyet ve yönetime dair diğer tüm haklardan üstün gördüğü belirtilmektedir (Arrighi, 2000: 111).

Savaş sonrası konjunktür içinde az gelişmiş ülkelerin ABD önderliğindeki kapitalist sisteme dahil edilmelerinin gerekli olduğu kabulü, gelişme-sanayileşme sorununun özel önem kazanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda kalkınma, dönemin koşulları içerisinde temel sorun olarak belirlemiştir (Öztürk, 2006: 236-237). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iki dünya savaşı sırasında ve savaşlar arası dönemde yavaşlamış olan sermayenin uluslararasılaşması yeniden hız kazanmış, kapitalist üretimin uluslararası boyutlar kazanmaya başladığı bir döneme girilmiştir. Dünya kapitalizminin genişleme evresinde olduğu İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme Amerikan hegemonyası damga vurmuştur.

Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı sonrasında kalkınma söylemini biçimlendiren uluslararası konjonktür; Soğuk Savaş’ın kendine has dinamikleri, Bretton Woods¹ sisteminin kuruluşu, Amerikan hegemonyası ve kolonyalizmin çöküşü olarak özetlenebilir. Savaş sonrası dönemde sömürgelerin bağımsızlığını kazanması aşılmaz farklılıkları öne çıkaran medeni-ikel ikiliğini sonlandırmış, yerini gelişmiş kapitalist ülkelerin kendi gibi olmayan ülkeleri tanımlayabileceği yeni bir kavramsal çerçeve ihtiyacına bırakmıştır. Bu bağlamda “az gelişmişlik” kavramı ortaya atılmış ve ilk olarak ABD başkanı Truman, ABD dışı dünyayı tanımlamak üzere azgelişmişlik kavramını kullanmıştır. Bu kavramla birlikte gelişmiş toplumlarla diğerleri arasındaki fark aşılmaz bir fark olarak değil, yalnızca bir aşama farkı olarak görülmeye başlanmıştır. Sonuçta, her ülkenin Amerika olabilme ihtimalinin önünde düşünsel anlamda engel kalmamıştır (Ünsaldı, 2014: 46-48).

1945 sonrası ABD’nin dünya ekonomisi ve siyaseti üzerindeki hegemonyasının somutlaştığı dönemde, serbest ticaretin ve yabancı sermayenin iktisadi kalkınma için yararlı olduğu savı ekonomik bir ideoloji olarak dünyaya yayılmıştır. ABD’nin bu hegemonyası geri kalmış ülkelerin kalkınma seçeneklerinin parametrelerinin belirlenmesinde etkili olmuştur. Söz konusu süreçte ABD’nin ekonomik çıkarları ortak değerler şeklinde sunularak toplumların yönlendirilmesinde etkili olmuştur (Çiftçi, 2010: 62-63).

1945 SONRASI CHP’İN MODERNLEŞME VE KALKINMA ANLAYIŞI

Erken cumhuriyet döneminde ülkenin kalkınması ve geleceği “çağdaşlaşma” ülküsüne bağlanmıştır. Söz konusu dönemde yönetici elitler ülke ekonomisini ve toplumu modernleştirme çabası içinde olmuş ve atılan adımlar neticesinde günlük hayatta değişimler yaşanmıştır. Modernleşmenin geleneksel yaşam biçimine yansımaları ise yeni kılık-kıyafet, radyo gibi yeni eşyaların kullanılmaya başlanması şeklinde olmuştur (Keyder, 2009: 865-868). Erken cumhuriyet dönemi muasır medeniyetin ulaşılması gereken bir hedef olarak belirlendiği ve sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda köklü değişimlerin gerçekleştirildiği bir dönemdir. Cumhuriyet, bireylere yeni bir kültür aşılama çabasında olmuştur. Bu da

¹ 1944 yılında Birleşmiş Milletler’in Bretton Woods’da düzenlediği Para ve Finans konferansında savaş sonrası yeni iktisadi düzen belirginleşmiştir. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası kurulmuş ve bu kurumlara özel işlevler verilmiştir. Bretton Woods’da alınan kararlarla Amerikan dolarının merkezinde olduğu bir sabit kur düzeni getirilmiş ve altın karşılığı olan tek para Amerikan doları olmuştur (Dikmen, 2015: 167).

ekonomik alt yapının zayıf olması nedeniyle eğitim ve kültür alanında yapılan düzenlemelerle hayata geçirilmeye çalışılmıştır (Gündüz ve Gündüz, 2002: 50).

Mardin'in (2009: 222) dikkat çektiği üzere, 1925-50 arasında istatistiklere göre ekonominin makro çerçevesi çok fazla değişmemiş olsa da "toplumsal yapıdaki değişimler ve etkisini ancak 1950'den sonra gösterecek olan bir ekonominin tohumları" bu dönemde atılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında iktisat söylemi, 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenen ilkelerden temellenmiştir.² Boratav'ın (2015: 61) belirttiği üzere, İzmir İktisat Kongresi'nden sonra Türkiye'nin modern bir kapitalist ekonomi olması yolunda öngörülen mekanizma, devlet eliyle bireyleri zenginleştirecek ortamın yaratılmasıyla oluşacak olan burjuvazinin yabancı sermaye ile ortaklık ilişkileri içine girerek sanayileşme ve kalkınmayı gerçekleştirmesidir. 1929 krizinin Türkiye'ye etkileri 1930'lu yıllarda devletçi bir sanayileşme politikasının yürütülmesine neden olmuştur. 1929 krizinden İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar "ekonomide modern kesimi ve altyapıyı, devlet kaynaklarıyla yaratma eylemi" olarak devletçilik uygulaması süreci söz konusu olmuş, bu yönelim kapsamında dokuma ve demir-çelik gibi alanlarda büyük üretim birimleri oluşturulmuş ve "ülkedeki imtiyazlı yabancı şirketlerin millileştirilmesi kampanyası" da bu sürece eşlik etmiştir (Gevgilili, 1989: 44-48). Bu dönemde siyasi iktidarın kalkınma söyleminin içeriği yerli malı kampanyaları ve tasarruf temelli propagandalarla belirlenmiştir. Söz konusu konjonktürde ülke içi kaynaklarla sermaye birikiminin sağlanması milli bir mesele olarak görülmüştür.

1945-50 arası dönemde CHP'nin siyasal liberalleşme nedeniyle ABD'ye yoğun siyasal ilgisi söz konusudur (Cantek, 2008: 277). 1946 yılından başlayarak kalkınma konusunda Amerikan görüşleri egemen olmaya başlamış ve 1930'lara hâkim olan devletçi kalkınma politikasının yerini Amerikan tarzı kalkınma modeli almıştır (Güven, 1998: 5). Savaş sonrası yeni dünya düzenin Türkiye bağlamındaki ilk etkisi siyasal alanda görünür olmuş, CHP kapitalist ve liberal blokta yer almanın hem iktisadi hem de güvenlik bağlamında ülkenin çıkarına olacağı düşüncesinden hareket etmiştir. İsmet İnönü, 1 Kasım 1945'te "mevcut siyasal sistemin yeni oluşmakta olan kapitalist ve demokratik dünya düzenine paralel bir uyum amacıyla düzeltileceğini" ilan etmiştir (Ahmad, 2014: 105). Aynı yıl bütçe

² 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen esaslar için bkz. (Ökçün, 1983: 1062)

görüşmeleri sırasında Milletvekili Adnan Menderes “dünyada yeni açılmakta olan safhanın icaplarına ve gerçeklerine uyarak yepyeni bir zihniyetle hareket olunmasını” önermiştir (Timur, 2003: 14-15). Savaş sonrası hâkim uluslararası koşul ve eğilimlere paralel olarak, 1930’ları içe kapanmacı-korumacı politikalarından uzaklaşan CHP hükümeti liberalizasyon politikasına geçerek yeni düzende konumlanmaya çabalamıştır (Örnek, 2015: 43).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomi ihtiyatlı bir şekilde serbest piyasaya açılmış, yardım ve kredilere dayanan bir iktisat politikasına geçilmiş, ithalat imkanları kolaylaştırılmış, 1946 devalüasyonu, gümrük tarifesi değişiklikleri ile dış ticareti liberalleştirme çalışmaları söz konusu olmuştur. 1946 Ağustos’unda Türkiye liberal dünya ticaret sistemine katılacağını açıklamıştır (Tezel, 2002: 184-185). CHP hükümeti 1947 kurultayında yapılan bir program değişikliğiyle özel girişime öncelik veren kararlar almış, Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu’nu değiştirerek yabancı sermayeyle ilgili kısıtlamaları büyük oranda kaldırmıştır (Timur, 2003: 128).

CHP’nin 1930’lu yılların iktisat politikalarından uzaklaşması aşamalı bir şekilde gerçekleşmiştir. 1946 yılı başlarında devletçi-korumacı politikanın sürmekte olduğunun en açık delili, 1946 yılı ivedili sanayi planıdır (Şahinkaya ve Yeldan, 2021: 62-63). Devlet himayesinde sanayileşmeye öncelik veren, hem üretimi hem de tüketimi birlikte düzenleyen ayrıntılı ve “kadrocu” yaklaşımın etkisinde bir plan olan 1946 yılı (İvedili) Sanayi Planı’nın yerini Marshall yardımlarının şart koştuğu değişiklikleri içeren tarım ve ulaştırma ağırlıklı 1947 Vaner Planı almıştır (Tekeli ve İlkin, 2004: 6-7). Çavdar’a (2003: 337) göre, uygulamaya konmamış olsa da söz konusu plan, Türkiye’nin değişen ekonomik yaklaşımını ortaya koyan bir belge niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda Vaner Planı korumacı sanayileşme politikası yoluyla kalkınma anlayışından bir kopuşu temsil etmektedir (Şahinkaya ve Yeldan, 2021: 62-63).

ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’nin dış ticaretinde en büyük paya sahip olan ülke konumuna gelmiştir. ABD ile yapılan ticaret 1945-50 arası ithalatın yüzde 25’ini, ihracatın yüzde 23’ünü oluşturmuştur. Amerika’nın dış ticaret aracılığıyla Türkiye üzerinde önemli iktisadi etkilere sahip olması durumu ortaya çıkmıştır (Tezel, 2002: 187). Bu ABD ile yapılan ikili anlaşmalara nasıl bir iktisat politikası izlenmesi gerektiğine dair Amerika’nın öne sürdüğu koşullar dahil edilmesi yoluyla gerçekleşmiştir (Tezel, 2002: 224).

1946 seçimlerinden sonra kurulan Recep Peker hükümeti Bretton Woods anlaşması için gerekli şartları sağlamaya ve ABD önderliğindeki diğer kuruluşlardan dış yardım elde etme çabasında olmuştur. Tezel'in (2002) belirttiği üzere, savaş ertesini dönemde Türkiye'nin Amerikan etki alanına kaymasının önemli nedenlerinden biri devletçi kalkınma programlarına acil finansman ihtiyacıdır. Söz konusu ihtiyaç kredi ve yardımları önemli hale getirmiş, Truman Doktrini ve Marshall Planı'ndan önce 1945 yılı ekim ayında Amerikan Export-Import Bankası'ndan kredi talep edilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2004: 4-6). Bu tarihten itibaren dış borçlanma ve yabancı sermaye kalkınmanın temel bir koşulu olarak görülmeye başlanmıştır.

1945 sonrası dönemde CHP hükümetleri Amerikan yardımlarından faydalanmayı ülke kalkınmasını gerçekleştirmede merkezi önemde görmüştür. Nitekim 1947'de Başbakan Hasan Saka Marshall Planı kapsamına alınma umudunu şu sözlerle dile getirmiştir: "Amerika'dan daima suhulet ve yardım gördük. Biz de bu büyük memlekete karşı korekt hareket ettik. Marshall Planı yardımından biz de istifade edeceğiz." 1949'da kurulan Günaltay hükümetinin programında da Amerika'nın Avrupa'nın kalkınması için başlatmış olduğu yardım hareketinden "gereği gibi yararlanabilmeye azami derecede dikkat göstermek" kararında olunduğu ve hükümetin "bu yardımı kalkınma ve istihsalini çoğaltma işlerinde başlıca destek" saydığı görüşüne yer verilmiştir (Tezel, 2002: 222-223). Yine söz konusu programda, hükümetin temel ilkesinin özel girişimleri özendirmek ve kolaylaştırmak olduğu belirtilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomi üzerinde dış etkiler artmış ve çeşitli raporlar aracılığıyla ekonomiyi yönlendirilmeye yönelik çabalar söz konusu olmuştur. Bu dönemin özel sermaye ve girişime dayalı ve dışa açık sanayileşme stratejisi ekonomik ilişkilerde kapitalist ülkelere yönelen ve kapitalist dünya ile bütünleşmeye başlayan bir ekonomi yaratmıştır (Çavdar, 1992: 222).

ABD ile imzalanan iktisadi iş birliği anlaşması bağlamında alınan yardımların nerelerde ne şekilde kullanılacağını belirleme misyonu yüklenen çeşitli raporlar, Türkiye ekonomisi üzerine Amerikan etkisinin tipik ve temel belgeleridir (Güven, 1998: 5). Türkiye 12 Şubat 1947'de Dünya Bankası'na, 11 Mart 1947'de IMF'ye üye olmuştur. Temmuz 1948'de Türkiye Marshall programına dahil edilmiş, ABD ile iktisadi İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Türkiye'nin yardımdan yararlanması alacağı yardımları tarımı geliştirmek için kullanması ve sanayi ürünlerini de Avrupa ve Amerika'dan ithal etmesi koşuluna

bağlanmıştır. Bu anlamda ABD'den alınan yardımlar ABD'nin istediği alanlarda kullanılmıştır (Atılđan, 2016: 401). Sağlanan dış yardımların yatırılacakları yerler bakımından belli kayıtlara bağlanmasıyla hedeflenen uluslararası sermayeye yeni pazar olanaklarının sağlanmasıdır (Işıklı, 2004: 10).

Türkiye'nin 1948'de Marshall Planı'na dahil edilmesiyle birlikte tarımda makineleşme hızlanmıştır. Dünya Bankası'nın Baker Planı önerileri doğrultusunda gerçekteşen 1946 devalüasyonu sonrası iktisat politikaları, Türkiye'ye önerilen tarım ve hammadde üretimine ağırlık verilen bir kalkınma anlayışıyla biçimlenmiştir. Söz konusu raporda yer alan tarım öncelikli kalkınma 1950'lerde Türkiye'nin kalkınma tercihi olmuştur (Ekzen, 2009: 26). Timur (2003: 98)'un belirttiği üzere, 1950 yıllarda DP'nin uyguladığı iktisat politikası, raporlardaki önerilenleri tam anlamıyla yerine getirmese de ana hatlarıyla Amerikan hegemonyası altında yeni kurulan ilişkilere ve bunları rasyonelleştirmeye çalışan iktisadi raporlara uygun olmuştur. Timur, bu dönemde uygulanan iktisat politikasının CHP'nin 1945 sonrası dönemdeki iktisat anlayışı ve politika değişiklikleri ile birlikte biçimlenmeye başladığına, ancak "gerçekten benimsenmiş bir iktidar politikası oluşu"nun DP iktidarıyla birlikte gerçekteştiğine dikkat çekmektedir.

ABD nezdinde Türkiye'deki kalkınma hareketi 1948'den itibaren yani Marshall planıyla başlatılmaktadır. Bayar, Marshall Planı'nda Türkiye hakkında verilen uzun raporda Türkiye'nin "ziraat ve maden bakımından Avrupa kalkınmasına yardım edebilecek bir memleket olarak" sınıflandırıldığını belirtmektedir (şahingiray, 1999, 38). Döneme egemen olan kalkınma anlayışının biçimlendirilmesinde Marshall yardımları önemli bir rol oynamıştır. Yardımların kalkınma anlayışının içeriğini belirleyen unsurlara sahip olması, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerikan hegemonya araçlarından biri olarak işlev görmesinin kaynağını oluşturmaktadır. Marshall yardımlarının modernleşme bağlamında önemli bir sonucu da Amerikan yaşam tarzının toplumun tüm kesimlerinde etkin olmaya başlamasıdır.

Timur'un (2003: 94) belirttiği üzere, İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni iktisadi düzenin kurulması sürecinde Amerikan iş çevreleri ve birtakım uluslararası kuruluşlar Türkiye'ye özel bir ilgi göstermiş ve Türkiye'nin iktisadi durumuna dair çeşitli raporlar hazırlatmışlardır. Türkiye'nin iktisadi gelişimine dair Amerikalı uzmanlarca hazırlanan raporlar Türkiye'ye tarım ülkesi rolü vermiştir. Söz konusu raporlar, kamu öncülüğündeki

sanayileşme politikalarından vazgeçilmesinin yanında, tarım ve hammadde üreticiliğine öncelik veren ve özel girişimciliği özendiren politikalar uygulanmasının başlangıcını oluşturmuştur. Bu rapordan ilki, Marshall Yardım Programı çerçevesinde hazırlanan ve Türkiye’de karayolu yapımına öncelik verilen süreci başlatan 1948 tarihli Hiltz Raporu’dur. “Türkiye’nin yol durumu” başlığını taşıyan söz konusu rapor, Amerikalı uzmanların oluşturduğu bir heyet tarafından hazırlanarak bayındırlık bakanlığına sunulmuş ve resmi yol programı da söz konusu rapordaki öneriler doğrultusunda planlanmıştır. Güven (1998: 9-24), aynı dönemde demiryolu yerine karayolu yapımına öncelik verilmesine dair politikanın diğer az gelişmiş ülkelere de önerildiğine dikkat çeker. Bu bağlamda Amerikalı uzmanların telkinleri sonucunda şekillenen politikalarla birlikte dünyadaki en gelişkin karayolları az gelişmiş ülkelerde kurulmuştur. Bu dönemde Amerika’dan ithal edilen otomobillerin sayısı artmış, karayolu ağının kurulması söz konusu ülkelerde kapitalizmin gelişmesini desteklemiş ve Amerikan mallarının ülkelerin en ücra yerlerine kadar yayılmasına ve tüketilmesine imkan vermiştir.

Amerikalı uzmanlar tarafından hazırlanan raporların uygulanması planlanan politikaların oluşumunda etkin rol oynadığı görülmektedir. Bayar’ın raporlar hakkındaki düşüncelerini dile getirdiği şu sözleri bu değerlendirmemizi doğrular niteliktedir (Şahingiray, 1999: 130): “Memleketimize kadar gelip muhtelif mevzularda çalışan Amerikan mütahassıslarının [uzmanlarının] hazırladıkları raporlar bizim için de faydalı olmaktadır. Buna mukabil Türk üniversitelerinde Amerikan tarih ve medeniyeti dikkat ve takdirle tetkik mevzuu olmaktadır.”

Bu dönemde sunulan diğer bir rapor da işadami Max. W. Thornburg tarafından hazırlanmıştır. Raporun hazırlanması sürecinde Türkiye’nin iktisadi, zirai, ticari durumu kapsamlı bir şekilde araştırılmıştır. Thornburg Raporu 1949 ve 1950 tarihli iki farklı çalışmayı içermiştir. Başlığı “Türkiye: Bir iktisadi Değerlendirme” olan rapor 1949’da yayınlanmıştır. Timur (2003: 94-96), raporun hazırlanması kararının Truman Doktrini’nden önce verildiğine dikkat çekmektedir. Raporun önsözünde yer alan görüşte Türkiye Sovyet yayılmasına karşı anahtar bir mevkide bulunduğu ifade edilmiştir. Söz konusu raporla Türkiye’ye ayrıntılı bir iktisadi politika önerisinde bulunmuştur. Önerilen iktisat politikası, 1930’ların devletçilik politikalarının tasfiyesini, özel girişimi ön plana çıkarılmasını ve Türkiye’nin iktisadi kalkınmasında tarıma öncelik verilmesini içermiştir. Raporda

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde devlet eliyle ağır sanayiye öncelik vermesi ve kendine yeterli bir ekonomi politikası izlemiş olması eleştirilmiştir (Tekeli, 2021: 35) Raporda devletçi politikaların terkedilip serbest girişimden yana olmanın Amerikan yardımları için ön koşul olduğu da bildirilmiştir (Kaçmazoğlu, 2012: 33). Rapor dahilindeki "Türkiye'nin Ekonomik Durumunun Eleştirisi" başlığını taşıyan ikinci çalışmanın önsözünde Thornburg, Türkiye'nin ekonomik hedeflerinin Amerika ile uyumlu olması gerektiği şu sözlerle ifade etmiştir (Güven, 1998: 27):

"Bu inceleme içinde, iki faraziyede bulunuldu. Bunlardan birincisi, Türk hükümetiyle bizzat halkın verimli bir Amerikan yardımını arzulamakta ve bu sebeple ellerinden geldiği kadar memleketin iç şartlarını bu yardıma müsait bir hale getirecekleri hususu olup, ikincisi de, Amerikan yardımı ile daha ilerilere de götürülecek olan Türkiye'nin milli gayelerinin bizim kendi menfaat ve inançlarımızla uzlaşabilir mahiyette olması idi."

Thornburg, rapor kapsamında Türkiye'ye önerdiği ekonomik modelde ithal malların tüketilmesinin yararlarını şu sözlerle vurgulamaktadır (Güven, 1998: 62):

"İthal malları yerine, yerli malları ikame etmekten pek fazla istifade sağlayamazlar. Daha verimli usuller kullanarak, daha ucuza mal etmek ve ucuza satmak suretiyle mensucat mallarının istihlaki arttırılmadıkça ithal malı kullanmak halk için daha istifadeli olacaktır. Bu takdirde ise, mensucat sanayine yatırılması düşünölen sermayenin hariçten temini mümkün olmayan dahili ihtiyaçlara sarfolunması daha uygun olur."

Türkiye'nin sanayileşme amacını terk etmesi gerektiği ve kalkınma için en kestirme yolun tarım ağırlıklı kalkınma olduğuna dair görüşlerin sunulduğu 1950 tarihli diğer bir rapor da Dünya Bankası uzmanlarından oluşan bir heyet tarafından hazırlanan "Türkiye'nin Ekonomisi" başlığını taşıyan Baker Raporu'dur. Söz konusu raporda Türkiye'de "geliştirilmesi gereken ve gerekmeyen" sanayi dalları sıralanmış ve geliştirilmemesi gereken sanayi dallarını her çeşit lüks eşya, ağır makine ve madeni eşya, ağır kimya, selöloz ve kâğıt oluşturmuştur. Baker raporunda da Thornburg Raporu'na paralel şekilde özel sektör öncölüğünde tarıma öncelik veren ve bürokratik kontrolün olmadığı bir kalkınma stratejisi önerilmiştir (Timur, 2003: 97).

DP'NİN MODERNLEŞME VE KALKINMA ANLAYIŞI

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde az gelişmiş ölkeler için kalkınma, büyük ölçüde kapitalist gelişmiş ölkelerin üretim ve tüketim seviyelerine ulaşmak olarak anlaşılmıştır (Güngen, 2014: 436). 1950'li yıllarda DP'nin kalkınma söyleminde gelişmiş ölkelerin tüketim seviyelerine ulaşmak ve bu şekilde yaşam standartlarının yükseltilmesi görüşü egemendir. DP döneminde, tüketim artışı muasır medeniyete ulaşmanın olmazsa olmazları arasında resmedilmiştir. Bayar'ın belirttiği üzere (Şahingiray, 1999: 185), "Türkiye bütün

vasıtalarını kullanarak, bir an evvel daha yüksek bir hayat seviyesi temin etmek ve diğer devletlerin seviyesine varmak azmindedir.”

Savaş sonrası dönemin Amerikan hegemonyasındaki kalkınma retoriği aynı zamanda Amerikan mallarının küresel ölçekte dolaşımının ön koşulu olarak belirmiştir. Bu dönemde kalkınma yolunda ilerleyen ülke demek tüketen ülke olmak anlamına gelmiş, bu da Amerikan mallarının ve kültür endüstrisi ürünlerinin her yanı ve zihinleri kaplamasını tetiklemiştir. Türkiye’de egemen kalkınma söylemi yukarıda sunulan söz konusu koşullardan ve Amerikan hegemonyası araçlarından büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu dönemde kalkınma kavramın kazandığı yeni anlamsal içerikler günümüze kadar etkisini korumuştur (Ünsaldı, 2014: 48-49).

1945 sonrası dönemde Türkiye’nin iktisat politikası ve kalkınma stratejisi, çok partili siyasal hayata geçiş ve kapitalist dünya ekonomisinin ABD liderliğinde yeniden yapılandırıldığı bir konjunktürde şekillenmiştir (Özcan, 2016: 39). Yukarıda dile getirildiği üzere, dünya ekonomisiyle bütünleşme ve liberal iktisat anlayışından temellenen ilk adımlar 1947 sonrasında CHP tarafından atılmış, DP’nin iktidara gelişiyle birlikte söz konusu politikalar derinleşerek sürdürülmüştür (Demirel, 2011: 142).

1950 seçimleri ile iktidara gelen DP hükümetinin ilk programında açıklanan ilkeler paralelinde, 1950’li yıllarda DP’nin iktisat politikası, özel teşebbüsün savunusu/devletçiliğın eleştirisi ve satın alma gücü yaratılması olmak üzere iki temel eksen etrafında yürütülmüştür. Tek parti döneminin devletçilik uygulamalarını eleştiren söylemlerle birlikte DP döneminde kalkınmanın ancak özel sermaye ile gerçekleştirebileceği düşüncesi egemen olmuştur. Bu dönemde Türkiye tarımsal ürün ihraç eden tüketim malları ithal eden konumuyla dünya kapitalist sisteminin üretim ve tüketim döngüsünde yer almaya başlamıştır. Bu bağlamda 1948-56 arasında DP’nin kalkınma stratejisi tarım sektörü öncelikli olmuştur (Tekeli, 2021: 37). Söz konusu kalkınma stratejisi birinci Menderes hükümeti programında şu şekilde ifade edilmiştir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013: 755): “Nüfusumuzun yüzde sekseni ziraatle meşgul bulunmakta. Türkiye’de ziraat milli ekonominin ticaretimizin ana kaynağını teşkil etmektedir. Bunun içindir ki, milli gelirin artması ve her sahada kalkınmanın ana şartı bu temelin kuvvetlenmesi suretiyle mümkün olabilecektir.”

Tarım öncelikli kalkınma anlayışının hâkim olduğu DP döneminde izlenen tarım politikaları, dönemin sosyo-ekonomik gelişmelerinin kaynağını oluşturmuştur. 1950’lerde Türkiye için

piyasa ekonomisinin koşulları, tarımın geliştirilmesi anlamına gelmiştir. İktisadi kalkınmada tarıma öncelik verilen 1950’li yıllarda tarımda makineleşme bağlamında traktör kullanımını teşvik politikası uygulanmıştır. 1948-54 yılları arasında ABD’den traktör ithalatı şeklinde olan yardımlar sonucunda tarımsal üretim alanı yüzde 60 genişlemiştir. Söz konusu yıllar arasında Türkiye dünya kapitalist sistemine tarım ihracatçısı konumunda katılmıştır (Keyder, 1983: 1069).

Yüksek fiyat ve kredi politikası 1950’li yıllarda uygulanan tarım politikalarının önemli unsurlarındandır. Bu dönemde ithal edilen tarımsal makine ve traktörler üreticiye krediyle satılmıştır. Tarımda makineleşme, yüksek fiyat ve bol kredi politikası kapitalist toprak mülkiyetini yaygınlaştırmış ve sonuçta ithal sanayi mallarına talebi kamçılacak nitelikte geniş bir iç pazar oluşturulmuştur (Eroğul, 2017: 263-264). Atılğan (2016: 397-398), DP döneminde ülke ekonomisinin tarıma öncelik verilerek biçimlendirilmesinin diğer sektörlerin göz ardı edilmesi anlamına gelmediğinin altını çizmektedir. Ancak ekonominin diğer sektörleri tarım sektörünün gelişimine bağlanmış durumdadır. Bu çerçevede sanayinin “kırsal kesimde gelirlerin ve talebin artması sonucu düzenli bir şekilde” gelişeceği düşünölmüştür (Keyder, 2014: 159).

DP’nin ilerleme ve kalkınma anlayışının temelini oluşturan liberal modernizm perspektifinde, modernleşmenin dinamiği iktisadi gelişmelerde aranır (Bora, 2016: 342). DP’nin modernleşme anlayışına göre, modernleşme ve ilerleme kavramlarından “muasır medeniyet”in maddi yönleri; yani üretim artışı, elektrik-su, yol, baraj, köprü kısacası imar ve inşaat faaliyetleri anlaşılmalıdır (Demirel, 2011: 119). Amerikan hegemonyasının içeriğini verdiği liberal modernizm perspektifine göre, gerçek modernleşmeye kalkınma ve refah artışıyla ulaşılabilir. Menderes 6 Aralık 1952’de Adana’da yaptığı bir konuşmada içerisinde bulunan iktisadi kalkınma sürecinin bolluk ve zenginlik vaat ettiğini şu sözlerle dile getirir (Kılçık, 1991b: 284): “Biz bu memleketi madde bakımından gırtladıına kadar bolluk içinde bulunduracağız. İthalat ve ihracatımız bir milyardan bugün üç milyara yaklaşmaktadır. Bütün memleket her sahada bir iktisadi cihazlanma [kalkınma] içindedir...”

DP’nin iktidara gelişinin yarattığı iklim değişikliği ve kapitalist blokta yer alınmasından kaynaklanan iyimser ortama hâkim olan yenilik söylemi, DP’nin modernleşme ve kalkınma anlayışının da parametrelerini belirlemiştir. Menderes, söylemlerinde sık sık yer verdiği iki savaş arasındaki ve İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki yokluk ve tutumluluk döneminin

ardından, dünya kapitalist sisteminin savaş sonrasındaki gelişme ivmesinden yararlanarak kalkınma ve zenginleşme temalarını öne çıkarmış ve ekonomik girişimciliğın önünü açmıştır. Menderes'in konuşmalarında somutlaşan dönemin egemen söylemi kârın, tüketimin yani iktisadi rasyonalite dilinin meşrulaşması ve hegemonikleşmesine kapı açmıştır (Bora, 2016: 342). 1950'li yılların başlarında liberal iktisadi uygulamalarla birlikte toplumda piyasanın değer ve kuralları yayılırken, bireysel başarı ve sınıf atlama kutsanan yeni değerler olmuşlardır (Tunç, 2014: 147).

Menderes'in kalkınma söylemi, Amerikan hegemonya araçları olarak yardımlar ve raporlarda Türkiye'nin kalkınma stratejisine dair yapılan önerilerin ana hatlarını içermiştir. Bu bağlamda söz konusu söylemde iki husus öne çıkmaktadır. Egemen söylemde içerilen unsurlardan ilki uluslararası kapitalist sistemin Türkiye'ye biçtiğı hammadde üreticisi olma vasfıdır. Bu çerçevede DP'nin Türkiye'nin kalkınmasının tarımın merkeze alınmasıyla mümkün olabileceğine yönelik perspektifi şekillenmiş, bu yolla iç pazarın hareketlendirilmesi ve kitlelerin satın alma gücünün artırılması hedeflenmiştir. 1950'li yıllarda kalkınmaya dair egemen söylemin içerdiği diğeri bir unsuru da dönemin uluslararası ekonomik yapısı içerisinde Türkiye'ye biçilen hammadde üreticisi olma rolü paralelinde bir vasıf olarak, Türkiye'nin sanayi ülkelerinde üretilen malların pazarı yani tüketicisi olma hali oluşturur. Bu bağlamda kalkınma yolunda ilerleyen ülke demek, tüketen ülke olmak anlamına gelmiş ve egemen söylemde sıklıkla yer almıştır.

1950'li yıllar Amerikan tüketimciliğının bir tür "kültürel emperyalizm" işlevi görmeye başladığı ve dünyaya yayıldığı sürecin başlangıcını oluşturmaktadır. Bu dönemde Amerika'nın etki alanında bulunan ve kapitalist blokta konumlanan ülkelerde tüketim yoluyla modernleşme anlayışı yerleşmeye başlamıştır. Deys'e (2009) göre "Amerikan rüyası" ve Amerikan yaşam tarzı hegemon söylemde özgürlüğün eşdeğeri olarak içerilen tüketimciliğı iyice sağlamlaştırmıştır. 1950'lerin savaş sonrası ekonomik refahı döneminde Amerikan tüketimciliğı demokrasi, özgürlük ve seçimin bir yansıması olarak konumlandırılmış durumdadır. "Amerika" özgürlük ve refah gibi soyut değerler açısından, davranış biçimlerinin, ürünlerin ve mesajların göstergebilimsel okumalarını belirleyen kısa ve sembolik bir kod olarak karşımıza çıkmaktadır.

1950'lerde modernleşmenin artık tüketim ve piyasa ile özdeşleşmesi önemli bir kırılmadır. Amerika'nın mallarını satacak verimli topraklar bulmaya çalıştığı bir dönemde, bir iç

pazarın oluşturulmasına y6nelik adımlar atılmış, satın alma g6c6 yaratılmış, refaha erişme ve hayat standartlarının y6kseltilmesi s6ylemleri d6neme egemen olmuştur. 1950'lere egemen kalkınma anlayışının yukarıda sunulan bu iki temel 6zelliğini Menderes'in konuşmalarında "kalkınmış ve modern bir 6lke nasıl olmalı" sorusuna verdiği yanıtlarda g6zlemlemek m6mk6nd6r.

Raporlarda eleştirilen devlet 6nc6l6đ6nde sanayileşme politikaları, kendi kendine yeterli bir ekonomiye sahip olma amacı ve 6nerilen 6zel girişimin 6n plana 6ıkarılması, kalkınmada tarıma 6ncelik verilmesi DP'nin s6yleminin de ana hatlarını oluşturmuştur. DP i6in ulaşılması gereken muasır medeniyetin temelinde 6zel m6lkiyet ve serbest girişime dayalı olan kapitalizm yatmaktadır. Muasır medeniyete ulaşmanın yolu "geleşmiş 6lkeler gibi" kapitalist olmaktan ge6mektedir.

Menderes'in "iktisaden az geleşmiş bir memleket"³ (Kıl6ık, 1991a: 320) olarak nitelediği T6rkiye'yi konuşmalarında sık sık "b6nyesi ziraat temeli 6zerine dayanan" bir memleket olarak tanımladığı g6r6lmektedir. Menderes 21 Mayıs 1952'de Konya'da yaptığı bir konuşmada 6lkenin kalkınmasının tarımdan ge6tiğini şu s6zlerle vurgulamaktadır (Kıl6ık, 1991b: 156):

"T6rkiye bir ziraat memleketidir. Memleketin iktisadi hayatı ziraata dayandığı gibi, n6fusumuzun y6zde 80'i de ziraatla meşguld6r. Bu mevzuda bizim i6in 66 b6y6k dava vardır: Ziraat, 6ift6i ve k6y davaları. Devlet ziraat davasını tahakkuk ettirmek [ger6ekleştirmek] yolundadır. K6y ve k6yl6 davasında yapmayacağımız fedakarlık yoktur. Memleketin kalkınmasını ziraat davasında buluyoruz."

DP d6neminin egemen kalkınma anlayışında sanayi sekt6r6n6n gelişimi tarım sekt6r6n6n gelişimine bağlanmıştır. S6z konusu kavrayış dahilinde ziraatın geliştirilmesinin sanayinin gelişimi i6in kaynak oluşturacağı d6ř6n6lm6řt6r. Buna g6re, tarım alanındaki ilerlemeler hayat standartlarını y6kselterek h6r t6rl6 iktisadi gelişmenin kaynağı olacaktır. Menderes 14 şubat 1955'te İzmirden yaptığı bir konuşmada tarımın 6lke kalkınmasındaki rol6 konusunda şunları s6ylemektedir (Kıl6ık, 1992a: 248):

"Biz, ziraatimizi iktisadi kalkınmamızın temeli telakki etmekteyiz. Ziraatımıza vereceğimiz b6y6k ehemmiyet sanayimizin aleyhine asla olmayacaktır. Bilakis kuvvetli bir sanayinin v6cuduna gelebilmesi i6in gayet kuvvetli bir zira b6nyeye sahip olmanın zaruri bulunduğuna eminiz. Ziraatımız memleketin 6mranı, sanayileşmesi ve b6t6n servet kaynaklarımızın işletilmesi i6in dışarıdan getireceğimiz ve her g6n daha geniş miktarlarla

³ Menderes, 8 Nisan 1951'de Amerikan basınına verdiği ve Amerika'da 500 radyo istasyonunda yayınlanan r6portajında T6rkiye'yi "iktisaden az geleşmiş bir memleket" olarak tanımlamıştır. Menderes'e g6re T6rkiye savunma harcamalarının y6ksek olması nedeniyle Avrupa'da hayat seviyesi en d6ř6k olan memleketlerdendir.

dışarıdan getirmek mecburiyetinde bulunduğumuz bütün investisman maddelerinin ihtiyaçı olan dövizini temin edecek bir kaynaktır. Aynı zamanda kurulmakta olan kuvvetli ve büyük Türk sanayiinin ham maddesini yetiştiren kaynak da yine ziraatimizdir. Fakat ve bunun kadar mühim bir nokta, ziraatimizin, üç dört milyon küçük işletme sahiplerinin hayat standartlarını yükseltmekle memleketin her türlü iktisadi faaliyeti üzerinde bir muharrik [itici güç] rolü oynamasıdır.”

İkinci Dünya Savaşı sonrasında “yaşam standardı” ABD başkanı Truman’ın konuşmalarının ana motifi haline almış ve yaşam standardının yükseltilmesi meselesi siyasi gündemin ana konusunu oluşturmuştur. Söz konusu dönemde insanlara neyi, ne zaman ve neden almaları gerektiği konusunda telkinlerde bulunulmuş, bir anlamda tüketim pratikleri belirlenmeye çalışılmıştır (Grazia, 2005: 340). Amerikan yardımlarından faydalanan ülkelerde, savaş sonrası küresel yeniden yapılanmanın resmi parolası “yaşam standardını yükseltmek” söyleminde ifadesini bulmuştur. 1950’li yılların egemen söyleminde hayat standartlarının yükseltilmesi gerekliliği, ülke kalkınmasının temeli olarak sunulmasının yanında, Bayar’ın ABD ziyaretindeki bir söylevinde belirttiği gibi “komünizm tehlikesine karşı bir önlem” olarak görülmüştür (şahingiray, 1999: 100).⁴

1950’li yıllarda Menderes’in konuşmalarında somutlaşan kalkınma anlayışına göre gerçek anlamda kalkınmanın gerçekteştirilebilmesinin ön şartı köy hayatında esaslı değişiklikler yapılmasıdır (Kılçık, 1991b: 227).⁵ Menderes, 16 Nisan 1952’de Yeni Asır gazetesine verdiği bir demeçte DP’nin “köylü davası”nı şu sözlerle ifade etmektedir (Kılçık, 1991b: 92-93):

“...Demokrat Parti nüfusunun yüzde 82’si köylerde oturan ve iktisadi bünyesinin temelini ziraat teşkil eden bir memlekette hakiki kalkınmanın ancak köy ve ziraat hayatında esaslı değişiklikler elde etmek suretiyle mümkün olabileceğine ve hatta bizim memleketimizde sosyal adaletin köylü ve ziraat davasını halletmekten ibaret olduğuna kani bulunuyor.”

⁴ “(...) komünizmin en büyük müttetikleri cehalet ve fakr zarurettir. İdeolojik bakımdan hasma karşı sarsılmaz bir mukavemeti idame edebilmek [sürdürebilmek] için her memleket, kendi halkının hayat seviyesini yükseltmek çarelerini araştırmalıdır.”

⁵ Menderes, 1 Kasım 1952’de Yugoslav gazetecilerle yaptığı bir konuşmada köylü kesimin yaşam standartlarının yükseltilmesinin DP’nin birincil kaygısı olduğunu belirtmektedir: “Türkiye nüfusunun yüzde sekseni köylerde oturmakta ve bu yüzdenin hemen hepsi ziraatle iştigal etmektedir. (...) ziraatın ve köylü hayatı standardının yükseltilmesi, bu memlekette hükmette bulunacak mesul adamların daima birinci kaygısını teşkil edecektir. İşçilerimizi ve çiftçilerimizi bu vatanda müreffeh yaşatmak takibettiğimiz politikanın en mühim esaslarından birisidir. (...) Ziraatın makineleşmesi, sorduğunuz şekilde bir işsizlik yaratacak değildir. Bilakis, ziraatte makinenin tatbiki, yeni yeni iş sahaları açmakta, şimdiye kadar vasıtasızlıktan ekilemeyen birçok toprağın ekilmesi neticesini vermiştir. (...) Binaenaleyh, ziraatın ilerlemesi ve makineleşmesi, memlekette işsizliğe yol açan bir hadise değildir. Tam aksine, memleketi, servetini arttıran ve iş ve istihsal hacmini süratle genişleten neticelere götüür.”

1956 yılı ortalarından itibaren belirginleşen iktisadi sıkıntılarının, kalkınma konusunda tüketim yoluyla modernleşmeye dair eski söylemleri yadsıyan bir söylem değişikliğine neden olduğu gözlemlense de söz konusu yeni söylemin egemen olmadığı ve Menderes'in sonraki konuşmalarında tekrar eski söylemlerine döndüğü görülmüştür. DP'nin söyleminde halk kitlesinin satın alma gücünün artırılması ve yaşam standartlarının yükseltilmesinin halkı refaha ulaştıracağı düşüncesi egemendir. Söz konusu söylemde yaşam standartlarının yükseltilmesinin ana belirleyeni ise tüketim miktarı ve yüksek hayat seviyesinin göstergesi olan belirli türden malların kullanımınıdır. Bu bağlamda 1950'li yıllarda yaşam standartlarının yükselişinin ölçüsü, Amerikan yaşam tarzının temel unsurunu oluşturan otomobil, dayanıklı tüketim malları ve elektrikli ev araçları gibi mallara sahiplik şeklinde belirlemiştir.

Türkiye'ye biçilen rolde gelişmiş batılı ülkelerin sınai mallarının tüketicisi olma vasfı Türkiye'nin gelişmiş ülkeler için pazar haline getirilmesi sonucunu doğurmuş ve yaşam standartlarının yükseltilmesi söylemi bu süreci destekleme işlevi görmüştür. DP döneminde hayat standartlarının yükseltilmesine yönelik çabaların amacını, Türkiye'nin kapitalist blok içerisinde konumunu sağlamlaştıracak şekilde ve özellikle Amerikan ürünleri için verimli bir pazar haline getirilmesi şeklinde tespit etmek mümkündür. Bayar, ABD gezisi sırasında yaptığı bir konuşmada hayat standartlarındaki yükselişin Türkiye'yi verimli bir pazar haline getireceğini şu sözlerle ifade etmiştir (Şahingiray, 1999: 100):

“Türk milletinin satın alma kudretinin artması ve hayat standardının yükselmesiyle memleket, mamul maddeler ve istihlak [tüketim] maddeleri için büyük bir pazar haline gelecektir...Hülasa denilebilir ki, Türkiye'de sarfedilen her dolar, mûmbit [verimli] bir toprağa ekilmiş refah ve bereket filizleri verecek birer tohum gibidir.”

Raporlarda eleştirilen kendi kendine yeterli bir ekonomi politikası izlemenin Menderes'in söylemine yansımalarından biri, borçlanmak ve kredi kullanmaktan çekinmenin eskide kalması gereken bir düşünce biçimi olduğuna yönelik ifadeleridir. Menderes, konuşmalarında, DP döneminde öne çıkarılan piyasa değerlerinden biri olarak ele alınabilecek olan kredi-borçlanmaya ⁶ yönelik çekingen tutumun “gereksizliği”ni vurgulamıştır. Menderes, 21 Nisan 1954'te Trabzon'da yaptığı konuşmada kredinin hızlı

⁶ Menderes, 10 Ağustos 1955'te düzenlediği basın toplantısında gelişmiş ekonomilerin gelişmelerini krediye borçlu olduklarını şu sözlerle vurgulamaktadır: “(...) Bugünkü medeniyet, bir kredi medeniyetidir. Bütün ileri memleketler ve bunların başında Amerika, bu ileri durumlarını krediye borçludurlar. Bu milletler için olduğu kadar fertler için de doğrudur. Misal olarak bizzat sizlerden hanginiz, kredisiz bir iş yaptınız. Eğer kredi keşfedilmemiş olsaydı, dünyada bugünkü terakkiler yarı yarıya dahi tahakkuk etmezdi.” (Kılçık, 1992a: 403)

kalkınmanın kaynağı olduğuna dair g6r6ş6n6 belirtmiş ve krediye y6nelik “eski” tutumun yanlış olduğunu şu s6zlerle ifade etmiştir (Kılçık, 1991c: 490):

“Onlar hala ninelerimizin ‘İşten artmaz, dişten artar’ d6sturunu g6tmektedirler. Halbuki dişten biraz artar, asılı artış işten olur. S6ratle geliştirmek ve kalkındırmak kredinin mucize vasfıdır. Bug6nk6 medeniyet, kredi 6zerine kurulmuştur, kredi medeniyetidir. Amerika, İngiltere, Fransa kredi y6z6nden, kredi sayesinde bug6nk6 seviyelerine y6kselmişlerdir. Bizim de 76yrek asır yerimizde saymamız onların bu sakim ve k6hne d6sturu y6z6nden olmuştur. İşte isbatı: Biz bu desturu terkeder etmez, işer değişmiş, devlet varidatı iki misline 7ıkmiştir. iş ve istihsal hacmi artmış, milli gelir fazlaşmağa başlamıştır.”

DP d6neminde hakim modernleşme anlayışı refahın t6kretim artışı yoluyla sağlanacağına y6nelik fikirlerle bi7imlenmiştir. Bu d6nemde Menderes’in konuşmalarının ana motifini iktisadi zeka, imar-inşa, medeni yaşam tarzı, hayat standardının y6kseltilmesi, kalkınma, gelişme, ilerleme ve refah gibi temalar oluşturmuştur. DP’nin kalkınma s6yleminde toplumun t6kretim 6l76s6n6n d6nya standartlarında olması gerektiği ve ancak bu şekilde sefaletten kurtuluşun ger7ekleştirilebileceği d6ř6ncesi hakimdir. Menderes konuşmalarında sık sık tek parti d6neminde ticaret dengesinin sağlanması adına t6kretim kısılması politikasını eleştirir ve kalkınmanın t6kretim sınırlandırılmamasına bağlı olduğunu vurgular.⁷ Menderes’in d6ř6ncesinde t6kretim sınırlandırılmaması aynı zamanda demokratik bir y6netimin de gereğidir.⁸ Bu bağlamda Menderes, en somut bi7imleriyle 1950’li yıllarda Amerika’da egemen olan “6zg6r tercih 6zerine inşa edilen t6kretim s6ylemi”nin taşıyıcısı olmuştur. Bu d6nemde Amerika’da t6kretim 6zg6rl6k ve demokrasi ile ilişkilendirilmiş durumdadır. Yaşam seviyesinin arttırılması s6ylemi, savaş sonrası Amerikan hak ve 6zg6rl6kleri s6yleminin bir uzantısı bi7iminde 6n plana 7ıkarılmıştır.

⁷ 6rneğin, 19 Ekim 1957’de Kayseri’de yaptığı konuşmada şunları s6yler: “Biz Halk Partisi gibi istihlaki baskı altında tutarak değil, milletin satın alma g6c6n6 y6kselterek ve y6kselen istihlak seviyelerinin icabettirdiği fazla maddeleri temin etmek yolunu tutan bir iktisadi anlayışa sahibiz. Onlar tam aksine daraltma isterler, bu iki anlayış arasında akla kara kadar fark vardır. İşte 1950’den 6ncesini ve sonrasını ayıran m6meyyiz vasıf, bu iki g6r6ř arasındaki farktan doğmaktadır.” (Kılçık, 1992c, 404-405).

⁸ Menderes, 14 Aralık 1955’te d6rd6nc6 h6k6met programını okuduktan sonra yaptığı konuşmada DP’nin iktisadi kalkınma vaat eden bir parti ve demokrat bir h6k6met olarak 6rettiğimiz kadar satın alacağız politika anlayışına sahip olmadığını şu s6zlerle dile getirmektedir: “(...) paşa Hazretleri, diş ticaret a7ığından bahsettiler. Bana hangi memleketi g6sterebilirler ki, b6y6k envestisman derinde, mali ve iktisadi kalkınma devrinde olsunlar da, diş ticaret a7ığı vermesinler. Bu eskiden kolaydı. Basit bir politikaları vardı. Sattığımız kadar alacağız. Basit... bundan basiti yok ki. Eğer bu demokrasi devrinde biz sattığımız kadar alacağımız politikasını beş sene, on sene daha devam ettirmiş olsaydı, halimiz nice olurdu? Vaadlerimizi yerine getirmediğimiz lafı o zaman haklı olarak s6ylenirdi. Demokrat parti geniş bir iktisadi kalkınmanın vaat7isi olarak iş başına gelmiştir. Biz başka bir politikanın insanlarıyız. (...) Yani biz sattığımız kadarını almak gibi senelik tahditlere [kısıtlamalara] kendimizi mahkum edecek olursak 10 sene, 20 sene sonra T6rkiye’nin bulunduğu yerden bir arpa boyu ileri gitmesi m6mk6n olmazdı. Bizim politikamız bu değildir. Biz bunu a7ık olarak ifade etmekteyiz.” (Kılçık, 1992c: 107-108).

Menderes de konuşmalarında tüketicinin sınırlandırılmasının özgürlükle bağdaşmayacağına dair düşüncesine yer vermiştir. Menderes, 10 Şubat 1956'da mecliste yaptığı bir konuşmada şunları söylemektedir (Kılçık, 1992b: 174):

“Şeker az istihsal ediyoruz, fiyatını beş liraya çıkar, halk yemeyiversin, ne çıkar? Bu, tek parti tahakkümünün hükümrân olduğu zamanlara ait bir zihniyettir. (...) Eğer bugün memleketimizde halkımız 300 bin ton şeker yiyorsa, biz bunu rasyonelize ile 250 bin tona indiremeyiz. Bunu dahilde istihsalimizle temin etmek, temin edemediğimiz miktar kalır ise dövizle dışarıdan getirmek mecburiyetindeyiz. Buna demokratik idare derler. Şekerin beş lira olduğu devir değil.”

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası ekonomik yapı ABD öncülüğünde yeniden dizayn edilmiştir. ABD kapitalist bloktaki liderliğini ve sahip olduğu hegemonyasını 1900'lü yılların başından itibaren söz konusu olan sanayi üretimi artışına borçludur. Özellikle 1920'li yıllarda üretim sürecinde fordist uygulamaların kullanılması sonucunda ABD'de kitlesel üretim ve kitlesel tüketim ortaya çıkmıştır. ABD'nin sahip olduğu ekonomik güç savaş sonrası dönemdeki hegemonyasının kaynağını oluşturmuştur. Aynı zamanda söz konusu dönemde sahip olduğu üretim fazlasını ihraç etme amacıyla olan ABD, kendi mallarını satın alma gücüne sahip kitlelerin varlığına da ihtiyaç duymuştur. Bu bağlamda savaşın etkileriyle boğuşan Avrupa ekonomilerinin yeniden inşası sürecinde aktif rol oynayarak maddi yardımlarda bulunmuştur. Bunun yanında az gelişmiş olarak nitelendirdiği ülkelerin de kalkınması konusunda adımlar atmış, söz konusu ülkelerin kalkınma anlayışlarını belirleyici etki gösterecek yardım şartları ve uzman raporları hazırlanmıştır.

Yukarıda çerçevesi çizilen tarihsel-siyasal bağlam içerisinde Türkiye'de 1945 sonrası modernleşme ve kalkınma anlayışında bir takım önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Kapitalist blokta konumlanan Türkiye'nin kalkınma tercihi, bu çalışmada Amerikan hegemonya araçları olarak ele alınan yardımların içerdiği şartlar ve uzman raporlarında yer verilen görüşler paralelinde şekillenmiştir. Raporlarda önerilen politikaların uygulanmaya çalışılması Amerikan hegemonyasının somut bir yansıması olarak okunabilir.

Sonuç olarak, bu çalışmada ele aldığımız 1945-1960 arası dönemde ABD hegemonyasının Türkiye'de siyasal iktidarların modernleşme ve kalkınma söylemlerini biçimlendirdiğini söylemek mümkündür. ABD bu dönemde modernleşmenin niteliğine tüketim artışı gibi yeni anlamlar katmıştır. ABD başkanı Truman'ın söylemlerinde öne çıktığı belirtilen yaşam

standartlarını yükseltme meselesi Türkiye’de de karşılık bulmuş, söz konusu söylemin taşıyıcılığını ise Menderes yapmıştır. DP’nin Menderes’in söylemlerinde somutlaşan “yaşam standartlarını yükseltme” vaadi hayati kolaylaştırmak anlamından daha fazlasını içermiştir. Daha yüksek bir hayat seviyesi temin etmek pratikte tüketim de gelişmiş kapitalist ülkelerin seviyesine ulaşmak şeklinde anlamını bulmuştur. Daha yüksek hayat seviyesini sağlanması ise Türkiye’nin kendi kaynaklarını kullanarak gerçekleştirilecek bir ölkü olarak görölmemiş ve hayat seviyesinin yükseliş, daha çok tarımsal üretim yoluyla ekonomik gelişme ve dış yardımlara bağlanmıştır.

KAYNAKLAR

- Ahmad, F. (2014). *Bir kimlik peşinde Türkiye*. Çev. Sedat Cem Karadeli, 5. bs. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Arrighi, G. (2000). *Uzun yirminci yüzyıl: para, güç ve çağımızın kökenleri*. çev. Recep Boztemur. Ankara: İmge.
- Atılgan, G. (2016). 1950-1960 Tarımsal Kapitalizmin Sancağı Altında. *Osmanlı’dan günümüze Türkiye’de siyasal hayat içinde* (s. 393-520). 2. Bs. Gökhan Atılgan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu (yay. haz.) İstanbul: Yordam.
- Baechler, J. (1994). *Kapitalizmin kökenleri*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. 2.bs. Ankara: İmge.
- Beaud, M. (2003). *Kapitalizmin tarihi*. Çev. Fikret Başkaya. Ankara: Dost.
- Bora, T. (2016). Adnan Menderes. *Türkiye’nin 1950’li yılları İçinde* (s. 331-347). 2. bs. Mete Kaan Kaynar (haz.) İstanbul: İletişim.
- Boratav, K. (2015). *Türkiye iktisat tarihi (1908-2009)*. 21. bs. Ankara: İmge.
- Cantek, L. (2008). *Cumhuriyetin büluğ çağı: gündelik yaşama dair tartışmalar (1945-1950)*. İstanbul: İletişim.
- Çavdar, T. (1992). *Türkiye’de liberalizm (1860-1990)*. Ankara: İmge.
- Çavdar, T. (2003). *Türkiye ekonomisi tarihi (1900-1960)*. Ankara: İmge.
- Çiftçi, K. (2010). *Tarih, kimlik ve eleştirel kuram bağlamında Türk dış politikası*. Ankara: Siyasal.
- Demirel, T. (2011). *Türkiye’nin uzun on yılı: Demokrat parti iktidarı ve 27 Mayıs darbesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Deys, K. L. (2009). *Consumperialism: American Consumer Imperialism, the Rhetoric of Freedom, and Female Embodiment*, Doktora tezi, State University New York.
- Dikmen, A. A. (2015). *Makine, iş, kapitalizm ve insan*. 3. bs. Ankara: Nota Bene.
- Dowd, D. (2013). *Kapitalizm ve kapitalizmin iktisadı: eleştirel bir tarih*. çev. Cihan Gerçek. 2. bs. İstanbul: Yordam.

- Ekzen, N. (2009). *Türkiye kısa iktisat tarihi*. 2. Bs. Ankara: Odtü.
- Eroğul, C. (2017). *Demokrat Parti: tarihi ve ideolojisi*. 2. bs. İstanbul: Yordam.
- Gevgilili, A. (1989). *Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi ve sosyal sınıflar*. 2.bs. İstanbul: Bağlam.
- Gramsci, A. (2012). *Hapishane defterleri*, cilt 2, Josepf A. Buttigieg(ed.). Çev. Barış Baysal. İstanbul: Kalkedon.
- Grazia, V. (2005). *Irresistible empire: America's advance through 20th Century Europe*. The Belknap Press of Harvard University Press.
- Gündüz, M. ve Gündüz, F. (2002). *Yurttaşlık bilinci*. Ankara: Anı.
- Güngen, A. R. (2014). Kalkınma, Eşitsizlik ve Yoksulluk. *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler İçinde* (s. 433-454). İstanbul: İletişim.
- Güven, S. (1998). *1950'li yıllarda Türk ekonomisi üzerinde Amerikan kalkınma reçeteleri: Hirts raporu, Thornburg raporu, Barker raporu*. Bursa: Ezgi.
- Işıklı, A. (2004). Tüketim Kültürü. *Varlık*. s. 1161.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2012). *Demokrat parti dönemi toplumsal tartışmaları*. İstanbul: Doğu.
- Keyder, Ç. (1983). İktisadi Gelişmenin Evreleri. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi* İçinde (s. 1065-1073) 4. Cilt. İstanbul İletişim.
- Keyder, Ç. (2009). *Toplumsal tarih çalışmaları*. İstanbul: İletişim.
- Keyder, Ç. (2014). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. 19. bs. İstanbul: İletişim.
- Kılçık, H. (1991a). *Adnan Menderes'in konuşmaları, demeçleri, makaleleri*. II. Cilt. Ankara: Demokratlar Kulübü.
- Kılçık, H. (1991b). *Adnan Menderes'in konuşmaları, demeçleri, makaleleri*. III. Cilt. Ankara: Demokratlar Kulübü.
- Kılçık, H. (1991c). *Adnan Menderes'in konuşmaları, demeçleri, makaleleri*. IV. Cilt. Ankara: Demokratlar Kulübü.
- Kılçık, H. (1992a). *Adnan Menderes'in konuşmaları, demeçleri, makaleleri*. V. Cilt. Ankara: Demokratlar Kulübü.
- Kılçık, H. (1992b). *Adnan Menderes'in konuşmaları, demeçleri, makaleleri*. VI. Cilt. Ankara: Demokratlar Kulübü.
- Kılçık, H. (1992c). *Adnan Menderes'in konuşmaları, demeçleri, makaleleri*. VII. Cilt. Ankara: Demokratlar Kulübü.
- Lefebvre, M. (2005). *Amerikan dış politikası*. çev. İsmail Yerguz. İstanbul: İletişim.
- Mardin, Ş. (2009). *Türk modernleşmesi*. Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder (Der.) 19. bs. İstanbul: İletişim.

- Neziroğlu, İ. ve Yılmaz, T. (2013). *Hükümetler-programları ve genel kurul görüşmeleri*. Cilt 2. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- Ökçün, G. (1983). İzmir İktisat Kongresi. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi* İçinde (s. 1061-1064). 4. Cilt. İstanbul: İletişim.
- Örnek, C. (2015). *Türkiye'nin soğuk savaş düşünce hayatı: antikomünizm ve Amerikan etkisi*. İstanbul: Can Sanat.
- Özcan, F. C. (2016). Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi. *Türkiye'nin 1950'li yılları* İçinde (s. 39-67). Mete Kaan Kaynar (haz.) 2. bs. İstanbul: İletişim.
- Öztürk, Ö. (2006). Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması. *Yapıcılar türkü söylüyor I: kapitalizmi anlamak* içinde (s. 213-276). Demet Yılmaz, Ferhat Akyüz vd. (haz.) Ankara: Dipnot.
- Slattey, M. (2014). *Sosyolojide Temel Fikirler*. yay. haz. Ümit Tatlıcan, Gülhan Demiriz. 6. bs. İstanbul: Sentez.
- Şahingiray, Ö. (1999). *Celal Bayar'ın söylev ve demeçleri (dış politika) 1933-1955*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Şahinkaya, S. ve Yeldan, E. (2021). Savaş Sonrası ve Planlı Kalkınma Arasında Kırılğan Bir Köprü: 1950'ler Türkiye'si. *Modernizmin yansımaları: 50'li yıllarda Türkiye* içinde (s. 59-73). R. Funda Barbaros ve Eric Jan Zürcher (haz.) Ankara: Efil.
- Tanilli, S. (2002). Yüzyılların Gerçeği ve Mirası. *20. Yüzyıl: Yeni Bir Dünyanın Aranışında* içinde. cilt:VI, 4. bs. İstanbul: Adam.
- Taymaz, E. (1993). Kriz ve Teknoloji. *Toplum ve Bilim*. s.56-61.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2004). *Cumhuriyetin harcı: köktenci modernitenin ekonomik politikasının gelişimi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Tekeli, İ. (2021). 1950'li Yıllar: Kendini Yeniden Üretemeyen Popülist Modernleşme. *Modernizmin yansımaları: 50'li yıllarda Türkiye* İçinde (s. 33-57). R. Funda Barbaros ve Eric Jan Zürcher (haz.) Ankara: Efil.
- Tezel, Y. S. (2002). *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi (1923-1950)*. 5. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Timur, T. (2003). *Türkiye'de çok partili hayata geçiş*. 3. bs. Ankara: İmge.
- Tunç, S. (2014). Hayat'ın Yıldızları: 1950'lerin Türkiye'sinde Tüketim kültürü, Futbol ve Şöhret. *Toplum ve Bilim*. s. 130: 137-154.
- Ünsaldı, L. (2014). *Bir ekonomizm eleştirisi: Türkiye'de kalkınma fikri*. Ankara: Heretik.

Yalman, G. (2006). Kapitalizm ve Devlet: Kuram ve Hegemonya. *İktisat, siyaset ve devlet üzerine yazılar: Prof. Dr. Kemali Saybaşılı'ya armağan* içinde. Burak Őlman, İsmet Akça (yay. haz). İstanbul: Bağlam.

Wood, E. M. (2006). *Sermaye imparatorluğu*. çev. Sami Oğuz. Ankara: Epos.

TMS 20 KAPSAMINDA DEVLET TEŞVİKLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ: ATIK GERİ KAZANIM ÜZERİNDE BİR UYGULAMA

Cemre YAZICI*

ÖZ

Devlet teşvikleri tüm dünya genelinde politik bir konuma sahiptir. Teşviklerin politik araç konumunda olması ve kullanılması teşviklerden elde edilen faydaların doğru ve tutarlı bir şekilde muhasebeleştirilme ve raporlama ihtiyacını doğurmuştur. Türkiye’de muhasebe standartları kapsamında Türkiye Muhasebe Standardı 20 Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesi ve Devlet Yardımlarının Açıklanması Standardı (TMS 20) kullanılmaktadır.

İşletmelerin göstermiş olduğu faaliyetler çerçevesinde çevreye vermiş oldukları zararlar bulunmaktadır. Çevresel bilincin artması ile birlikte bu zararların giderilmesi ve azaltılması için gerekli önlemler alınmakta olup bazı sektörlerde zorunlu halde işletmelerde çevre dostu uygulamalar uygulanmaktadır. Devletin işletmelerin uygulayacağı çevresel yatırımlar ve faaliyetler için işletmelere sağladığı birçok teşvik ve yardım bulunmaktadır.

Bu çalışmada, çevresel amaçlı teşviklerin incelenmesi ve bu teşviklerin TMS 20 Devlet Teşvikleri Standardına göre nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiğinin açıklanması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle devlet teşvikleri, teşvik sistemleri ve TMS 20 yaklaşımları ele alınmış, daha sonra Bartın Çimento Sanayi A.Ş. verileri çerçevesinde yapılan uygulamalar eşliğinde çevresel devlet teşvikleri muhasebeleştirilmesi konusu açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Devlet Teşvikleri, Çevresel Teşvikler, TMS 20

ACCOUNTING OF GOVERNMENT INCENTIVES UNDER TAS 20: AN IMPLEMENTATION ON WASTE RECOVERY

ABSTRACT

Government incentives have a political position all around the world. The fact that incentives are political tools and their use has created the need for accurate and consistent accounting and reporting of the benefits obtained from incentives. The accounting standards in Turkey The Turkish Accounting Standard 20 Accounting for Government Grants and Disclosure of Government Assistance (IAS 20) is used.

There are damages that businesses have given to the environment within the framework of their activities. With the increase in environmental awareness, necessary measures are taken to eliminate and reduce these damages, and environmentally friendly practices are applied in enterprises in some sectors. There are many incentives and assistance provided by the state to enterprises for environmental investments and activities to be implemented by the enterprises.

In this study, it is aimed to examine environmental incentives and to explain how these incentives should be accounted according to IAS 20 Government Incentives Standard. For this purpose, first of all, government incentives, incentive systems and IAS 20 approaches were discussed, then Bartın Çimento Sanayi A.Ş. The issue of accounting for environmental government incentives has been tried to be explained in the context of the applications made within the framework of the data.

Keywords: Government Incentives, Environmental Incentives, IAS 20

GİRİŞ

Türk Dil Kurumu'nda sözcük tanımı olarak teşvik kelimesi; isteklendirme, özendirme anlamına gelmektedir (TDK, Sözlük,2021).

Ülkeler ekonomilerini güçlendirmek için ticari faaliyetlerine devam eden işletmelere bazı teşvikler uygulamaktadır. Bu teşvikler küresel anlamda ülkelerin siyasi ve de ekonomik

açıdan güçlenmeleri için ilk sıradaki uygulamalarındandır. Genel olarak piyasada hâkim olan rekabetin içinde ticarete devam eden kurumlar küresel ve ulusal pazarlarda ayakta kalabilmek için devletin vermiş olduğu teşvik ve yardımlardan yararlanmaktadır.

Ticarette serbestleşme ve küreselleşmenin etkisiyle üretim faaliyetleri üzerinde denetleyici ve düzenleyici teşvikler, devlet için önemli bir müdahale aracı haline gelmiştir. Devlet teşvikleri ekonomiye aktardığı kaynaklar ve sağladığı avantajlardan dolayı, ekonomi üzerinde yönlendirme etkisi yüksektir.

Teşviklerin temel olarak hedeflediği, ülkenin kıt kaynaklarının ülke menfaatine uygun tüketimini sağlamak olup bu yönü ile teşvikler ülke ekonomisinde istihdamı arttırmak, bölgesel farklılıkları azaltmak gibi hedefleri gerçekleştirmek amacıyla uygulanmaktadır.

1.DEVLET TEŞVİKLERİ

TMS 20, 3. Madde, tanımlar kısmında devlet teşvikleri “işletmenin faaliyet konuları ile ilgili belirli koşulların geçmişte veya gelecekte yerine getirilmesi karşılığında işletmeye kaynak transferidir.” olarak tanımlanmaktadır.

Eser’e (2011: 183) göre devlet teşvikleri “belirlenen sürede ekonomik faaliyetlerin diğer ekonomik faaliyetlere nazaran daha çok ve hızlı gelişmesini sağlayabilmek için devlet tarafından işletmelere uygulanan parasal ya da parasal olmayan destekler” olarak tanımlanmaktadır.

İşletmenin faaliyet gösterdiği konular ile alakalı bazı şartların geçmişte ve ya gelecekte karşılanması koşulu ile söz konusu işletmeyle gerçekleştirilecek olan devlet yardımları, devlet teşvikleri olarak tanımlanmaktadır (Onur, 2020:27).

Devlet teşvikleri işletmeler açısından karşılıksız kaynak unsuru olurken, devlet için bir harcama kalemidir ve devlet teşvikleri sermayeyi belirli bölgelere yönlendirirken temel amaç yapılan harcama karşılığında belirlenen hedeflere ulaşmayı sağlamaktadır (Dinç ve Yıldırım, 2020:357).

Teşvikler ekonomik sıkıntıların çözülmesinde etkili olduğu kadar sosyal sıkıntıların çözümünde de büyük bir role sahiptir. Devlet teşvikleri ve devlet yardımları işletmelerin gerçekleştirmekte zorlandığı ve ya gerçekleştiremediği faaliyetlerin gerçekleşmesinde

destekleyici konumda olup finansal problemlerin ya da finansal olmayan herhangi bir problemde yatırım desteği, iyileştirme destekleri vermektedir. (Zeytinoğlu ve Gönen, 2015:176)

Devlet teşvikleri sürekli uygulanmaz. Söz konusu teşvikler ve yardımlar sektörlere göre devlet tarafından belirlenmiş dönemlerde verilmektedir. Teşvik ve yardımlarda düzensiz zaman çizelgesi ve dönemsellik finansal tablolarda karışıklığa sebep olabilmektedir.

Devlet teşviklerinin amaçları (Yıldız vd., 2012:297);

- İthalata bağlı malların büyük bir kısmının ülke içerisinde üreterek yatırım harcamaları ve tasarruflar arasındaki farkı azaltmayı amaçlar.
- Önemli değere sahip ürünlerin üretilerek katma değer ve rekabet gücünün çoğalmasının oluşturulması,
- Teknoloji transferi ve istihdam alanları gerçekleştirilmesidir.

Gerçeğe uygun değer üzerinden parasal olmayan teşvikler içeriğinde devlet teşvikleri, işletmenin bunlara bağlı koşullara uyacağına ve teşviklerin alınacağına ilişkin bir teminat olana kadar muhasebeleştirilmez. Devlet teşviki, işletmenin kullanımı için arazi veya diğer kaynaklar gibi parasal olmayan bir varlığın devri şeklinde olabilir. Bu durumlarda, parasal olmayan varlığın gerçeğe uygun değerini değerlendirmek ve hem teşviki hem de varlığı bu gerçeğe uygun değer üzerinden muhasebeleştirmek normaldir. Bazı durumlarda izlenen alternatif bir yol, hem varlığı hem de teşviki nominal bir tutarda kaydetmektir (Monea et al, 2010:4-5).

2.TEŞVİK SİSTEMİ

Teşvik sistemi ülkemizde bölgesel olarak sınıflandırılmıştır. Teşvikler haritada altı bölüme ayrılmıştır. Bölgelerin Türkiye haritası üzerindeki dağılımı aşağıdaki şekilde (Şekil 1) gösterilmiştir.

(Şekil 1: Denge Müşavirlik, Türkiye Bölgesel Yatırım Teşvik Haritası, 2021, (dengemusavirlik.com))

Türkiye’deki Yatırım Teşvik Programı kapsamındaki uygulamalarla sağlanan desteklerden, her bir uygulamanın gerektirdiği koşulları sağlamak, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı kapsamında (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021).:

- Gerçek kişiler,
- Adi ortaklıklar,
- Sermaye şirketleri,
- Birlikler,
- Kooperatifler,
- İş ortaklıkları,
- Kamu kurum ve kuruluşları, kamu kuruluşu niteliğindeki meslek kuruluşları
- Üniversiteler, dernekler ve vakıflar, yabancı sermayenin Türkiye’deki yatırımları da yeni teşvik sisteminden yararlanır.

Teşviklerin veriliş bölgeleri ve bölgelere göre iller aşağıdaki tabloda (Tablo 1) gösterilmektedir.

1.Bölge	2.Bölge	3.Bölge	4.Bölge	5.Bölge	6.Bölge
Ankara	Aydın	Adana	Afyonkarahisar	Bayburt	Adıyaman
Antalya	Balıkesir	Burdur	Aksaray	Çankırı	Ağrı
Bursa	Bilecik	Düzce	Amasya	Erzurum	Ardahan

Eskişehir	Bolu	Gaziantep	Artvin	Giresun	Batman
İstanbul	Çanakkale	Karaman	Bartın	Gümüşhane	Bingöl
İzmir	Denizli	Kırıkkale	Çorum	Kahramanmaraş	Bitlis
Kocaeli	Edirne	Kütahya	Elazığ	Kilis	Diyarbakır
Muğla	Isparta	Mersin	Erzincan	Niğde	Hakkâri
Tekirdağ	Karabük	Samsun	Hatay	Ordu	Iğdır
10 il	Kayseri	Trabzon	Kastamonu	Osmaniye	Kars
	Kırklareli	Rize	Kırşehir	Sinop	Mardin
	Konya	Uşak	Malatya	Tokat	Muş
	Manisa	Zonguldak	Nevşehir	Tunceli	Siirt
	Sakarya	13 il	Sivas	Yozgat	Şanlıurfa
	Yalova		14 il	14 il	Şırnak
	15 il				Van
					16 il

Tablo 1: T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Bölgesel Teşvik Uygulamaları İllerin Dağılımı Tablosu, Yatırım Teşvik Sistemi Sunumu, Ocak 2021, S:25 (sanayi.gov.tr)

Yatırım Teşvik Sistemi, “bölgesel teşvikler”, “öncelikli yatırım konuları”, “stratejik yatırımlar”, “genel teşvikler” olmak üzere dörde ayrılmaktadır.

Bölgesel teşvikler; iller arasındaki gelişmişlik farkını azaltmayı ve illerin üretim ve ihracat potansiyellerini artırmayı hedefler. Öncelikli yatırım konuları belirli yatırım konularının 5. Bölge destekleri ile desteklenmesi hedeflenmektedir. Stratejik yatırımlar cari açığın azaltılmasına katkı sağlayacak katma değeri yüksek yatırımlar desteklenmektedir. Genel teşvikler ise teşvik edilmeyecek yatırım konuları dışında kalan tüm yatırımları kapsamaktadır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021)

Aşağıdaki tabloda (Tablo 2) bölgelere uygulanan, bölgesel devlet teşvik destek unsurlarının dağılımı verilmiştir.

Yatırım Teşvik Belgeleri	Bölgesel Teşvik Destek Unsurları					
Teşvik Bölgeleri	1.Bölge	2.Bölge	3.Bölge	4.Bölge	5.Bölge	6.Bölge
KDV Muafiyeti	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Gümrük Muafiyeti (%)	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Vergi Muafiyeti (%)	15	20	25	30	40	50
SGK İşveren Prim Muafiyeti	2 yıl	3 yıl	5 yıl	6 yıl	7 yıl	10 yıl (3)
Yatırım Yeri Tahsis	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Faiz veya kar payı desteği (TL/Döviz)	Yok	Yok	Var	Var	Var	Var
Yapı Harçları Muafiyeti	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Emlak Vergisi Muafiyeti	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Damga Vergisi Muafiyeti	Var	Var	Var	Var	Var	Var

Tablo 2: Denge Müşavirlik, 2021 Türkiye Bölgesel Teşvik Destek Unsurları, 2021, (dengemusavirlik.com)

Bölgesel Teşvik Uygulamalarında, iller itibarıyla belirlenen sektörler asgari kapasite veya tutarları gerçekleştirmeleri halinde aşağıdaki desteklerden yararlanabilmektedir ve destek unsurları aşağıda belirtilmektedir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021):

- KDV İstisnası,
- Gümrük Vergisi Muafiyeti,
- Vergi İndirimi,
- Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği,

- Faiz veya Kâr Payı Desteği, (3.,4.,5. ve 6. Bölgelerde)
- Yatırım Yeri Tahsisi,
- Sigorta Primi Desteği, (6. Bölgede)
- Gelir Vergisi Stopajı Desteği. (6. Bölgede)

Bartın ili 4. Bölge teşviklerinden yararlanmaktadır. Aşağıda tabloda (Tablo 3) 4. Bölgenin yararlandığı teşvikler belirtilmektedir.

4. BÖLGE TEŞVİK SİSTEM UYGULAMALARI			
DESTEK UNSURLARI		OSB DIŞI	OSB İÇİ
VERGİ İNDİRİMİ	Yatırıma Katkı Oranı	30%	40%
	Kurumlar/Gelir Vergisi İndirim Oranı	70%	80%
SİGORTA PRİMİ	Süre (Yıl)	6	7
İŞVEREN HİSSESİ	Sabit Yatırım Tutarına Oranı	25%	35%
FAİZ DESTEĞİ (biri tercih edilebilir)	TL (Puan) / Üst Limit (TL)	4/600 bin	5/700 bin
	Döviz (Puan) / Üs Limit (TL)	1/600 bin	2/700 bin
YATIRIM YERİ TAHSİSİ		Bölgesel Desteklerden Yararlanacak Bütün Yatırımlar	
KDV İSTİSNASI		Tüm Sektörlerdeki Teşvik Belgeli Yatırımlar Yararlanabilir	
GÜMRÜK VERGİSİ MUAFİYETİ		Tüm Sektörlerdeki Teşvik Belgeli Yatırımlar Yararlanabilir	
ASGARİ SABİT YATIRIM TUTARI		500 bin TL (Bu tutar, bölge bazında desteklenen bazı sektörler için daha yüksek olabilmektedir)	

Tablo 3: Teşvik Belgeleri, 2021 4.Bölge Teşvik Sistemi Uygulamaları, (teşvikbelgesi.net)

Bölgesel olarak inceleme yapıldığında Bartın ili 4. Bölgede bulunmaktadır ve 4. Bölge teşviklerinden yararlanmaktadır. 4. Bölgenin yararlandığı teşvik uygulamalarını yukarıda tablo haline getirilmiştir.

3.ÇEVRESEL DEVLET TEŞVİKLERİ

Üretim faaliyetlerinin olumsuz dışsallıkları ve geleneksel enerjinin yenilenememesi nedeniyle, devletin çevresel düzenleme önlemlerini alması özellikle önemlidir. Devlet,

üretim sırasında şirketler tarafından ortaya çıkan kirlilik miktarının sınırlandırılması, kirlilik ücretleri ve çevre vergilerinin toplanması gibi katı çevresel düzenlemeler uygulamaktadır.

Mevcut çevre kirliliği sorunu, teşvik mekanizmasıyla yakından ilgilidir. Devletler ve yerel yetkililere çevre kirliliğini azaltmak için güçlü teşvikler sağlamaktadır. Özellikle, çevresel yönetimin, resmi tanıtım ve değerlendirme sistemine dâhil edilmesi, yerel yetkilileri çevre kirliliğini azaltmak için maliyetli önlemler almaya motive etmektedir. Sosyalist bir ekolojik medeniyet inşa etme sürecinde, devletler, kirlilik kontrolü ve ekolojik yapıya daha fazla önem vermiş ve birçok çevre koruma politikası oluşturmuş ve uygulamıştır (Liu et al, 2021:2-3).

Daha elverişli bir çevre ve ortamda yaşamayı güvenceye içerisinde tutan çevresel, ekonomik ve sosyal hedefler arasında kurulan eşitlik temeline dayanan kalkınma ve gelişmeye, sürdürülebilir kalkınma denilmekte ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için sanayinin geliştirilmesi ile çevrenin korunması gereklidir (OKA, 2019:8).

Sürdürülebilirlik, genel olarak gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama durumundan ödün vermeden şimdiki zaman için gereken ihtiyaçlarını karşılamada kaynakların doğru kullanımı olarak tanımlanabilir.

"Sürdürülebilirlik" nesiller arası felsefi bir konumdan, işletme yönetimi için çok boyutlu bir terime kadar çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. İlk sürdürülebilirlik girişimleri çevre sorunlarına odaklanma eğilimindeydi, ancak zaman geçtikçe, sürdürülebilirliğe dair çevresel, ekonomik ve sosyal yaklaşım giderek daha fazla benimseniyor. Bu yaklaşım daha fazla sayıda etkileşim faktörü içerdiğinden, daha yüksek derecede karmaşıklık beklenebilir (Ahi and Searcy, 2013:330-331).

Sürdürülebilirlik kavramı gibi, enerji güvenliği teriminin de üzerinde anlam bütünlüğü çelişkileri bulunmaktadır. Çoğunlukla bağlama bağlı olan bu terim, çeşitli kısa ve uzun vadeli boyutları kucaklayan bir 'şemsiye kavram' olarak tanımlanmıştır (Holley and Lecavalier, 2017:381) .

Türk Çevre Kanunu 1983 yılında ve 18132 sayılı Resmi Gazete 'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanun'un temel amacı, bütün canlıların ortak yaşam varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasının sağlanmasıdır. Kanun

ile birlikte “çevre korunması”, “çevre kirliliği”, “sürdürülebilir kalkınma”, “doğal kaynak”, “atık su vb. kavramlara değinilmiştir (Çevre Kanunu).

Devletin vermiş olduğu teşvikler olmadan, işletmeler tarafından gerçekleşme ihtimali düşük olan faaliyetlere yönlendirmek için; alanlara, bölgelere, iş dallarına ve üretilen ürünlere göre farklı devlet teşvikleri yürürlüğe konulmaktadır (Duran, 2010:81).

Çevresel yardımlar temelinde “yatırım destekleri” tesislerin yenilik kapsamında güncellenmesinde teknolojik açıdan destekler vermektedir. Bu işlemler gerçekleşirken çevre kirliliğini azaltmak ile atıkların doğal çevreye zarar vermeden işletmelerden uzaklaştırılmasını amaçlar. “Yatay destek” kavramı ise çevre dostu teknoloji gelişimi çerçevesinde teknik bilgi ve danışmanlık hizmetleri gibi halkı bilinçlendirme, çevre dostu teknolojilerin tanıtımı vb. hizmetlerde destek vermektedir (İlhan, 2010:109).

Dünyada yaygın olarak uygulamakta olan çevresel etki değerlendirmesi (ÇED) ve Türkiye’de de yasal düzenlemeler aracılığı ile uygulanmaya başlanmıştır. Çevre üzerinde olumsuz etkileri olabilecek faaliyetlerde bulunacak olanların bu faaliyetlerini gerçekleştirmeden önce ÇED uygulaması zorunlu hale gelmiştir. ÇED ile çevresel kaynakların korunması ile ekonomik faaliyetler arasında önemli bir bağ kurulmaktadır (Güler, 2019:204).

Çevresel düzenleme genellikle devletlerin ekonomik ve çevresel faydaları geliştirmesi ve teknolojik ilerlemeyi teşvik etmesi için önemli bir araç olarak kabul edilir (Liu et all, 2021:5).

Çevre düzenlemesi, çevre koruma maliyetini artıracak ve işletmenin karını azaltacaktır. çevre kirliliğini önleme ve kontrol etme sürecindeki ekstra maliyet, maliyeti artıracak ve ardından firmanın rekabet avantajını etkileyecektir, çevresel düzenlemenin yalnızca kurumsal yenilik üzerinde zayıf bir olumlu etkiye sahip olmadığını, aynı zamanda işletme rekabet edebilirliği üzerinde de olumsuz bir etkiye sahip olduğunu bulmuştur çevre düzenlemesi, işletmelerin çevresel koruma kısıtlamalarıyla başa çıkma konusunda teknolojik yeniliklerini desteklememiştir (Guo et all, 2018:4).

4. Bölge’de bulunan Bartın ili bölgesi teşvikleri çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Aşağıda tabloda (Tablo 4) 4. Bölgede çevresel teşvikler alanına giren atık geri kazanım ve ya bertaraf tesisleri desteği açıklanmıştır.

2021 BARTIN BÖLGESEL TEŞVİK KAPSAMINDA YATIRIM TEŞVİK BELGESİ ALACAK SEKTÖRLERE YÖNELİK YATIRIM KRİTERLERİ VEYA ASGARİ YATIRIM TUTARLARI		
Sektör Kodu	Bölgesel Teşviklerden Yararlanacak Sektörler	4. Bölge Asgari Yatırım Kapasiteleri /Tutarları
48	Atık geri kazanım veya bertaraf tesisleri	500 Bin TL

Tablo 4: Denge Müsteşarlığı, Bartın Bölgesi İçin Desteklenen Yeni Yatırım Teşvikleri, 2021, (dengemusavirlik.com)

4.TÜRKİYE MUHASEBE STANDARDI 20 DEVLET TEŞVİKLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ VE DEVLET YARDIMLARININ AÇIKLANMASI STANDARDI (TMS 20)

Devlet teşvikinin elde edilme şekli, teşvikin muhasebeleştirilme yöntemini etkilemez. Devlet teşvikleri nakden veya devlete olan bir yükümlülüğün azaltılması şeklinde elde edilmiş olsa dahi aynı şekilde muhasebeleştirilir (TMS 20, M:9).

Devlet teşviklerinin muhasebeleştirilmesine ilişkin iki genel yaklaşım bulunmaktadır: Teşvikin kâr ya da zarar dışında muhasebeleştirildiği “sermaye yaklaşımı” ve teşvikin bir veya daha fazla dönemde kâr ya da zararda muhasebeleştirildiği “gelir yaklaşımı” (TMS 20, M:9).

4.1.Sermaye Yaklaşımı

- Bir finansman aracı olan devlet teşvikleri, finanse ettikleri harcama kalemini netleştirmek amacıyla kâr veya zararda muhasebeleştirilmek yerine, finansal durum tablosu (bilanço) ile ilişkilendirilmelidir. Geri ödeme beklenmediğinden, bu tür teşvikler kâr ya da zarar dışında muhasebeleştirilmelidir.

- Kazanılmış bir gelir olmamaları, aksine herhangi bir maliyeti olmaksızın devlet tarafından sağlanan bir teşviki temsil etmeleri nedeniyle, devlet teşviklerine kar veya zararda yer verilmemelidir (TMS 20, M:14).

Sermaye yaklaşımı örnek: İşletme bir makine almak için gerekli işlemleri başlatmıştır. Bu işlem için devlet teşviklerinden yararlanmaktadır. Muhasebe kaydı;

	/			
253 Makine, Tesis ve Cihazlar			
(x makinesi)				
(y makinesi)				
100 Kasa			
	/			

Teşvik işletmenin yararlanması için bankaya yattığı durumda;

	/			
102 Bankalar			
382 Alınan Devlet Teşviki			
	/			

Sermaye yaklaşımında ilk devlet teşviklerine dair kayıt yapılırken alacak kısmına yazılan “382. Alınan Devlet Teşvikler Hesabı” ileriki aylarda kar veya zarar hesaplarına aktarılacak olan kısımlarının izlenmesinde kullanıldığı için kullanılmıştır. Yılın üzerine geçmesi durumunda “482. Alınan Devlet Teşvikleri” kullanılmaktadır.

4.2. Gelir Yaklaşımı

- Devlet teşvikleri, hissedarlar dışındaki bir kaynaktan elde edilmiş olmaları nedeniyle, doğrudan öz kaynak olarak kaydedilmemeli, fakat uygun dönemlerde kâr ya da zarar olarak muhasebeleştirilmelidir.
- Devlet teşvikleri nadiren karşılıksızdır. İşletmeler koşullara uymakla ve önceden konan yükümlülüklerini yerine getirmekle teşvikleri kazanır. Bu nedenle bu teşvikler sözü edilen teşviklerle karşılanması amaçlanan maliyetlerin gider olarak muhasebeleştirildiği dönemler boyunca kâr ya da zararda muhasebeleştirilmelidir.
- Gelir vergisi ve diğer vergilerin bir tür harcama olması göz önüne alındığında, mali politikaların bir uzantısı olan devlet teşvikleri de kâr veya zarar ile ilişkilendirilmelidir (TMS 20, M:15).

Gelir yaklaşımı örnek: İşletme bir makine almak için gerekli işlemleri başlatmıştır. Bu işlem için devlet teşviklerinden yararlanmaktadır. Muhasebe kaydı;

	/	
253 Makine, Tesis ve Cihazlar	
(x makinesi)		
(y makinesi)		
100 Kasa	

Teşvik işletmenin yararlanması için bankaya yattığı durumda;

	/	
102 Bankalar	
644 Devlet Teşviki Gelirleri		
Hesabı	

Çoğunlukla, bir işletmenin bir devlet teşviki ile ilgili maliyet ve harcamaları finansal tablolarına yansıttığı dönemler kolayca belirlenebilir. Böylece belirli harcamalardaki devlet teşvikleri, ilgili harcamaların finansal tablolara yansıtıldığı dönemde kâr ya da zararda muhasebeleştirilir. Benzer şekilde, amortisman tabi varlıklara ilişkin teşvikler, genellikle bunların amortismanları oranında ilgili dönemler boyunca kâr ya da zararda muhasebeleştirilir (TMS 20, M:17).

Amortisman tabi olmayan varlıklara ilişkin teşvikler belirli yükümlülüklerin yerine getirilmesini gerektirebilir ve ilgili yükümlülüklerin yerine getirilmesinde katlanılan maliyetlerin gerçekleştiği dönemler boyunca kâr ya da zararda muhasebeleştirilir. (TMS 20, M:18).

Önceden gerçekleşmiş gider veya zararları karşılamak ya da işletmeye gelecekte herhangi bir maliyet gerektirmeksizin acil finansman desteği sağlamak amacıyla verilen devlet teşvikleri, tahsil edilebilir hale geldiği dönemde kâr ya da zararda muhasebeleştirilir (TMS 20, M:20).

Parasal olmayan devlet teşvikleri TMS 20 Madde 23’de: “İşletmenin kullanması amacıyla verilen arsa veya diğer kaynaklar gibi parasal olmayan teşvikler şeklinde olabilir. Bu gibi durumlarda teşvik konusu parasal olmayan varlığın gerçeğe uygun değerinin belirlenmesi ve teşvikin (varlığın) belirlenen gerçeğe uygun değer ile finansal tablolara kaydedilmesi genel uygulamadır.” olarak standartta belirtilmiştir.

Varlıklara ilişkin teşviklerin sunumu TMS 20 Madde 24’de: “Gerçeğe uygun değeri ile izlenen parasal olmayan devlet teşvikleri de dahil olmak üzere, varlıklara ilişkin teşvikler finansal durum tablosunda (bilançoda) ertelenmiş gelir olarak veya varlığın defter değerinden indirilerek gösterilir” olarak belirtilmiştir.

Varlıklara ilişkin devlet teşviklerinin (veya teşviklerin varlıklarla ilgili uygun bölümlerinin) finansal tablolarda sunumunda iki alternatif yöntem kabul edilir (TMS 20, M:25):

- Yöntemlerden birisinde teşvik, varlığın faydalı ömrü boyunca sistematik bir biçimde ertelenmiş gelir olarak kâr veya zararda muhasebeleştirilir (TMS 20, M:26).
- Teşvik, varlığın defter değerinin hesaplanması sırasında indirilir. Amortisman tabi varlığın faydalı ömrü boyunca amortisman giderinin azaltılması yoluyla teşvik, kâr ya da zararda muhasebeleştirilmiş olur (TMS 20, M:27).

Gelire ilişkin teşvikler “kâr veya zararın bir parçası olarak ayrı bir şekilde veya “Diğer Gelirler” genel başlığı adı altında, alternatif olarak da ilgili giderlerden düşülerek gösterilir” (TMS 20, M:29).

Geri ödenmesi gereken devlet teşvikleri, bir muhasebe tahmininin değiştirilmesi olarak muhasebeleştirilir. Gelire ilişkin bir teşvikin geri ödenmesi durumunda, ödenen tutar öncelikle bu tutarın muhasebeleştirildiği itfa edilmemiş ertelenmiş gelir kaleminden düşülür. Geri ödenen tutarın ertelenmiş gelir bakiyesini aşması veya ertelenmiş gelir kaleminin olmaması durumunda, söz konusu tutar doğrudan kâr ya da zararda muhasebeleştirilir. Varlıklara ilişkin devlet teşviklerinin geri ödenmesi durumunda, ilgili varlığın defter değeri geri ödenecek tutar kadar artırılır veya ertelenmiş gelir hesabı geri ödenecek tutar kadar azaltılır. Teşvik alınmamış olsaydı önceki dönemlerde kâr ya da zararda muhasebeleştirilmiş olacak olan birikmiş amortisman tutarı, teşvikin geri ödenmesiyle birlikte o anda kâr ya da zararda muhasebeleştirilir (TMS 20, M:32).

TMS 20, Madde 34’de devlet yardımı devlet teşvikleri tanımı dışında kalmaktadır. Bu tanıma göre; “kendilerine bir değer verilmeyen devlet yardımlarını ve işletmenin genel ticari faaliyetlerinden ayrı tutulamayan, devletle yapılan işlemleri kapsar” denilmektedir.

5.UYGULAMA

Bartın Çimento Sanayi A.Ş. üretim sürecinde ortaya çıkan atık ısıdan elektrik üretimi için kurulacak Atık Isıdan Elektrik Enerji Üretimi Tesisi (WHR) için Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına teşvik başvurusunda bulunmuştur. Teşvik başvurusu Ağustos 2018 tarihinde sonuçlanarak şirket teşvik belgesi almaya hak kazanmıştır. Yapılan yatırımın sayesinde fabrikanın 110 milyon KW/h’lik elektrik tüketiminin 35 milyon KW/h’lik kısmının işletmede üretilmesi mümkün olacaktır. Böylece dışarıdan alınan elektrik miktarında azalış sonucu enerji maliyetlerinde de tasarruf sağlanması amaçlanmaktadır.

Teşvik belgesine göre sabit yatırım tutarı 41.606.922 TL, ithal makine alımı 4.750.000 TL ve sağlanacak istihdam sayısı 9 kişidir. Teşvik kapsamında Kurumlar Vergisi indirimi %80 olup Yatırıma Katkı Oranı %40 oranındadır, 7 yıl süre ile 9 işçi için Sosyal Güvenlik Kurumu İşveren Payı desteği, Katma Değer Vergisi (KDV) ve Gümrük Vergisi muafiyeti ile yatırımda kullanılacak kredi için faiz desteği elde edilmiştir.

Yatırım 2018 yılı sonunda tamamlanarak 2019 yılı başından itibaren işletmeye alınmıştır.

Örnek 1:

- Atık Isıdan Elektrik Üretim Tesisi inşası için 4.750.000 TL maliyet bedelli makine ithal edilmiştir. Teşvik kapsamında ithal edilen makine için 50.000 TL gümrük vergisi ödenmiştir.

10/2019		
258	Yapılmakta Olan Yatırım Hesabı	4.800.000
258.01.	Makine Bedeli 4.750.000	
258.02.	Gümrük Vergisi 50.000	
	102 Bankalar	4.750.000
	360 Ödenecek Vergi ve Fonlar Hesabı	50.000
/		

Sermaye Yaklaşımına Göre Muhasebe Kaydı

10/2019		

360	Ödenecek Vergi ve Fon HS.	50.000	
	382 Alınan Devlet Teşvikleri		50.000
	382.01. Gümrük Vergisi Teşviki		
/			

Gelir Yaklaşımına Göre

10/2019			
360	Ödenecek Vergi ve Fon Hs.	50.000	
	644 Esas Faaliyetler Diğ. Kaz. ve Gel. Hs.		50.000
	644.01. Devlet Teşviki Geliri		
/			

Örnek 2:

- İşletmede Atık Isıdan Elektrik Üretim Tesisinde çalışan 9 işçinin Ağustos 2019 ayı ücret bordrosundan alınan bilgiler aşağıdaki gibidir.

Brüt Ücret	23.000 ₺
SGK İşveren Prim Payı %25	4.175 ₺
SGK Tasarrufa Teşvik İşveren Prim Payı %2	460 ₺
SGK İşçi Prim Payı %14	3.220 ₺
SGK Tasarrufa Teşvik İşçi Prim Payı %1	230 ₺
Gelri Vergisi %15	2.900 ₺
Damga Vergisi %0759	175 ₺
Net Ödenecek Tutar	16.475 ₺

31/08/2019

730 Genel Üretim Giderleri Hs. GİDERLERİ YANSITMA H. Normal Ücret-23.000 SGK İşv. P.P.-4.750 Tas. Tes. İşv. P.P.- 460	28.175	
360 Ödenecek Vergi ve Fonlar Hs. Gelir Vergisi-2.900		3.075
361 Ödenecek Sos. Güv. Kes. Hs. SGK İşveren Prim P.-4.715 SGK İşçi Prim P. -3.220 Tas. Teş. İşv. P. - 460 Tas. Teş. İşçi P. -230		8.625
355 Personele Borçlar Hs.		16.475
/		

30/09/2019

361 Ödenecek Sosyal Güv. Kes. Hs. SGK İşveren Prim P.-4.715 SGK İşçi Prim P.-3.220 Tas. Teş. İşv. P.-460 Tas. Teş. İşçi P.-230	8.625	
102 Bankalar		3.075
644 Esas Faaliyetlerden Diğer Kaz. ve Gelir Hs. Devlet Teşviki Geliri		3.910
/		

SONUÇ

Son yıllarda dünya nüfusunun hızlanan büyümesi ve yüksek sosyoekonomik gelişimi, kentsel katı atık üretimi üzerinde muazzam bir etkiye neden olmuştur. Şehirlerin nüfusu ve kişi başına düşen gelir, katı atık oluşumunda belirleyici faktörlerdir. Şu anda, atık

yönetiminden sorumlu şirketler, atıkta bulunan enerji potansiyelinden tam olarak yararlanmamaktadır.

Projenin uygulanması ile yakıt maliyetleri düşürülmüş, yeni istihdam ve iş hacimleri ortaya çıkartılmış, evsel ve endüstriyel nitelikli atıklar ülke ekonomisine tekrar kazandırılmış, işletme içerisinde oluşan atıkların bertaraf maliyetleri ortadan kalkmıştır ve bu tasarruf sonucu hem yakıt maliyetleri düşürülmüş hem de fosil yakıtların çevreye verdiği olumsuz etkiler bertaraf edilmiştir. Kaynak tüketimleri azaltılmıştır.

TMS 20 Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesi ve Devlet Yardımlarının Açıklanması standardı kapsamında, işletmelerin almış olduğu devlet teşviklerinin, muhasebe kayıtlarının ve elde edilmiş olan teşvik ile ilgili bilgiler genel hatları ile finansal tablolarda açıkça dipnotlar ile ifade edilmesi gerekmektedir. Devlet teşvikleri içerisinde Çevresel Devlet Teşvikleri altında toplamış olduğumuz çevre dostu çözümlerin desteklendiği teşviklerin işletmelere sağladığı faydalar muhasebeleştirilmiştir.

Bu çalışmada devletin sunmuş olduğu çevresel teşvikler tercih edilmesi açısından işletmelere özendirici bir etkide bulunmaktadır. Çevre dostu bu yöntemler devlet tarafından desteklenerek daha temiz üretim ve az tüketimi desteklemektedir. Atıkların geri kazanımı işletmelerde oluşan temel maliyetleri belli oranlarda düşürmektedir. Devletin vermiş olduğu atık geri kazanım destekleri de işletmeler istihdamı da olumlu yönde arttırmaktadır.

Muhasebeleştirilmesi açısından uygulamaya bakıldığında; enerji maliyetlerindeki tasarruf, vergi indirimleri vb. gibi işletmeyi pozitif yönde etkilemekte ve kendine yetebilir bir döngü oluşturmaktadır. Bu tasarruf ile tüketilen enerji miktarı azalmakta ve işletmenin önemli bir giderinden %30 oranında tasarruf edilmektedir. Bu tip projeler istihdamı ve üretimi artı yönde etkilemektedir.

KAYNAKLAR

- Ahi, P. and Searcy C. (2013). A Comparative Literature Analysis Of Definitions For Green and Sustainable Supply Chain Management. Journal of Cleaner Production, Volume 52, August, Pages 329-341
- Çevre Kanunu, Kanun Numarası: 2872, Kabul Tarihi: 9/8/1983, Yayımlandığı Resmî Gazete: Tarih: 11/8/1983, Sayı: 18132, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5, Cilt: 22, Sayfa : 499. 5909/5918-2 <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2872.pdf>
- Denge Müşavirlik. Güncel Yatırım Teşvik Paketi. (2021). <https://dengemusavirlik.com/2012-yeni-yatirim-tesvik-belgesi-paketi.htm>
- Dinamik Fonksiyonel Güvenilir (D.F.G.) Danışmanlık (2021). Yatırım Teşvik Belgesi Bölge 4. <https://www.tesvikbelgesi.net/yatirim-tesvik-bartin/>
- Dinç, E. Ve Yıldırım, F. (2020). Devlet Teşviklerinin TMS/TFRS, BOBİ FRS ve MSUGT Çerçevesinde İncelenmesi ve Muhasebeleştirilmesi. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi Haziran, 22(2), 355-383
- Duran, B. (2010). Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Korumaya Yönelik Teşvikler, Yardımlar ve Türkiye Muhasebe Standartlarına Göre Muhasebeleştirilmesi Örnekleri, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Eser, E. (2011). Türkiye’de Uygulanan Yatırım Teşvik Sistemleri ve Mevcut Sistemin Yapısına Yönelik Öneriler. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı.
- Guo, Y. Xia, X. Zhang, S. and Zhang, D. (2018). Environmental Regulation, Government R&D Funding and Green Technology Innovation: Evidence from China Provincial Data. Sustainability MDPI, Vol. 10, Issue 4, 1-21
- Güler, Ö. İ. (2019).Çevresel Değerlendirme Tekniklerinin Gelişimi ve Türkiye’deki Uygulamalarının Değerlendirilmesi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Bahar. S:8 194-215
- Holley, C. and Lecavalier E. (2017). Energy Governance, Energy Security and Environmental Sustainability: A Case Study From Hong Kong. Energy Policy, Volume 108, September , Pages 379-389
- İlhan, B. (2010). Avrupa Birliği Rekabet Politikasında Devlet Yardımı ve Türkiye’nin Durumu. Sayıştay Dergisi, Sayı 76, 101-132.

- K.G.K. , Kamu Gözetim Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, 2021. TMS 20 Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesi ve Devlet Yardımlarının Açıklanması, <https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2011Seti/TMS20.pdf>
- Liu, S. Zhang, Z. Xu, G. Zhang, Z. and H Li, H. (2021). How Promotion Incentives and Environmental Regulations Affect China’s Environmental Pollution?. Sustainability MDPI, Vol. 13, Issue 5, 1-19
- Monea, A. Monea, M. Cotlet, B. Ravaş, B. (2010) Some Aspects Regarding Accounting For Government Grants. Gricultural Management / Lucrari Stiintifice Seria I, Management Agricol . Vol.-12 Issue 3, Special Section (1-6)
- O.K.A. (2019). Teşvik ve Destekler Rehberi. Hazırlayan: Samsun Yatırım Destek Ofisi, Mart. <https://www.oka.org.tr/assets/upload/dosyalar/tesvik-ve-destekler-rehberi.pdf>
- Onur, G. (2020). TMS 20 - Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesi ve Devlet Yardımlarının Açıklanması Örnek Uygulamalarla Değerlendirilmesi. İzmir Demokrasi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 24-41, e-ISSN: 2651-5458
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2021). Yatırım Teşvik Sistemleri. Yatırım Teşvik Uygulamaları. <https://www.sanayi.gov.tr/destek-ve-tesvikler/yatirim-tesvik-sistemleri> ,
- T.D.K, (2021). Türk Dil Kurumu, Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>
- Yıldız, F. Topal, Y. ve Küçükkahraman B. (2012). Sanayi İşletmelerine Verilen Teşviklerin “TMS 20: Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesi ve Devlet Yardımlarının Açıklanması” Standardı Işığında İncelenmesi ve Muhasebeleştirilmesi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi (C.XIV, S I,) 295-312
- Zeytinoğlu, E. ve Gönen, Ş. (2015). Devlet Teşvik ve Yardımlarının TMS 20 Kapsamında Muhasebeleştirilmesine Yönelik Değerlendirmeler. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 45. Sayı, Temmuz. 175-189

İSLAM PERSPEKTİFİNDEN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Ahmet EFE*

ÖZ

Bu çalışmamızda Tevhit inancı bakış açısıyla İslam ekonomisinde sürdürülebilir iktisadi kalkınma konusu incelenmektedir. İddiamız, İslam'ın sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin her iki dünya hayatının saadetlerini birlikte elde etmeye imkân tanımasından dolayı kapitalist yaklaşımlara nazaran daha başarılı olduğudur. Buna göre, Kapitalist ve materyalist düzene nazaran İslam düzeninin sürdürülebilir kalkınmayı tesis etmedeki farklılıkları araştırılarak ortaya konulmaktadır. Bu yaklaşım da çevre ve doğal kaynakları salt maddi yararlarının sürdürülebilirliği noktasında dikkate almak değil aynı zamanda onların Allah tarafından birer gerçek ikram, nimet, mektup, delil, güzel isimlerin tecellisi ve ahiretteki verilecek baki nimetlerin fani numuneleri olduğu bilincine sahip olmayı gerektirmektedir. Bu da israftan kaçınarak doğaya değer veren ve maddi büyüme ve kalkınma kadar manevi gelişime de önem veren kapsamlı ve insani bir yaklaşımı uygulanabilir ve makul bir şekilde ortaya koymak ve topyekûn sahiplenebilmek ile gerçekleştirilebilir.

Anahtar kelimeler: İslam ekonomisi, sürdürülebilir stratejiler, iktisadi kalkınma

SUSTAINABLE DEVELOPMENT FROM THE ISLAMIC PERSPECTIVE

ABSTRACT

In this study, sustainable development in the Islamic economy is examined from the perspective of the belief of Tawhid. Our claim is that Islam's principles of sustainable development are more successful than capitalist approaches, since they allow us to

*Sorumlu Yazar (Corresponding Author)

Geliş (Received) : 07.08.2020

Kabul (Accepted) : 19.03.2021

Basım (Published) : 30.12.2021

achieve the happiness of both world lives together. Therefore, from point of view of İslamic economics, economic development are sustainable due to limitless endeavor and zeal for continuous progress both morally and materially. This approach requires not only to consider the environment and natural resources in terms of the sustainability of their material benefits, but also to have the awareness that they are real gifts, blessings, letters, evidence, manifestations of good names and transitory examples of the lasting blessings that will be given in the hereafter by Allah. This can be achieved by putting forward and hosting an applicable, reasonable, comprehensive and humanitarian approach that values nature by avoiding waste and attaches importance to spiritual development as much as material growth and development.

Key words: İslamic economics, Sustainable strategies, Economic Development

GİRİŞ

“Sürdürülebilir kalkınma" hareketi, neoklasik ve neoliberal iktisat uygulamalarına tepki olarak ortaya çıktı. Sürdürülebilir kalkınma hareketi, mevcut ekonomik teorinin eksikliklerinin altını çizmekle birlikte pratik önemi yetersiz kalmıştır. İslami kalkınma anlayışı, sorumlu tüketime, başkalarına empati kurmaya ve daha basit yaşam tarzlarına yönelik tavsiyelere odaklanması nedeniyle doğal olarak sürdürülebilirdir. Ancak bunun doğru finansman araçlarıyla da donatılması ve teşvik edilmesi gerekir (Qadir ve Zaman, 2019).

Serbest piyasa ekonomileri, politik, ekonomik ve sosyal kurumları ile Batılı ekonomik kalkınma modeli, bir dizi dışsallık ve çevresel maliyet oluşturdu. Kalkınma adına yerel ve yerli halklar gelişmekte olan ülkelerdeki haklarından yoksun bırakılıyor. Yerel halkın hakları ve doğal kaynakları ellerinden alınıyor ve batının belirlediği ihtiyaçlarla ikame ediliyor. Sürdürülebilirlik, enerji, turizm, tarım, ticaret veya kentsel çevre gibi bir sektörde tezahür eden bir ürün değil, ruhsal alemlerden, normlardan tüketim ve üretim kalıplarından makro ekonomik politikalara kadar hayatın tüm alanlarını kapsayan bir dünya görüşü olarak tezahür etmektedir. Bu sistem düşüncesi ve kültür, ekonomi ve ekolojiye bakış açısı, sürdürülebilirliği yeniden düşünmek ve onu yerel bilgiye

dayandırmak ve onu insan merkezli kalkınma için bir model olarak yerleştirmek için temel teşkil etmektedir.

İslam, iklim değişikliği, HIV, yoksulluk ve insan güvenliğinde ortaya çıkan mevcut çevresel, ekonomik ve sosyal krizlerin temel nedenlerini keşfetmek ve açıklamak için yeni sürdürülebilirlik perspektifleri sağlar. Örneğin, iklim değişikliğiyle ilgili İslami bakış açısı, bu küresel sorunun temel nedeninin, insan yönetiminin olmaması ya da olmaması ve piyasa başarısızlıklarının bir göstergesi olmasıdır.

2020 yılında yoksulluk, AIDS, COVID19 ve iklim değişikliği zorluklarıyla birlikte başlayan küresel mali kriz, bu küresel zorlukları ele alan yeni bir ekonomik modele ihtiyaç duymaktadır. Hem insan doğasına hem de kültüre bir meta olarak bakan mevcut piyasa ekonomisinin temelini eleştirmek ve yeniden düşünmek gerekiyor. Mevcut piyasa modelinin temel tuzakları, geleceği indirgemesi ve bileşik faiz oranına ve kredileri ve aşırı tüketimi teşvik eden bir bankacılık sistemine dayanmasıdır. İklim değişikliğinin fayda-maliyet analizine bakıldığında, faiz oranı (geleceği ne kadar düşürürsek) önleyici tedbir almanın mantığını haklı çıkaracaktır. Diğer bir deyişle, gelecek ne kadar fazla küçümsenirse, iklim değişikliği etkilerinin gerçekleşmesi ekonomik açıdan o kadar anlamlı hale gelmektedir.

METOD, KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE ARAŞTIRMA PROBLEMİ

Araştırmamızda betimleyici ve ilişki arayıcı mantıksal analiz metotları kullanılmaktadır. Ayrıca İslam ekonomisi ve sürdürülebilir kalkınma üzerinden de literatür taraması yapılmaktadır. Ebsco veri tabanında yabancı literatür taraması yapılmıştır. Buna göre "islamic economics" olarak yapılan aramada 189 adet makale, "sustainable development" olarak yapılan aramada 97,693 adet makale, "sustainable growth" olarak yapılan aramada 8,908 adet makale çıkmıştır. Dolayısıyla İslam ekonomisi ile sürdürülebilir kalkınma ve büyüme ile ilgili yeterli düzeyde literatür bulunduğu söylenebilir. Türkçe literatür araştırması için de "İslam ekonomisi" olarak yapılan aramada 10 adet makale, "sürdürülebilir kalkınma" olarak yapılan taramada 816 makale, "sürdürülebilir büyüme" olarak yapılan taramada 119 yayın tespit edilmiştir. Ancak "İslam'a göre sürdürülebilir

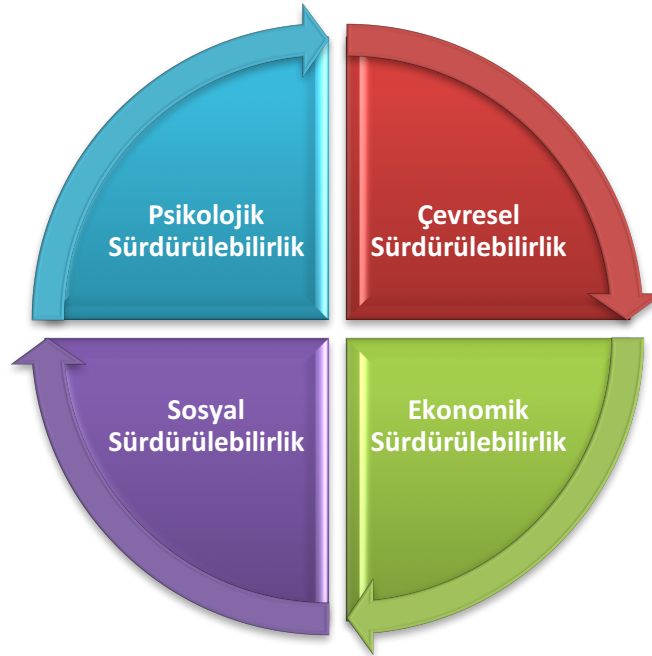
kalkınma", "İslam'da sürdürülebilir kalkınma", "İslam perspektifinden sürdürülebilir kalkınma" ve "İslami sürdürülebilir kalkınma" olarak yapılan aramalarda hiçbir yayın çıkmamış olması dikkat çekicidir. Dolayısıyla araştırma alanında yeterli düzeyde yabancı yayın varken Türkçe literatürde yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. Bu husus da kuşkusuz yaptığımız çalışmanın Türkçe literatüre olan katkısının önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışmamızda temel amaç, İslam ekonomisinin sürdürülebilirlik boyutuna dair detaylı bir çalışma yapmak değildir. Zira bu ancak bir kitap çalışmasına konu edilebilecek düzeyde kapsamlı bir analiz ve değerlendirmeyi gerektirmektedir. Buradaki temel amaç, İslam ekonomisinin sürdürülebilirlik temellerinin olabildiğinin ve bu konudaki yetkinliğinin ortaya konularak bunların modern iktisadın dayandığı kapitalist ve materyalist yaklaşımla farklılık arz ettiğinin ispatlanabildiğini göstermektir. İslam'ın emrettiği yaşam tarzı, uygulamaya konulduğunda yalnızca mevcut sorunların çözümüne yardımcı olmakla kalmayıp, aynı zamanda sosyo-ekonomik durumlarda olumlu bir iyileşmeye de yol açabilecek nitelikte olup olmadığı araştırma konusudur. Bu nedenle de İslam ekonomisi disiplini üzerinde yaptığımız bu araştırmayla ekonominin sürdürülebilirlik boyutuyla literatüre katkıda bulunmak ve Türkiye'de çıkmış bir dini eser olarak Risale-i Nur'un konuya katkısının olup olmadığının tespit edilmesi gerektiği düşünülmüştür. Buna göre araştırma sorularımız şu şekilde belirlenmiştir:

1. İslam dini sürdürülebilir bir kalkınma yaklaşımına sahip midir?
2. Türkiye'de ortaya çıkan çağdaş bir eser olması açısından Risale-i Nur tefsiri İslam ekonomisinin sürdürülebilirlik ile ilgili temellerini ortaya koyabilmeye katkıda bulunabilmekte midir?

Yukarıda belirtilen araştırma sorularına cevap aranırken öncelikle İslam ekonomisiyle ilgili sorunlar değerlendirilerek araştırma problemi yapılandırılmakta; İslam'da sürdürülebilir kalkınma irdelenmekte, Türkiye'de sürdürülebilir kalkınma ile ilgili konu işlenmekte, sürdürülebilir kalkınmada insan kaynakları stratejisi üzerinde durulmakta ve yapılan çalışmalar sürdürülebilirlik çerçevesinde analiz edilerek araştırma soruları cevaplanmaya çalışılmaktadır.

Basit bir ifadeyle Sürdürülebilirlik, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneklerinden ödün vermeden kendi ihtiyaçlarımızı karşılamak anlamına gelir. Doğal kaynakların yanı sıra sosyal ve ekonomik kaynaklara da ihtiyacımız var. Sürdürülebilir iş uygulamaları geliştirmedeki amaç, İnsanların, Gezegenin ve Kârın uzun vadeli uygulanabilirliğini koruyan stratejiler oluşturmaktır. Başka bir deyişle, İnsanları, Gezegeni ve Karı yönetmekle ilgilidir - aksi takdirde üçlü alt çizgi olarak da bilinir. Sürdürülebilirlik sadece çevrecilik değildir. Sürdürülebilirliğin çoğu tanımına gömülü olarak, sosyal eşitlik ve ekonomik kalkınma için de endişeler buluyoruz. Toplumun çevre üzerindeki etkilerinin daha fazla farkına varmaya başladığı bir zamanda, sürdürülebilir bir geleceğe doğru kolektif hareketleri, kurumsal ortamda büyük değişikliklere yol açıyor. Siemens, Nike ve Toyota gibi önde gelen şirketler, sürdürülebilir yeniliğin iş modellerinde temel bir öncelik olduğunu göstererek, diğer şirketlerin taahhütte bulunmasının yolunu açıyor. Dört farklı sürdürülebilirlik türü hakkında tartışmalar yaşanmaktadır:

Şekil 1. Sürdürülebilirliğin dört farklı boyutu

Çevresel Sürdürülebilirliğe göre, ekolojik bütünlük korunur, dünyanın tüm çevresel sistemleri dengede tutulurken, içlerindeki doğal kaynaklar insanlar tarafından kendilerini yenileyebilecekleri oranda tüketilmelidir. Ekonomik Sürdürülebilirliğe göre, Dünyanın

dört bir yanındaki insan toplulukları, bağımsızlıklarını koruyabilir ve ihtiyaçlarını karşılamak için finansal ve diğer ihtiyaç duydukları kaynaklara erişebilir olmalıdırlar. Ekonomik sistemler sağlam olmalı ve güvenli geçim kaynakları gibi faaliyetler herkes tarafından kullanılabilir olmalıdır. Sosyal Sürdürülebilirlik anlayışına göre, evrensel insan hakları ve temel ihtiyaçlar, ailelerini ve toplumlarını sağlıklı ve güvende tutmak için yeterli kaynağa erişimi olan herkes tarafından ulaşılabilir olmalıdır. Psikolojik sürdürülebilirlik ise, doğanın, çevrenin, maddi kazanımların, ekonomik gelişmenin ölüm sonrası ile de ilişkilendirilebilmesi, her an muhtemel olan ecel ile birlikte dünya hayatı ile ilişkisinin kesilmesinin ikna edici bir şekilde açıklanabilmesi ve insanın sadece bir ekonomik, sosyal ve doğal bir varlık olmasının ötesinde onun manevi boyutunun, kalbi duygularının, süreklilik ihtiyacının ve her an ölümden kurtulma arayışı içinde olan ruhi gereksinimlerinin de karşılanabilmesi anlamına gelmektedir. İslam perspektifinde olmayan Literatürdeki çalışmalarda diğer üç boyut dikkate alınırken sürdürülebilirliğin psikolojik ve ruhi boyutunun ihmal edildiği tespit edilmiştir. Bu husus bu çalışmamızda bir araştırma sorunsalı olarak kabul edilmiştir.

Sürdürülebilirliği kavramsal veya teorik olarak içeren tüm yaklaşımlar mutlaka çevre ile ilgili bir sorun veya çözümü içermektedirler. Sürdürülebilir ekonomi de çevre ile ilgili endişeleri ve kaynakların gelecek nesiller tarafından da yeterli ölçüde kullanılabilmesine olanak tanıyan üretim süreçlerinin ve yöntemlerinin işletilmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla bu çerçevede bakıldığında özel sektör veya kapitalistler tarafından sürekli bir üretim, verimlilik, pazar payı ve karlılık algıları ön plana alınırken diğer taraftan kaynakların israf edilmesi ortamın bozulması ekosistemin tahribi ve dengesizliklerin meydana gelmesinden dolayı sağlık sorunları ile çevresel algı karşılıklarına çıkmakta ve bu konuda uluslararası ve ulusal düzlemde önlemler ve cezai müeyyideler konulmaktadır. Bu üreticiler ve çevreciler açısından bir çatışma durumunu ortaya koymaktadır. Dış ticaret açıkları veya bütçe açığını azaltmaya çalışan ülkeler de konulan politikaların takipçisi olup olmamak noktasında tereddütler yaşayabilmektedirler.

Açıkçası, yoksul ülkelerin kaynaklarının daha fazlasını dahili olarak kullanma ihtiyacı var. Artık dünyayı kasıp kavuran küreselleşme, kısmen, gelişmiş ülkelere sağlanan kaynakların kesintisiz akışını sağlamayı amaçlayan bir araç olarak hizmet ediyor.

Savunmasız bir dünyada kapıları zorla açmak için hegemonya, yaptırımlar, diplomasi, darbe destekçiliği, savaşlar ve rejim değişikliği kullanılıyor. İlginç bir şekilde, ekonomik amacı gizlemek için yeni liberalizasyon reçetesine kültürel bir boyut da eklenmiştir (Hasan 2006). Kısacası küresel çıktı, yaşam standartlarını korurken yoksulluğu ve kirliliği ortadan kaldırmak için büyümek durumundadır. Zor olan şu ki, gelişmiş ülkeler pastadaki mevcut paylarının küçüldüğünü görmek istemezlerken haksız olarak fazlaca almış oldukları paylarından mustarip olan fakirleri telafi etmeye de istekli değiller. Durum, insanın şehvani kuvveleri, edinimsel doğası ve artan tüketim dalgası tarafından daha da kötüleşiyor. Koruma ve kısıtlama yerine, kredi kartı kültürü ile şimdi tüketmek için gelecekte ödünç alıyoruz. Kısacası, çocuklarımızı en azından bizimkiyle aynı konumda bırakmak bir yana, onların geleceğini tehlikeye atıyoruz.

Gelişmiş batı ülkelerinin mevcut kalkınmışlıklarını ve ölçek ekonomilerine ulaşarak alt yapılarını tamamlamaya çalıştıkları son bir iki asırlık süreçte çevresel hassasiyet gösterilmediği bilinen bir tarihsel gerçeklik olarak ortaya konulurken az gelişmiş ülkelerin de bundan sonra aynı süreçten geçmesi gerektiği veya gelişmekte olan ülkelerin çevresel önlemlerin meydana getirdiği maliyetleri açısından az gelişmiş ülkelere transfer ödemesi yapması gerektiği gibi pek çok konuda tartışmalar devam etmektedir. Dolayısıyla sanayileşmelerini tamamlayan kapitalist ülkelerin önceden elde ettikleri menfaatlerle halen gelişmekte olan ülkelerin şimdi katlanmakta oldukları masrafların tazmini konusunda uzlaşma sağlanamamıştır. Bu çıkmaz sokağın Kuran ve Hadis ışığında nasıl çözülebileceği konusu araştırılmaktadır.

İslâm, kıyamet gününde emanetin sorgulanacağı yeryüzünün bir vekili (halife) olarak insanlığın seçildiğini ilan eder (Kuran, 6: 165). Bu evren, Yüce Allah tarafından bir armağan (Kuran, 45: 13), güzel isimlerinin tecelli ettiren bir ayine olarak büyüklüğünün bir işareti (Kuran, 16: 65-69) ve yaşamın beslenmesi için bir yer (Kuran, 7:10) olarak yaratılmıştır. İslam'ın iki temel kaynağı; Kuran ve Sünnet, bize evrenin uygun oran ve ölçülerde yaratıldığını (Kuran, 54:49) ve eğer akıllıca yönetilirse dünya var olduğu sürece kaynakların insan tüketimi için yeterli olduğunu söyler. Bu iki kutsal kaynak bize ayrıca, insanın doğanın bir parçası olduğunu, ancak diğer yaratılışlardan üstün olduğunu (Al-

Kuran, 6:38), çünkü onlara stratejik, zihinsel ve duygusal yetenekler kazandırıldığını açıklamaktadır.

Literatürde bu alanda pek çok çalışma söz konusudur. Önemli olanlarından bir kısmı bu çalışmaya dahil edilmeye çalışılmıştır. Örneğin Odeh, Al-Jayyousi (2009, s.41) insanların manevi yönünü dikkate almadan kalkınmadan bahsetmenin anlamsız olduğunu, gelişme sürecinin insanlığımızın özünü ve misyonunu koruması gerektiğini savunmuştur. Shahrir, M.Z. (2011, s. 91) sürdürülebilirlik tanımlarının insan ve bilginin manevi ve kültürel boyutlarını içeren birçok önemli faktörü kapsayacak kadar kapsamlı olmadığını savunmuştur. Kamaruzaman ve diğerleri (2011, s. 46) ise felsefeye dayanan modern sanayileşmiş dünyanın bir özelliği olarak İslam geleneğine yabancı olan bilim ve hakiki din arasında tam bir ayrılık olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Buna ek olarak Niaz (2001) ve Ansari (1994), İslam'ın sürdürülebilir kalkınma için geniş tabanlı bir ahlaki gündem sunduğuna ve konunun mevcut kalkınma ve çevresel bozulma krizlerini hafifletmede kapsamlı bir şekilde araştırılmayı hak ettiğini savunmuşlardır (Sarkawi ve diğerleri 2016).

Kuran'ın yaklaşımı sadece tek gözle dünyevi gelişime odaklanan kapitalist yaklaşımdan farklıdır. İslam tarafından ortaya konulan yaklaşımın daha uzlaşılır bir zemin sağladığı ve çevresel endişelerin tek boyutlu değil aynı zamanda etik, sosyal, ekonomik ve politik yönleriyle karmaşık bir denklem içerisinde olduğu dikkate alınmadan sürdürülebilir kalkınma sorunu çözülemez (Hasan, 2006, s. 3). Geri kalmışlıktan veya orta gelir tuzağından kurtulmak için pek çok politika paketleri uygulanmaktadır. Ancak kaynakların kısıtlı olması, ekosistemlerin gelişmemiş olması, dış oklara ve dış rekabete karşı ekonomilerin kırılabilirlik göstermesi nedeniyle içine düşülen çaresizlikten kurtulmak için İslami bir bakış açısıyla katkıda bulunulabilmek bu kapsamda sorun çözücü analitik bir yöntemle kuramsal ve kavramsal çerçevede analiz edilmektedir. Özellikle İslam'ın çevreye ve doğaya verdiği ehemmiyetin onların da Allah'ın mahluku olduğu ve bir emanet gibi israf etmeden ve zarar vermeden ihtiyaç ölçüsünde kullanılabilir olduğunu tesis etmesi açısından sürdürülebilirlik kapasitesinin İslami ilke ve uygulamalarda olduğu söylenebilir.

İSLAM'DA SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Sürdürülebilir kalkınma için üzerinde uzlaşmış bir tek tanım mevcut değildir. Yerel, bölgesel ve ulusal endişeler, ihtiyaçlar ve ilgi alanları farklı olduğu için bu şekilde yükselen bir değer olarak sürdürülebilir kalkınmanın tanımı da değişime uğrayabilmektedir. Sürdürmek istenilen şey nedir? Sorusu burada kilit önemi haizdir. Bu soruya farklı cevaplar verilebilmektedir. Örneğin aşağıdaki cevaplar verilebilir:

- Ekonominin uzun dönemde büyümesini sürdürmek
- Doğal kaynakların kullanımında nesiller arasındaki dengeyi sağlamak
- Mevcut çevresel kaliteyi korumak ve iyileştirmek için olabildiğince kirliliğe neden olan faaliyetleri kısıtlamak

Bu yukarıdaki üç görüş de birbirleriyle ilişkili gibi görünürken aslında her ülkenin tercihlerine göre değişebilen reçetelerde farklı politika paketlerine konu edilebilmektedirler. Bu nedenle de bu her üç cevabın sadece seküler açıdan değil aynı zamanda İslami pencereden de değerlendirilmesine ihtiyaç vardır (Hasan, 2006, s. 5).

Yoksulluğu sona erdirmek, Birleşmiş Milletler tarafından belirlenen 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündem'inin 17 hedefinden ilkidir. Hedef, 2030 yılına kadar dünya nüfusunun yüzde 3'ünden fazlasının günde sadece 1,90 dolarla yaşamasını sağlamaktır. Mevcut literatüre ilişkin bir inceleme, Birleşmiş Milletlerin hedefine ulaşmak için çiftçiliği

artırmak ve yoksulluğu azaltmak için daha yenilikçi bir yaklaşımlara ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

Şekil 2. Birleşmiş Milletler Küresel Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

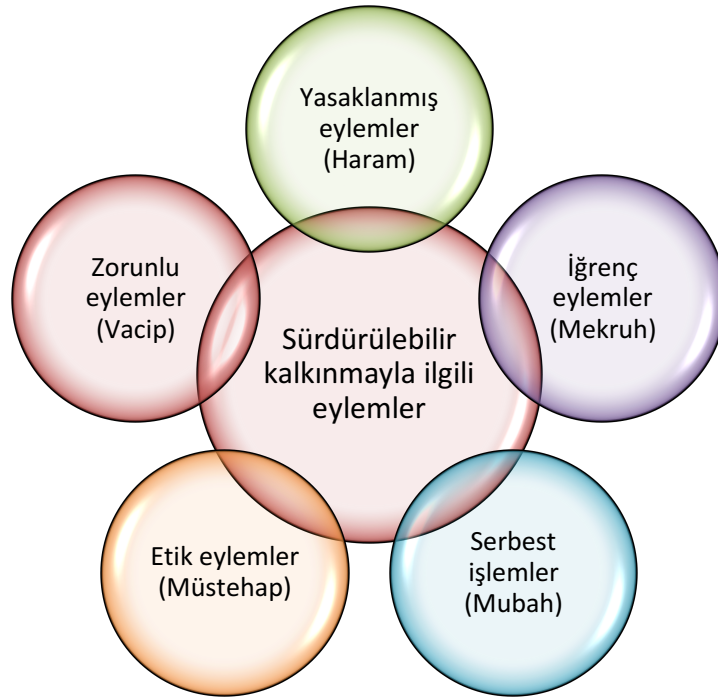
Bugün, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH)'ler ve altyapı geliştirme programları kesinlikle bir dünya trendi haline geliyor. Bu nedenle, birçok literatür araştırması bu iki konunun kavramlarını bilimsel olarak tartışmaktadır. Bunlar daha çok SKH'ler ve altyapı geliştirme üzerine literatürün bir incelemesini sunmaya çalışmaktadırlar. Örneğin, Barbier ve Burgess, sürdürülebilirliğe yönelik sistem yaklaşımı ile 2015 yılında BM tarafından resmi olarak kabul edilen 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi (SDG'ler) arasındaki bağlantıyı araştıran "Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve sürdürülebilirliğe sistem yaklaşımı (2017)" adlı bir makale yazdılar. Burada ifade edilen sistem yaklaşımı, sürdürülebilir kalkınmayı birbiriyle bağlantılı üç sisteme atfedilen hedeflerin kesişimi olarak tasvir etmektedir: Çevresel (veya ekolojik), Ekonomik ve Sosyal (Yola ve Siong, 2018). Çalışma, 17 SKH'nin her birinin nasıl öncelikle çevresel, ekonomik veya sosyal sisteme atfedilen bir hedef olarak nitelendirilebileceğini ve sistem yaklaşımının önerdiği gibi, tüm bu hedeflere aynı anda ulaşma girişiminde önemli bir strateji olabileceğini göstermektedir. Burada empoze edilen miktarlar altında seçim ve refah teorisinin standart yöntemlerini benimseyerek, başka bir hedefe ulaşıldığında ortaya çıkan sorunları belirleyerek bir SKH için gösterge seviyesindeki artışın refah etkilerini ölçmenin mümkün olduğunu gösterilmektedir. Sürdürülebilir altyapı projeleri ile ilgili olarak da

Martland, “Daha Sürdürülebilir Altyapıya Doğru: Planlayıcılar ve Mühendisler için Proje Değerlendirmesi” (2011) adlı çalışmasında performanslarını ve sürdürülebilirliklerini iyileştirmek için altyapı projelerini anlamak ve değerlendirmek için bir çerçeve sağlamıştır.

İslam dünya görüşünün en ilginç özelliği interaktif ve bütüncül bir bakış açısı sunmasıdır. Bu nedenle, maslaha (kamu yararı) kavramının çağdaş bir anlayışı, daha geniş terimleriyle teorik bir sürdürülebilirlik anlayışına yol açabilir. İslam, doğal durumu (fıtratı) veya içkin iyilik halini temsil eder. Doğal hal (fıtrat), doğa, insanlar ve yapılı çevre ile tam bir uyumu ifade eder. Mevcudat mabudiyetten uzaklık ve mahlukiyet noktasında bir olduklarından dolayı tüm varlıklar tek bir yaratıcının birer mahlûku olarak aslında kardeş gibidirler (Nursi, 1970, 114). İslam, diğer türlere insanlık gibi milletler olarak bakar. Aynı zamanda bir vekil ve tanık (halife) olarak insanın rolünün tam olarak anlaşılması da gerekir. İslam, iklim değişikliğinin potansiyel risklerini, fesat olarak adlandırıldığından insan vekilliğinin doğru şekilde icra edilmemesi veya ihlal edilmesi olarak görür. İslam, “zikir içinde olmayan hiçbir varlık olmadığını” ilan ederek bitkiler ve yaban hayatı gibi türlerin icra ettikleri harika işlerde, sağladıkları yararlar ve görüntülerinde aslında fiili olarak dua halinde olduklarını öğretir. Bu husus Kuranda pek çok ayetle ifade edilmiştir. Herhangi bir türün zarar görmesi, yaşam senfonisini bozduğumuz ve zikirlerini susturduğumuz anlamına gelir. Kuran, estetik zeka, biyo-taklit ve doğadan öğrenme kavramını yükseltir ve derinleştirir. Hem Kuran hem de doğa, doğacı zekâyı, yeniliği ve öğrenmeyi beslemek için içgörü ve rehberlik gösteren ve sunan birçok işaret (ayet) içerir. İhsan, İslam’da insan yönetimi, sorumluluğu ve mükemmeliyetinin itici gücü ve yakıtı olan kilit bir kavramdır.

Çevre, bir organizma veya ekolojik bir topluluk üzerinde etkili olan ve nihayetinde formunu ve hayatta kalmasını belirleyen fiziksel, kimyasal ve biyotik faktörlerin kompleksidir (Muinul, 2004). Canlı organizmayı etkileyen toprak, flora, fauna, su, hava ve ışık gibi doğal kaynakları kapsar. İslam, bu doğal kaynakların Yüce Allah tarafından insanlığın ahirete doğru yolculuğunda çok hikmetleri içeren bir amaçlarla yaratıldığını (Kuran, 38:27) esas olarak insanın yeryüzündeki yaşamına rızık sağlamak için (Kuran, 2:60), ayrıca insanın ahlakının bir test alanı olarak yaratıldığını yineler. Ne yazık ki,

“beşerin bulaşık eli karıştığından dolayı” (Nursi, 1960, 564) biyosfer şimdi bize çok sıkıntılı olduğuna dair birçok sinyal veriyor; doğal kaynak tükenmesi, ozon tükenmesi, asit yağmuru, ekosistem kaybı, kirli hava, kara, nehir ve okyanus ile başa çıkmak için mücadele ediyor (Brunckhorst, 2000 aktaran Muinul, 2004) İslam'da, Yüce Allah'ın insanlara kötülük yapmamalarını ve yeryüzünde fesat çıkarmamalarını hatırlattığı (Kuran, 7:56) çok açıktır. Çünkü sonuçları insan üzerinde geri tepecektir. Bir virüsün yapısına müdahale edilmesi sonucunda virüsün kontrolden çıkarak kitlesel bir silah olarak insanlığa zarar verebildiği COVID19 ile yaşanarak tecrübe edilmiştir. Dolayısıyla Müslümanlar, Allah'ın razı olduğu şekilde vekâletlerinin gereklerini akıllıca göstererek Allah'ın sonsuz mektuplarını içeren ve sonsuz isimlerin tecelligahı bulunan çevreyi yönetmeye ve ondan en iyi şekilde yararlanmak noktasında dini olarak mesuldürler. Bunu yaparken, İslam'da insanın çevreye karşı tutumunu şekillendiren ve “El-Kuddus” ismi çerçevesinde bir çevre ahlakını da yaşarlar. İnsanların “birer sanatı ilahiye” ve “mektubatı sübhaniye” olarak ifade edilen çevre ve içindeki mahlukat ile etkileşimleri, üzerine inşa edilmiş sosyal ve ekonomik faaliyetler şeklinde de gerçekleşebilir. Bu bağlamda, çevresel sürdürülebilirlik, devam eden sosyal ve ekonomik faaliyetlerin gerçekleşmesi için bir alan sağlar; örneğin rekreasyon, barınma, ticaret, sanayi, turizm, ulaşım vb. faaliyetler gibi. Şeri hukukta sürdürülebilir kalkınmayla ilgili eylemler Şekil 3'te sınıflandırılabilir (Aburina&Sexton, 2006).

Şekil 3. Şeri hukukta sürdürülebilir kalkınmayla ilgili eylemler

A. Zorunlu eylemler (Vacip)

İslam'ın Müslümanlar üzerinde önemli bir şekilde zorunlu kıldığı ve hiçbir koşulda görmezden gelemeyeceği herhangi bir eylem vacip olarak kabul edilmektedir. Örneğin, Şeriat doğal kaynakların kullanımında aşırılığa kaçmamak noktasında ciddi uyarıyor. Mesela peygamber (PBUH) Mekke ve Medine'de hiçbir doğal bitkinin kökünden sökülemeyeceği ve hiçbir hayvanın avlanmadığı özel bir alan ayırmıştır (ISESCO, 2005). Hima sistemi (himaye etmek) ve haram bölgesinin kullanımı bazı Müslüman ülkelerde, özellikle Himas'ın daha toplumsal olarak otlayan hayvanları desteklemek için oluşturulması kırsal alanlarda hala yaygındır (Fakir, 2005).

B. Etik eylemler (Müstehap)

Bir Müslüman bu eylemleri yapmaya teşvik edilirken bağlılığını sürdürmeyebilir ve bu eylemlerden sorumlu değildir. Bu eylemlerin örnekleri çevreyi korumaktır (Izzi-Deen, 1990).

1. Çevre, Allah'ın mahluku olduğundan onu ve değerlerini Yaradan'ın alameti olarak korumak gerekir.
2. Tabiat bir sanatı ilahiyedir. Doğanın bileşen parçaları, Yaraticılarının şuur sahiplerini sürekli hayran bıraktığı varlıklardır. "Yedi gök, yer ve içindekiler O'nu yüceltir" (Kuran, 44: 286).
3. Şeriat-ı fitriye, Cenab-ı Hakkın kainata koyduğu fitri kanunlar, alemin hareketini tanzim eden ve Allah'ın irade sıfatından gelen kanundur. Bediuzzamanın iade ettiği gibi Şeriat ikidir: "Birincisi; alem-i asgar olan insanın ef'al ve ahvalini tanzim eden ve sıfat-ı kelimadan gelen şeriattır. İkincisi; insan-ı ekber olan alemin hareket ve sekenatını tanzim eden, sıfat-ı iradeden gelen şeriat-ı kübra-yı fitriyedir ki, bazen yanlış olarak tabiat tesmiye edilir." (Nursi. , 1960)
4. Allah tarafından yaratılan evren denge içerisindedir. Yaratan tarafından dikkatle ölçülen ve tam olarak dengelenen işlevler vardır. "mizanı ve dengeyi eksik yapmayın" (Kuran, 55:531). "Onunla her şey ölçülür" (Kuran, 8: 250). Doğadaki ölçü ve intizamın anlamına dair aşağıdaki ifadeler manidardır:

"Biz onu, tayin edilen ölçü dışında indirmeyiz" (Kuran, 21: 263). "Zeminin yüzünü yaz zamanında temâşâ edip görüyoruz ki, icâd-ı eşyada müşevveşiyeti iktizâ eden ve intizamsızlığa sebep olan nihayetsiz sehâvet ve bir cûd-u mutlak, gayet derecede bir insicam ve intizam içinde görünüyor. İşte zemin yüzünü tezyin eden bütün nebâtâtı gör. Hem, mîzansızlığı ve kabalığı iktizâ eden icâd-ı eşyadaki sürat-i mutlaka dahi kemâl-i mevzuniyet içinde görünüyor. İşte, zemin yüzünü süslendiren bütün meyvelere bak. Hem, ehemmiyetsizliği, belki çirkinliği iktizâ eden kesret-i mutlaka dahi kemâl-i hüsn-ü san'at içinde görünüyor. İşte yeryüzünü yaldızlayan bütün çiçeklere bak.

Hem, san'atsızlığı, basitliği iktizâ eden icâd-ı eşyadaki suhûlet-i mutlaka dahi nihayetsiz derecede san'atkârlık ve maharet ve ihtimamkârlık içinde görünüyor. İşte yeryüzündeki ağaç ve nebâtât cihazâtının sandukçaları ve programları ve tarihçe-i hayatlarının kutucukları hükmünde olan bütün tohumlara, çekirdeklere dikkatle bak.

Hem, ihtilâf ve ayrılığı iktizâ eden uzaklık ve bu'd-u mutlak dahi bir ittifak-ı mutlak içinde görünüyor. İşte bütün aktâr-ı zeminde zer' edilen her nevi hububâta bak.

Hem, karışmayı ve bulaşmayı iktizâ eden kemâl-i ihtilât, bilakis kemâl-i imtiyaz ve tefrik içinde görünüyor. İşte bütün yeraltına karışık atılan ve madde itibâriyle birbirine benzeyen tohumların sümbül vaktinde kemâl-i imtiyazları; ve ağaçlara giren muhtelif maddelerin yaprak, çiçek ve meyvelere, kemâl-i imtiyaz ile tefrikleri; ve mideye giren karışık gıdâların muhtelif âzâ ve hüceyrâta göre kemâl-i imtiyazla ayrılımlarına bak, kemâl-i hikmet içinde kemâl-i kudreti gör.

Hem, ehemmiyetsizliği, kıymetsizliği iktizâ eden gayet derecede mebzûliyet ve nihayet derecede ucuzluk dahi, yeryüzünde masnuâtça, san'atça nihayet derecede kıymettar ve pahalı bir keyfiyette görünüyor. İşte o hadsiz acâib-i san'at içinde, yeryüzünün Rahmânî sofrasında yalnız kudretin şekerlemeleri olan dutların nevilerine bak, kemâl-i rahmeti kemâl-i san'at içinde gör.

İşte, bütün rûy-i zeminde gayet kıymettarlık ile beraber hadsiz ucuzluk; ve hadsiz ucuzluk içinde hadsiz ihtilât ve karışıklık ile beraber hadsiz imtiyaz ve tefrik; ve hadsiz imtiyaz ve tefrik içinde gayet uzaklık ile beraber son derece muvâfakat ve benzeyiş; ve son derece benzemek içinde gayet derecede suhûlet ve kolaylık ile beraber gayet derecede ihtimamkârâne yapılış; ve gayet derecede güzel yapılış içerisinde sürat-i mutlaka ve çabuklukla beraber gayet derecede mevzun ve mîzanlı ve israfsızlık; ve gayet derecede israfsızlık içinde son derece çokluk ve kesret ile beraber son derecede hüsn-ü san'at; ve son derece hüsn-ü san'at içinde nihayet derecede sehâvet ile beraber intizam-ı mutlak, elbette, gündüz ışığı, ışık güneşi gösterdiği gibi, bir Kadîr-i Zülcelâlin, bir Hakîm-i Zülkemâlin, bir Rahîm-i Zülcemâlin vücûb-u vücuduna ve kemâl-i kudretine ve cemâl-i rubûbiyetine ve vahdâniyetine ve ehadiyetine şehâdet ederler" (Nursi, 1960)

C. Serbest eylemler (Mubah)

Bir Müslümana meşru izin çemberi içinde tam seçim ve hür tercih özgürlüğü verilir. Çevresel bakış açısından, Muhammed Peygamber (S.A.V) "ölü toprağı canlandıran, onun için bir ödüldür ve ondan yiyecek arayan herhangi bir yaratık ondan sadaka olarak kabul edilecektir" demiştir (Selleh, 1992). Ayrıca peygamber (S.A.V) sünnetinde yaptığı uygulama ve tavsiyeleriyle aşağıdaki hususlarda hükümleri koymuştur:

- Araziyi elverişli hale getiren veya canlandıran kişilerin mülkiyet izni vardır.
- Devlet tarafından ıslah ve geliştirme için arazi hibeleri yapılabilir.

- Arazi, ıslahı ve geliştirilmesi için devlet tarafından kullanım hakkı için kiralanabilir.
- Koruma bölgeleri olarak kullanılmak üzere devlet tarafından özel rezervler oluşturulabilir.

C. İğrenç eylemler (Mekruh)

Açıkça yasaklanmamış olmakla birlikte kişinin veya toplumun çıkarına bu tür eylemlerden kaçınılması tercih edilen eylemlerdir. Şeriat aynı zamanda bu eylemler içinde daha küçük bir kaybı hafifletmek için daha büyük bir kayıp öngörülemeden ve daha büyük bir fayda daha küçük bir önceliğe öncelik veren bir ilke geliştirmiştir. Tersine, daha büyük bir zararı önlemek için daha küçük bir zarar verilebilir ve daha büyük bir zarardan daha küçük bir yarardan vazgeçilebilir (Khalid, 2002).

D. Yasaklanmış eylemler (Haram)

İslam'ın dini sorumluluk sahibi Müslümana yasakladığı herhangi bir eylemdir (Ibid, (2005). İslam, "hukukullah ile hukuk-u ibada dikkat" ederek gereksiz yıkıma ve mahlukatın haklarını haksız bir şekilde çiğnemeye yol açmadan doğal çevrenin kullanılmasına izin verir (Halid, 2002). "Ey Adem Çocukları her ibadet yerinde süslen, yiyip iç, ama savurgan olma. Şüphesiz O savurganları sevmez" (Araf (7), 31: 154). "Yeryüzündeki her şeyi sizin için yaratan O'dur" (Bakara (2), 29: 5). Bu Kuran ayetlerinde yemek ve içmek hayat kaynaklarının kullanımına atıfta bulunurken kontrolsüz kullanım yasaklanmıştır. Yaşamın bileşen unsurlarının, kullanımlarının sürdürülebilir bir şekilde devam edebilmesi için korunması gerekir (Izzi-Deen, 1990). Yasaklanan şeyler veya eylemler sınırlıdır ve bunların dışında kalan her şey, bir yaşam biçimini koruyan ve her insan faaliyetinde denge ve uyum sağlayan sistem bütünü içerisinde yararlanılabilmektedir (Ibid). Khalid, (2002) bu konuda topluluğun çıkarlarının bireyin çıkarlarına öncelik vermesi gerektiğini şu şekilde ifade etmektedir:

- Allah, yerin ve içindeki her şeyin tek sahibidir. İnsanlar intifa hakkı olan toprağı, yani sadece fayda değeri için veya "benim sadık yârim kara topraktır" deyip kucaklıyorlar.

- Kamu mülkiyetinde kısıtlı bir hak vardır.
- Haklara kötü muamele yasaktır ve cezalandırılır.
- Ortak tutulan doğal kaynaklardan elde edilen faydalara ilişkin haklar vardır.
- Kıt kaynak kullanımını kontrol edilmektedir.
- Ortak refah korunur.
- Avantajlar korunur ve zararlar azaltılır veya ortadan kaldırılır.

TÜRKİYE’DE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Türkiye ekonomik, sosyal ve çevresel yaşamı bir araya getiren “Sürdürülebilirlik” kavramı yeni yeni yeşermekle birlikte oldukça önemsenmektedir. 1978 yılında Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı’nın kurulmasıyla çevresel yaklaşımlar devlet politikasında yerini almaya başlamıştır. Çevre koruması ile ilgili Anayasa’da pek çok yasa, tüzük ve yönetmelik bulunmaktadır. “Sürdürülebilir Kalkınma” 1982 Anayasası’nda açıkça vurgulanmamakla birlikte 1983 yılında yürürlüğe giren Çevre Kanunu ile “bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlama” amacı açıkça belirtilmiştir. 2006 yılında 2872 sayılı Çevre Kanununda⁹ kapsamlı bir düzenlemeye gidilmiştir. Çevre Kanununda yapılan “Bu Kanunun amacı, bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamaktır.” şeklindeki bu değişiklik çerçevesinde, Kanunun amacı sürdürülebilir kalkınma prensibine dayandırılmıştır.

Beş yıllık ulusal kalkınma planlarında çevre ve çevre koruma politikaları ilk olarak 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda yer almıştır. 1992 Rio Konferansı’nda ağırlıklı biçimde ele alınan sürdürülebilir kalkınmayı hedefleyen yaklaşım, ilk kez 6. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda öne çıkmaya başlamıştır. 1991 yılında Çevre Bakanlığı’nın kurulmasının ardından altı ilde özel çevre koruma müdürlükleri merkeze bağlı müdürlükler olarak

⁹ Geniş bilgi için bkz:

<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.aspx?MevzuatKod=1.5.2872&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=&Tur=1&Tertip=5&No=2872>

yapılandırılmıştır. Aynı dönemde uluslararası bilinçle oluşturulan Gündem 21 eylem planı uygulaması başlamıştır. 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda sürdürülebilir kalkınma, ekonomik ve toplumsal politikalarla çevre politikalarını uyumlaştırma ilkesiyle benimsenmiştir. Ardından 1998 yılında Kalkınma Bakanlığı, Çevre Bakanlığı ve Dünya Bankası'nın mali ve teknik desteği ile Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı'nı (UÇEP) oluşturmuştur. 10. Kalkınma Planı kalkınmanın sürdürülebilirliğini merkeze alarak hazırlanmış, çevreye duyarlı yaklaşımların sosyal ve ekonomik faydalarının artırılmasını hedeflenmiştir. "Yeşil Büyüme" kavramını ortaya süren planda sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma hedefini ortaya koymuştur.

Türkiye, 2002 yılındaki Birleşmiş Milletler (BM) Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesine "Sürdürülebilir Kalkınma Ulusal Raporu" hazırlayarak katılmıştır. 2006 yılında, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının Türkiye'de Kalkınma Bakanlığı koordinasyonunda Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Çevre ve Orman Bakanlığının temsil edildiği Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu kurulmuştur.

Rio+10 (Johannesburg Zirvesi) ve Rio+20 Konferansı'nda Türkiye hazırladığı ulusal rapor ile kalkınma vizyonunu ve sürdürülebilir kalkınma ile yeşil ekonomi alanlarında hayata geçirilmiş en etkili uygulamalarını tartışmaya açmış sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun giderilmesi çerçevesinde yeşil ekonomi seçenekleri ile sürdürülebilir kalkınma konusunda uluslararası diyaloga katkıda bulunmuştur¹⁰.

Türkiye'de sürdürülebilir kalkınma performansının ölçülmesinde Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) çalışmalarını 2007 yılından itibaren, Avrupa Birliği İstatistik Ofisinin (Eurostat) belirlediği sürdürülebilir kalkınma göstergeleri listesini dikkate alarak yürütmektedir. Sürdürülebilir kalkınma göstergeleri, Avrupa Birliği Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi'ni izlemek için kullanılan araçlardır.

¹⁰ Geniş bilgi için bkz:

<http://www3.kalkinma.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebContentGosterim.aspx?Enc=51C9D1B02086EAFBABB388498E582068>

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE KALKINMADA İNSAN KAYNAKLARI STRATEJİSİ

Ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları olan sürdürülebilir kalkınmanın ölçülmesinde çok çeşitli veri ve göstergeler kullanılmaktadır. Kullanılan bu araçlardan birisi de Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (Eurostat) tarafından oluşturulan Sürdürülebilir Kalkınma Göstergeleri veri setidir. Eurostat bu çalışmayı “Sosyo-ekonomik kalkınma, sürdürülebilir tüketim ve üretim, sosyal içerme, demografik değişim, halk sağlığı, iklim değişikliği ve enerji, sürdürülebilir ulaştırma, doğal kaynaklar, küresel ortaklık, iyi yönetim” başlıklarından oluşan on kategoride derlemektedir. Ülkemizde de Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2007 yılından itibaren, Eurostat’ın listesini esas alarak sürdürülebilir kalkınma göstergeleri ile ilgili çalışmalarını yürütmektedir. Eurostat tarafından sunulan Sürdürülebilir Kalkınma Göstergeleri veri setinde 132 gösterge yer almaktadır. TÜİK tarafından ülkemiz için bu alanda yayınlanan en güncel çalışmada ise bu göstergeler arasından 96 tanesine yer verilmiştir. Bu göstergelere erişim oranına göre bir ülkedeki kalkınmanın sürdürülebilirliği hakkında fikir üretilebilmektedir.

Gerçek anlamda kalkınmanın sağlanabilmesi, etkin kaynak kullanımı ve dengeli bir kalkınma hızına bağlıdır. Bunun için bazı ilkelerin uygulanması gerekir. Ayrıca, kalkınmanın dengeli olması yanında sürdürülebilir olması da dengeli olmaya bağlı önemli bir husustur. Faizli borçlanmalarla illaki kalkınalım diye gelecekteki bütün dengeleri bozacak şekilde acele ve hırsla hareket etmek sürdürülebilir kalkınmayı günümüzdeki gibi sürdürülemez hale getirir. Sürdürülebilir kalkınma, The Brundtland Report (WCED 1987)’ da şu şekilde tanımlanmıştır: “Kaynakların kullanımda, yatırımların yönlendirilmesinde, teknolojik gelişmenin yönünde ve kurumsal yapıda bir bütün olarak değişim yaşanmasıdır ki, bu gelişim, gelecekteki insan taleplerini ve ihtiyaçlarını karşılayacak olan bir gelişmedir” (Ansari, 1994, s. 395)

İslam toplumlarında kalkınmanın süreçleri, şartları ve faktörlerini Chapra’ın “İslam and Economic Development” isimli kitabında (Chapra, 1993) derin detaylarıyla bulmak

mümkündür. Cahpra'nın görüşlerine kısaca yer vermekte yarar vardır: Serbest Pazar ekonomisinde seküler bir sistemin işletiminde bireyler, kişisel menfaatlerinin peşinde koşacaklarından dolayı, böyle bir düzen, insanları toplum yararını öncelikli olarak gözeterek hareket etmeyi sağlayacak iç dinamiklere sahip değildir. Böylece, piyasa ekonomisinin başarısızlıklarının kamu müdahalesi (intervention) ile giderilmesi gerekli olmaktadır. Chapra, rasyonel olmayan strateji ve uygulamaların, kalkınma sürecine katkıda bulunmaksızın, çoğu gelişmekte olan ülkelerde içsel ve dışsal dengesizlikleri ortaya çıkardığını ileri sürmüştür ve bir takım yöntemlerle ispatlamaya çalışmıştır. Ona göre, kaynakların kullanımında adalet ve verimliliğin optimizasyonunda moral değerler en önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu moral değerler, kıt kaynaklar üzerindeki savurganlığı önler ve tüketicinin aşırı isteklerine bir sınır koyar.

Ahirette muhasebe olunacağı ve ceza ile mükâfatın varlığına olan kesin iman, insanları erdemli olmaya ve toplum yararına olan işlere sevk eder. Moral değerlerin sayesinde bireysel çıkarıcılığın, kamu menfaati saikine dönüşmesi de fiyat mekanizmasının istikrara kavuşmasına ve piyasada verimliliğin artmasına neden olur. Chapra, yönetim etkinliği konusunda da moral değerlerin büyük öneme sahip olduğundan söz etmiş ve insanların kendi moral değerlerinin gereklerini yerine getirmemelerinin de topluma olumsuz biçimde yansıdığını ve eğitimsizliğin ve cehaletin bir sonucu olarak, bu durumun negatif bir karşılıklı etkileşimi doğurarak toplumsal ve ekonomik yozlaşmayı arttırdığını ileri sürmüştür.

Yukarıdaki incelemeler yapıldıktan sonra, kalkınma yolunda kaynakların optimum bir şekilde seferber edilmesi için bu konuda kapsamlı bir çalışma yapan Sadeq'in görüşleri doğrultusunda (Sadeq, 1989, s. 255) aşağıdaki tespit ve sonuçlara varmak mümkündür:

1—Kalkınma; doğal kaynaklar, yatırıma dönüştürülebilecek yerli veya yabancı diğer varlıklar ve insan kaynakları olmak üzere üç ana desteğe muhtaçtır. İslam, bu kaynakların keşfedilmesini, mobilizasyonunu ve kalkınmayı sağlayacak şekilde rasyonel kullanılmasını sağlayacak motive edici değerlere sahiptir.

2—Diğer (Hıristiyan, Musevi) ehl-kitaba ve ruhbanlığa (monastism) karşılık olarak

İslam, bütün kaynakların Allah'ın insanlığa bir lütfu ve ihsanı olarak tespit eder. Kaynakların bulunması, geliştirilmesi ve kullanılmaya hazır hale getirilmesi, İslam tarafından namazını kılmak şartıyla nafîle ibadet değerinde kabul edilir. İnsan, israfı yapmıyacak şekilde ihtiyacı olanı elde edip, artı kalanını sonraki nesillerin kullanımına bırakmalıdır. İslami bir ekonomi, özellikle tasarrufları yatırıma dönüştürebilen yerli kaynakları artırma potansiyeline sahiptir. İslam, yerli kaynakların ve tasarrufların, sosyal ve ekonomik ihtiyaçların giderilmesi amacıyla seferber edilebilmesi için şiddetli teşvikler yaptığı gibi, “Saçıp savuranlar şeytanlarla arkadaş olurlar” ayetinden görüleceği üzere bütün kötü kullanımları da cezalandırmaya çalışmıştır.

3—Kurumsal düzenlemeler, kaynakların seferberliği amacıyla kullanılmadığı zaman, bu konudaki manevi teşvikler, toplumun geneli için kendi başına başarılı olmayabilir. İslam'ın çizdiği yaşam biçimi, çeşitli yatırım imkân ve yöntemleriyle faaliyete geçen katılım esaslı bankacılığı ile tasarrufların azami ölçüde artırılması, zekât sistemi ile gelir dağılımının asimetriklikten kurtarılması ve kalkınma yolunda kaynakların seferberliğini sağlamaya muktedirdir.

4—Yerli kaynakların yeterli olmadığı durumlarda, uluslararası piyasalarda bağışlar veya faizsiz borçlanmalar yoluyla ya da doğrudan yabancı yatırımların teşvik edilmesi yoluyla, yabancı kaynaklardan istifade yoluna gidebilir. Ancak özellikle borçlanma şeklindeki yabancı kaynaklar, Müslüman toplumlar için hiç de tercih edilmeyen ekonomik, siyasal ve sosyal karışıklıklara neden olabilmektedir. Yabancı kaynakları kabul etmeden önce bu faktörlerinde göz önüne bulundurulmasında yarar vardır. Bunun yerine Müslüman ülkeler D8 gibi birliklere güç vererek, kalkınma için gerekli büyük kaynak ve imkânlara sahip olabilirler.

5—İslam, insan kaynaklarının ve beşeri sermayenin de verimli olarak kullanılmasına büyük önem verdiği için maddi ve manevi gelişmek durumunda olan insan potansiyeli, kalkınma yolunda büyük öneme sahiptir. Kuşkusuz, insan kaynakları gelişimi; fiziksel, sosyal ve manevi olarak güçlü ve kapsamlı bir eğitimi gerektirir. İlk emri “Oku” olan bir yüce dinin mensupları için eğitim mecburidir.

6—İnsan kaynaklarının kalkınmada etkin ve verimli bir şekilde kullanılabilmesi için iki faktör dikkati çekmektedir: İşgücü ve girişimcilik, İslami moral değerler, ruhi ve ekonomik faktörlerin insan refahı için harekete geçirilmesini sağladığı gibi, tembellik ve rahatına düşkünlüğü de kabul etmez. Teşebbüs kaynakları da ekonomik kalkınmada büyük öneme sahiptir. İslam, teşebbüsü “aşırı hırslanmamak” emri ile zarara girmesini engellediği gibi, maddi ve manevi teşviklerle de teşebbüse değer verir.

7—İnsan kaynaklarının seferberliğinin moral gelişime büyük ölçüde bağımlı olması nedeniyle İslam, “emri bil-maruf, nehyi anil-münker” düsturuyla her Müslümana başkasının zarara girmesini veya kötüye yanaşmasını engelleyici ve iyi olanı teşvik edici bir rol vermiştir. Bu da, insan kaynakları yanında diğer kaynakların da israf ile heder olmasını engelleyici bir faktör olarak değerlendirilmelidir.

8- İslami finansmanın birincil işlevi, finansal krize katkıda bulunanlardan biri olan geleneksel bankaların bir aracı olarak başarısızlığına çözüm olmaktır (Dowd, 2008; Jalil & Rahman , 2010; Nugroho, 2014). Bununla birlikte, İslami finansman, tüm ümmet, insanlık ve çevre için fayda sağlamayı amaçlayan bir finans kurumu olmak durumundadır. Dahası, İslami finansman yöntemlerinin yoksulluğun azaltılmasıyla ekonominin büyümesi arasında bir denge sağlayabilmesi, işsizliği azaltması, sağlık kalitesini iyileştirmesi, eğitimi iyileştirmesi ve ayrıca çevresel sürdürülebilirliği önemsemesi beklenmektedir (Dusuki, 2008; Prastowo, 2015; Gilani, 2015 ; Doktorlina vd., 2018).

9- Şeriat ilkelerinin dengesi, kapsamlı bir din olarak İslam'ın, yalnızca evrende olmanın yararını değil, aynı zamanda ahiret hayatını da hedefleyen insan yaşamının tüm yönlerini kapsaması durumunda ortaya çıkar. İslami bankalar, işlevsel faaliyetlerini yerine getirirken, altı unsurdan oluşan Makasid Şeriatı ilkesini kabul etmelidir: “Dini Sürdürmek, Hayatları Korumak, Nedenleri Korumak, Mülkleri Korumak, Çocukları Korumak ve Çevreyi Korumak”. Buna dayanarak, İslami bankaların sürdürülebilir bir finansal program gerçekleştirmede önemli ilişkileri ve sorumlulukları vardır. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin (SKH'ler) ana hedefleri göz önüne alındığında, İslami bankacılık SKH'lerle yakın akraba olan bir sektördür.

Sürdürülebilir kalkınmada en önemli öge çevrenin tahrip edilmeden ekonomik ve sosyal kalkınmanın devamlılığının güvenceye alınmasıdır. Bu konuda pek çok uluslararası kurum çalışmalar yapmaktadır. Kuran’da geçen pek çok ayet ve Hz. Peygamberi (SAV) tarafında söylenen pek çok hadislerde çevresel ihtimam ve insanın bu konudaki sorumluluğuna vurgu yapılmaktadır. İslam’da sürdürülebilir kalkınma kavramı, “tüketici refahının, ekonomik verimliliğin, sosyal adaletin ve ekolojik düzenin gerçekleştirilmesinde dengeli ve sürekli bir yaklaşımla bilgi tabanlı, interaktif ve meşveret kültürünü esas alan bir süreç” olarak tanımlanmaktadır (Abumoghli, 2015).

Sedd-i zarar ilkesi olarak bilinen “zarar almak ve zarar vermek olmamalıdır” hadisine dayanılarak doğanın kullanımıyla ilgili en temel ilke ortaya atılmış olmaktadır. İslam’da su, mineraller, toprak, ormanlar, balık, vahşi doğa, sürülebilir alan, hava ve güneş ışığı gibi çevresel değerlerden yararlanma hakkı tüm insanlara tanınmıştır. Ancak bu yararlanma hakkı her birey için ihtiyaç ölçüsüne ve çevreye etkisine göre belirlenmektedir. Yeryüzü, Kuran’da 61 defa geçmektedir. İslam’a göre evren Allah (cc) tarafından belirli bir amaç için yaratılmış ve içindeki nimetler de Allah’ın varlığına ve sıfatlarına delil olduğu kadar aynı zamanda bir lütuf olarak insanlara verilmiştir. İnsan Allah(cc) yeryüzünde halifesi olarak gönderildiğinden nimetlerden yararlanırken başkalarının ve gelecek nesillerin haklarını da gözetmesi gerekir (Abumoghli, 2015).

Kalkınmada etkili olan unsurlar hususunda, eğitimsizlik, sermaye yetersizliği veya sömürge düzeni içinde olmak gibi farklı faktörler gösterilebilir. Bilimsel gelişmeye ve araştırmaya engel olan kilise istibdadı ve zulmünün Rönesans ve reform hareketleri ile yırtılmasıyla birlikte, Bediuzzaman’a göre, Avrupa’nın kalkınmasını temin eden sebeplerden birisi de, insanları sebat ve mukavemet sahibi olmasını sağlayan soğuk iklimidir. Buna bağlı olarak, nüfusun çokluğuna rağmen yerleşme sahalarının dar olması, maarif ve sanat alanında çalışmayı netice vermiş ve böylece teknik ilerleme sağlanmıştır (Nursi, 1993). Gelişen bu teknik seviyeye, madenlerin bol olması ve ulaşımının kolaylığı da eklenince Avrupa kolaylıkla kalkınabilmiştir. Avrupa’da coğrafi yapının hem kara hem de nehir yollarıyla ulaşımına uygun olması ve madenlerin sanayi alanlarında değerlendirilmesi, maddi kalkınmanın başta gelen unsurları olmuştur. Japonya’nın da

gerek topraklarının darlığı ve gerekse ada hayatı yaşanması, az yer ve imkânlarla kanaat ederek çok çalışmak gerektiği bilincinin verimliliği arttırılması ile birlikte, dışarıya kapalı bir toplum olarak, kalkınma hamlesinin başarılmasına ve kültürel değerlerin de korunmasına yol açmıştır.

Kalkınmada etkili olan coğrafi şartlar ve yer altı zenginlikleri yanında idarecilerin etkin çalışarak verimli olmaya çalışmaları da büyük öneme sahiptir. Bediuzzaman, bu konuda idarecilerin tutum ve davranışlarına büyük önem vererek geri kalmışlıkta idarecilerin israfı ve topluma zararlı olan faaliyetleri engellemenin, idareciler açısından büyük sorumluluk yükleyen bir görev olarak değerlendirmiştir. Japon idarecilerin süreklilik gösteren büyük bir fedakarlık ve özveri ile sürekli milli şuurun güçlendirilmesine çalışmaları ve özel sektör dâhil olmak üzere bütün bürokratik kademelerin kendi çalışmalarının neticelerini ve elde edilen ürünleri, kendi değerleri olarak görmeleri, bütün yönetimin hizmet etmek bilinci ile alt tabakadakiler ile yakın ilişkiler içerisinde olduklarını ve onların güvenini elde ettiklerini göstermektedir.

Ayrıca, kalkınmada kullanılan yöntemler, kalkınmanın yönünü belirleyen faktörlerden biridir. Japon kalkınma modelinde, kozmopolit bir taklitçilikten kesinlikle uzak durularak kendi milli ve manevi değerleri ile kültürel bütünlüğünü azami ölçüde muhafazaya alarak, devlet öncülüğünde özel teşebbüs, manevi bir dinamizm ile harekete geçirilerek batı medeniyetinin sadece teknolojik üstünlükleri alınmıştır.

SONUÇ

Mevcut sürdürülebilirlik kavramının İslami perspektiflerden incelenmesi, biyoçeşitliliğin hem manevi bakım hem de maddi kaynakların dengeli kullanımı olarak insanlık için içsel, ekolojik ve fayda değerlerine sahip olması gibi birkaç önemli noktayı ortaya çıkarmıştır. Sürdürülebilirlik kavramının ele alınmasında çevre, sosyal ve ekonomi ayrı varlıklar olarak görülmemelidir, bunun yerine sosyal, ekonomik, çevresel ve psikolojik boyutlarının da birlikte dikkate alınması insanlığın ve aklın bir gereğidir. Doğa, doğal düzeninde, mükemmel dengede, olağanüstü estetik güzellikle yaratılmıştır. Bu nedenle bir sistem olarak insan ve çevre arasında iyi bir etkileşim olmalıdır. İnsanın da sadece

geçici dünya hayatı perspektifindeki maddi gerekliliklerinin sürdürülebilir olması noktasında değil, bununla birlikte ölüm sonrası farklı ve ebedi bir hayatının olduğunun da dikkate alınması gerekir. Yoksa geçici dünya hayatının süslemesiyle meşgul olunurken ebedi hayatının ihmal edilmesine insanın akıl, kalp ve ruhu razı olmayacaktır. Son olarak, çevresel denge, yeryüzünün halifesi unvanını haiz olan insanlığın sosyal ve ekonomik olarak görevini ne ölçüde ve ne şekilde yerine getirdiğini test eden bir ortamdır. Nihayetinde, insan Diriliş Günü'nde bu itikat üzerine sorgulanacaktır. Yapılan analizler sonucunda araştırma sorularımız şu şekilde cevaplanabilmiştir:

- İslam dini sürdürülebilir bir kalkınma yaklaşımına sahip midir?

Sürdürülebilirlik planlanan politika ve stratejiler ile yapılan uygulamaların ihtiyaca karşılık verebilme yeteneği ve mevcut kaynakların gelecekteki nesillerin ihtiyaçları için de kullanılabilir bir şekilde çevreye zarar vermeden etkin kullanımını temin edecek bir ekosistem içerisinde bulunmayı gerektirmektedir. Bu nedenle de doğa ve fitrat kanunlarına uygun olmayı gerektirmektedir. Sunilik ve yapaylık eşyanın doğasına uygun olmadığı için uzun dönemde devam ettirilemez. “Fıtri din olan İslam, emir ve yasaklarıyla insana ilerlemeyi getiren eğilimlerine insanın fitratındaki elde etme, sahip olma, risk alma gibi hislerini harekete geçirerek ve gelişmeye engel olan israf, tembellik gibi hisleri de ortadan kaldırmaya çalışarak fıtri bir kalkınmaya imkân sağlamaktadır” (Akthar, 1993, s. 6).

Sürdürülebilir kalkınma İslam için yeni bir kavram değildir. Sürdürülebilir kalkınma ilkeleri Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde aslında yüzyıllardır mevcuttur. Bununla birlikte, toplumun ve dünya ekonomisinin sürdürülebilir bir temelde dönüşümü, 21. yüzyılın en önemli zorluklarından biridir. Bu, insanlığın bu yüzyılda yaşadığı en büyük zorluklardan birinin sürdürülebilir, adil ve dengeli bir kalkınma sağlamak olduğunu ima eder. Çünkü doğal sistemlere saygı gösterilmedikçe ve ekonomik, sosyal ve çevresel temellerin korunmasına bağlı olmaksızın mevcut değerlerin gerekleri ve gelecek nesillerin ihtiyaçları karşılanamaz. İslami bakış açısı, yeryüzündeki her şeyin insanlık için yaratıldığını ve Allah'ın bunu insanlara ödüllendirdiğini kapsamaktadır. İslam, gereksiz yıkıma yol açmadan doğal çevrenin kullanımına izin verir. Şeriat, insan faaliyetlerinin

çevreyi ve insan haklarının korunmasını desteklemesi gerektiğini ve insan faaliyetlerinin şimdi veya gelecekte sosyal, ekonomik ve doğal sistemlerin temellerinden ödün vermemesini sağlamaya ihtiyaç duyduğunu gerekli kılmaktadır.

İslam'da ekonomik eşitsizlik ve servetin Allah için harcanmadan toplanması sevilmediğinden zekât, sadaka ve vakıf gibi uygulamalarla İslam'da hayırseverlik vb. teşvik edilir. İsrâf etmek, mahlûklara zarar vermek ve doğal kaynakların kötüye kullanılması İslam'da da yasaktır. Kuran'da evrenin düzeni ve doğal kaynakların insanlık için önemi defalarca dile getirilmiştir. Düzeni, mizanı ve ölçüyü bozmayınız diye defalarca uyarılarda bulunmaktadır. İslâm'da savurganlık Şeytanlarla arkadaş olmak olarak ifade edilir. İslam ahlaki iş faaliyetlerini teşvik eder ve kazançta, alım satımda ve varlıkların ahlaksız bir şekilde edinilmesinde her türlü etik olmayan davranışa izin vermez. Buna göre İslam'da sürdürülebilir kalkınma kavramı aslında yepyeni bir konu değildir.

Dünyadaki en hızlı gelişen ekonomik pazarlarda ve ticari kuruluşlarda hareket etmenin ekonomik ödülleri olan sürdürülebilir kalkınma yaklaşımları, Müslüman ülkelere sağlık, sivil haklar, eğitim ve ekonomik umutları geri kazanmak istiyorlarsa cömert bir yatırım olanağı sunabilir. Sürdürülebilir kalkınma, ekonomik fırsatlar, sağlık hizmetleri, eğitim ve sürdürülebilir stratejiler gibi toplumun ciddi sorunlarının boşluğunu dolduracak olan İslami ekonomik kalkınma eylemlerinin bir parçası ve ayrılmaz parçası olup, işletmelerin ve ticaretin gidişatını zorlayacak ve doğrudan etki edecektir.

- Türkiye'de ortaya çıkan çağdaş bir eser olması açısından Risale-i Nur tefsiri İslam ekonomisinin sürdürülebilirlik ile ilgili temellerini ortaya koyabilmekte midir?

Bediuzzaman'ın dediği gibi "Hayırlı işlerde muvaffak olmak isteyenler, kanun-u fitrata tevfi-k-i hareket etmeli". Dolayısıyla, İslam ilkelerinden hareketle, İslam'da ekonomik büyüme ve kalkınmanın dengeli bir şekilde yapılması gerekir. Bunu da, hiç şüphesiz kainat kitabındaki denge, nizam ve bütünlük göstermektedir. Bütün varlıkların hayat seyrindeki sürekli bir tevazün ve dengeli gelişme gösteriyor ki ekonomik kalkınmada da ekonomik ve sosyal bütün sektörlerinde dengeli bir büyüme stratejisi çizilmesi fitrata

uygun olanıdır. Kâinatta kurulu olan nezafet, kemal, rahmet, iktisat ve hikmet gibi isimlerin birbirileriyle yakın ilişkili oldukları hakikatinin insanlara Kuran tarafından ders verildiği iddia edilmektedir. Geçici bir mekanda bu kadar nezafet, temizlik, güzellik, ölçülülük ve iktisadın adalet ve merhametle bezenmiş bir şekilde tecelli etmesinin sadece şuur sahiplerine dünya ile ilgili bir ders değil, aynı zamanda geçici bir mekanda bu kadar büyük ölçü ve incelikle hüküm veren bir kudretin, ona muhtaç olan mahlukatı elbette mahvetmeyeceğini, yokluğa atmayacağını, hak edenlerin hakkını alacağı daha büyük ve ebedi bir memleketi yaratarak sonsuz ilim, merhamet ve kudretinin gereği olan ebedi saadeti vereceğine bir delil olarak dikkate alınması gerekmektedir. Bu hususta şu ifadeler kullanılmaktadır:

“Evet, hiçbir şeyde israf olmadığı gibi, hiçbir şeyde de hakikî zulüm ve mizansızlık yoktur. Ve ism-i Kuddûsün cilve-i âzamından gelen tanzif ve nezafet, bütün kâinatın mevcudatını temizliyor, güzelleştiriyor. Beşerin bulaşık eli karışmamak şartıyla, hiçbir şeyde hakikî nezafetsizlik ve çirkinlik görünmüyor. İşte, hakaik-i Kur’âniyeden ve desâtir-i İslâmiyeden olan adalet, iktisat, nezafet hayat-ı beşeriyede ne derece esaslı birer düstur olduğunu anla. Ve ahkâm-ı Kur’âniye ne derece kâinatla alâkadar ve kâinat içine kök salmış ve sarmış bulunduğunu ve o hakaiki bozmak, kâinatı bozmak ve suretini değiştirmek gibi, mümkün olmadığını bil. Ve bu üç ziya-yı âzam gibi, rahmet, inâyet, hafziyet misilli yüzer ihatalı hakikatler haşri, âhireti iktiza ve istilzam ettikleri halde, hiç mümkün müdür ki, kâinatta ve umum mevcudatta hükümfermâ olan rahmet, inâyet, adalet, hikmet, iktisat ve nezafet gibi pek kuvvetli, ihatalı hakikatler, haşrin ademiyle ve âhiretin gelmemesiyle merhametsizliğe, zulme, hikmetsizliğe, israfa, nezafetsizliğe, abesiyete inkılâp etsinler?” (Nursi, 1960, s. 564)

İslam dini, ekonomik kalkınmanın bir faktörü olarak değerlendirilebilir. Fakat istenilen insan davranışının oluşturulması, az gelişmiş ülkelerde zor bir süreçtir. Çünkü toplumsal, ekonomik, yasal ve siyasal kuruluşlarda yeni bir düzenlemeye gidilmesini gerektirebilir. Diğer dinlerden farklı olarak İslam, gerçek hayatın hem metafizik hem de maddi gereklerini kabul eder. Bu nedenle, İslam toplumlarında insan davranışının oluşturulması, din dışı devletlerdeki kadar büyük değildir.

Bediuzzaman, “Hutbe-i Şamiye” isimli eserinde ekonomik kalkınmada insan psikolojisi ve ruh halinin şekillendirdiği insan davranışlarının büyük öneme sahip olduğunu yazmıştır. Buna göre, insanlar içinde ümitsizliğin yaygınlaşması, doğruluğun kalkarak

insanlar arasında düşmanlığın yerleşmesi, bireysel duygularla kendisini üstün görmek, rahatını düşünme ve işi başkasına bırakarak kaytarmak düşünceleri planlı, tertipli ve kolektif çalışma şuur ve ortamını ve dolayısıyla çalışmanın neticeleri olan kalkınma ve refahı kaybetmeye neden olmaktadır. Esaslı noktaları irdelendiğinde, toplumdaki emniyet ve itimat için “doğruluk”, ümitsizlik ve kanaatsizliğe kapılarak çalışmanın her aşamada devam etmesi için “ümitli olmak”, rahat meylinin ve bireyselciliğin bırakılmasıyla “toplumsal yarar”ın gözetilmesi hususları, toplum için ve dolayısıyla kalkınma hamlesi için göze çarpan kritik konulardır.

İnsan fıtratı, duygu ve düşünceleri ile kabiliyetleri dikkate alınmadan yapılan zorlamaların da fıtrat kanununa ters olduğu söylenebilir. Dinen insana sadece kaldırabileceği yük yüklenebileceği ve yapamadığından mesul tutulamayacağı bilinen bir gerçekliktir. Ekonomik kalkınmada uygulanacak politikalar da mevcut yeraltı kaynakları ve bunları işleyebilecek teknik alt yapıyla birlikte insan kaynakları kapasitesinin de dikkate alınmasıyla oluşturulabilir. Aksi durumda planlanan hedeflere erişilmesi olanaksız olabilecek veya kaynaklar heder olabilecektir. İlkokul talebesine üniversite düzeyinde eğitim verilemeyeceği gibi küçük bir kamyonete tırların kaldırabileceği yük yüklenemez. Bu nedenle yerel, bölgesel ve ulusal kapasite dikkate alınarak öncelikle kapasite boşlukları giderilmeli ve kategorik olarak ön plana çıkan potansiyeller ve yetkinliklere göre kaynaklar planlı bir şekilde tahsis edilebilmelidir. Bu şekilde sürdürülebilir bir iktisadi kalkınmanın sağlanabileceği söylenebilir. Medeniyet-i hazıra diye ifade edilen batı medeniyetinin insanları muhtaç hale getirdiği meydana getirdiği haksızlıkların cezası olarak büyük harplerle kader-i ilahi tarafından cezalandırıldığı şu şekilde ifade edilmektedir:

“Şu medeniyet-i hazıra.. belki nev'-i beşere tiryak iken zehir olmuş. Yüzde seksenini atmış meşakkat ve şekavet. Yüzde onu çıkarmış müzahref bir saadet!

Diğer onu bırakmış beyne beyne bîrahat! Zalim ekallin olmuş gelen rıbh-i ticaret. Lâkin saadet odur: Külle ola saadet.

Lâakal ekseriyete olsa medar-ı necat. Nev'-i beşere rahmet nâzil olan şu Kur'an, ancak kabul ediyor bir tarz-ı medeniyet;

Umuma, ya eksere verirse bir saadet. Şimdiki tarz-ı hazır, heves serbest olmuştur, heva da hür olmuştur, hayvanî bir hürriyet.

Heves tahakküm eder. Heva da müstebiddir, gayr-ı zarurî hacatı havaic-i zarurî hükmüne geçirmiştir. İzale etti rahat...

Bedavette bir adam dört şeye muhtaç iken, medeniyet yüz şeye muhtaç, fakir etmiştir. Sa'y-i helâl, masrafa etmemiştir kifayet.

Onda hile, harama beşeri sevketmiştir. Ahlâkın esasını şu noktadan bozmuştur. Cemaate hem nev'e vermiştir servet, haşmet.

Ferdi, şahsı ahlâksız, hem fakir eylemiştir. Bunun şahidi çoktur. Kurûn-u ûlâdaki mecmu-u vahşet ve cinayet, hem gadr ve hem hıyanet

Şu medeniyet-i habîse tek bir defada kustu. Midesi {(*)}: Demek daha dehşetli kusacak. Evet iki harb-i umumî ile öyle kustu ki: Hava, deniz, kara yüzlerini bulandırdı, kanla lekeledi...} daha bulanır. Âlem-i İslâm'daki istinkâf-ı manidar hem de bir cây-ı dikkat (Nursi, 1960, s. 703).

KAYNAKLAR

Abumoghli, I. (2015). Islamic Principles on Sustainable Development. ecomena: <http://www.ecomena.org/tag/sustainable-development-in-islam/> adresinden alınmıştır.

Aburounia H, Sexton M (2006) Islam and sustainable development, https://www.irbnet.de/daten/iconda/CIB_DC27030.pdf

Akthar, M. (1993). Modelling the Economic Growth of an İslamic Economy. The American Journal Of İslamic Social Studies, V:10, N:4 USA.

Ansari, M. (1994). İslamic Perspectives on Sustainable Development. The American Journal of Islamic Studies, 394–402.

Aström, Z. H. (2011). Paradigm Shift for Sustainable Development: The Contribution of Islamic Economics. Journal of Economic and Social Studies, 73-84.

Barbier E. B. and Burgess J. C., (2017) “The Sustainable Development Goals and the Systems Approach to Sustainability” Journal of Economic Vol. 11, 2017-28 October.

Brundtland’s Report (1987), World Commission on Environment and Development.

Chapra, M. (1993). İslam and Economic Development. İslâmabat, Pakistan: The International İnstitute of İslamic Thoughts and İslamic Research İnstitute.

Çayıroğlu, Y. (2014). İslâm İktisadının karakteristik özellikleri. İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 149-183.

Demir, Z . (2018). İbni Haldun’ın İktisadi Kuramı: Devletin Ekonomi Üzerindeki Rolü ve Fonksiyonları. Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi, 3 (1) , 44-69 . DOI: 10.24013/jomelips.414626

- Doktoralina, C. M., Bahari, Z., Herliansyah, Y., Ismail, N. A., & Putri, P. P. (2018). Role of Accounting Zakat as a Support Function in Supply Chain Management: A Resurrection of the Islamic Economy. *International Journal of Supply Chain Management*, 7(5), 336.
- Dowd, K. (2008). Moral Hazard and the Financial Crisis. *Cato J*, 29, 141-166.
- Dusuki, A. W. (2008). Banking for the poor: the role of Islamic banking in microfinance initiatives. *Humanomics*, 24(1), 49-66. <https://doi.org/10.1108/08288660810851469>
- Efe, A. (2017). İslam Ekonomisinde Sigortacılık ve Mülkiyet Üzerinde Bir Analiz . *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi* , 2 (2) , 218-248 . DOI: 10.24013/jomelips.338914
- Efe, A. (2018). İslama Göre kamu Yönetimi. *Anemon*, 163-175.
- Efe, A. (2019). İslami Perspektifte Ekonomi Psikolojisi . *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi* , 4 (1) , 131-152 . DOI: 10.24013/jomelips.477382
- Fakir, S., (2002), "The Nation of Public goods, Sustainable Development and Islam": *Islamic Economics: 1-4*, www.islamic-world.net/economics/notion
- Gilani, H. (2015). Exploring the ethical aspects of Islamic banking. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 8(1), 85-98. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-09-2012-0087>
- Gundolf, K., & Filser, M. (2013). Management Research and Religion: A Citation Analysis. *Journal of Business Ethics*, January 1,, 177–185.
- Hasan, Z. (2006). Sustainable Development from an Islamic Perspective: Meaning, Implications, and Policy Concerns . *Islamic Economics Journal* .
- Hill, L. E. (1989). Cultural Determinism or Emergent Evolution: An Analysis of the Controversy Between Clarence Ayres and David Miller. *Journal of Economic Issues*, Vol. XXIII, No. 2, 465-471.
- ISESCO (2005), "The Islamic World and the Challenges of Sustainable Development", *Culture and Communication*, www.isesco.org.ma
- Izzi-Deen, M., (1990), "Islamic Environmental Ethics, Law and Society" *Ethics of Environment and Development*, pp64-173.
- Jalil, A., & Rahman, M. K. (2010). Financial Transactions in Islamic Banking are Viable Alternatives to the Conventional Banking Transactions. *International Journal of Business and Social Science*, 1(3), 219-233.
- Jha, Y. (2013). Examining the Meta-Principles of Modern Economics and their Implications for Islamic Banking and Finance. *Islamic Sciences*, Vol. 11, 169-181.

- Kamaruzaman Jusoff and Siti Akmar Abu Samah, (2011) Environmental Sustainability : What Islam Propagates, *World Applied Sciences Journal*, ,12, 46–53.
- Khalid, F., (2002), “Islam and the Environment”, *Social Economic Dimension of Global Environmental Change*, John Wiley and Sons Ltd, Vol.5, pp332-229.
- Khan, M. F. (2013). *Theorizing Islamic Economics: Search for a Framework for Islamic Economic Analysis*. *Islamic Econ.*, Vol. 26 No. 1, 203-236.
- Koehler, B. (2011). *The Economist Mohammed Ibn Abdullah (570 – 632)*. *Economic Affairs*, 109-114.
- Marsuki, M. Z. (2009). *Religious Agendas Towards Sustainable Development: An Islamic Perspective*. *Malaysian Journal of Science and Technology Studies*, 22-39.
- Martland C. D., (2011) *Toward More Sustainable Infrastructure: Project Evaluation for Planners and Engineers*. (Wiley; 1 edition,).
- Mennan, M. (1984). *İslam ve Çağdaş Ekonomik Konular*. İstanbul: Fikir Yayınları, Terc:Ali Zengin, .
- Muinul Islam, M. (2004) *Towards A Green Earth Towards A Green Earth*, *Asian Affairs*,. 26(4), 44-89.
- Nakvi, N. H. (1985). *Ekonomi ve Ahlak*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Niaz A.K, (2001) *Sustainable Development & Islamic Ethics: A Primer on Conceptual Linkages*, *Journal of Islamic Administration*, , Vol. 4-5, No.1, 27-36.
- Nienhaus, V. (2013). *Method and Substance of Islamic Economics: Moving Where?* *Islamic Economics*, 169-202.
- Nugroho, L. (2014). *Role of Government Support to Micro Financing in Islamic Bank for Clean Water Connection to Low-Income Communities Role of Government Support to Micro Financing in Islamic Bank for Clean Water Connection to Low-Income Communities*. *Research Journal of Finance and Accounting*, 5(4), 57-63.
- Nursi, B. S. (1960). *Sözler*. İstanbul: Envar Neşriyat.
- Nursi, B. S. (1970). *Lemalar*. İstanbul: Envar Neşriyat.
- Nursi, B. S. (1993). *Münazarat*. İstanbul: Envar Neşriyat.
- Odeh, Al-Jayyousi, (2009) *Islamic Values and Rural Sustainable*, *International Platform*, 39-41.
- Prastowo, N. L. (2014). *The Challenges of Islamic Microfinance (Indonesia Evidence)*.

- European Journal of Islamic Finance, (1), 1-7. <https://doi.org/10.13135/2421-2172/793>
- Qadir J.; Zaman A., (2019) Sustainable development viewed from the lens of Islam, International Journal of Pluralism and Economics Education (IJPEE), Vol. 10, No. 1
- Riis, O. (1989). The Role of Religion in Legitimizing the Modern Structuration of Society. *Acta Sociologia*, 137153.
- Sadeq, A. (1989). Mobilization of Resources for Development. *The American Journal Of Islamic Social Studies*, V:6, N:2.
- Salleh, M., (1992), "A Model of Sustainable Development in Comprehensive Islamic Framework": The Canadian Economic, an Association Meeting, The Canadian Learned Societies Conference, www.islamic-finance.net
- Sarkawi, A.A, Abdullah A., Dali N. (2016) *International Journal of Business, Economics and Law*, Vol. 9, Issue 5 (Apr.)
- Shaharir, M.Z. (2011) A New Paradigm of Sustainability. *Journal of Sustainable Development*,. 5(1), 91-99
- Shittu, A. B. (2014). The Qur'anic worldview: A springboard for cultural reform. *Intellectual Discourse*, 239-242.
- Steigerwald, D. (2005). Our New Cultural Determinizm. *Society*, January 1, 71-75.
- Wilber, C. K. (1974). The 'New' Economic History Re-examined: R. H. Tawney on the Origins of Capitalism. *American Journal of Economics & Sociology*, July 1,, 249-258.
- Yola L. and Siong C., (2018). Impact of Urban Canyon Direction on Solar Radiation and Airflow in Hot And Humid. *Asian Journal of Behavioral Studies*, Vol 3, No 3.
- Zaman, A. (2012). Crisis in Islamic Economics: Diagnosis and Prescriptions. *Islamic Econ*, n., Vol. 25 No. 1, 143-166.

KURUMSAL KÜLTÜR: ADB, JAPONYA VE TÜRKİYE’DE BAŞARILI ŞİRKET YÖNETİMLERİ (KİTAP İNCELEMESİ)

Ali Davut ALKAN*

ÖZ

Bu çalışmada kurumsal kültürün ABD, Japonya ve Türkiye’de algılanma ve uygulama biçimleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Kurumsal kültürü şekillendiren çevre ve yerel kültürlerin önemi, dünyada genel bir yönetim yaklaşımına yönelim ve bu tek tip yönetim yaklaşımının uygulanmasının kültürel farklılıklar sebebiyle hayata geçirilememesine değinilmiştir. ABD ve Japonya’daki başarılı firmaların uygulamaları hakkında bilgi verilerek ideal kurum kültürünün özellikleri ortaya konmuştur. İdeal kurum kültüründe liderin önemi, eylem tutkusu ve insana yönelik yönetim konularının önemi vurgulanmıştır. Son olarak tüm dünyada geçerli bir kurumsal kültür olamayacağı, kurum kültürünün yaşayacağı çevrenin kültürüne uyumlu geliştirilmesi gerektiği vurgulanarak Türkiye’ye özgü bir kurum kültürü geliştirilmesi için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Kurumsal Kültür, Liderlik, Stratejik Yönetim.

CORPORATE CULTURE: SUCCESSFUL COMPANY MANAGEMENTS IN ADB, JAPAN AND TURKEY (BOOK REVIEW)

ABSTRACT

Perception and application forms of corporate culture examined comparatively in USA, Japan and Turkey. The importance of the environment and local cultures that shape the corporate culture, the orientation to a general management approach in the World and the inability to implement this uniform management approach due to cultural differences were mentioned. By giving information about the applications of succesful companies in

the USA and Japan, the characteristics of the ideal corporate culture have been revealed. The importance of leadership in the ideal corporate culture, passion for action and human-oriented management issues are emphasized. Finally, all the World can not be a valid corporate culture, emphasized that the experience will need to develop a consistent corporate culture to the surrounding culture-specific suggestions were made for improving Turkey.

Keywords: Culture, Corporate Culture, Leadership, Strategic Management.

GİRİŞ

Kitap, Amerika, Japonya ve Türkiye’de başarılı şirketlerin başarılarına katkıda bulunan en önemli etkenleri saptayıp incelemek amacıyla yazılmıştır. Bir diğer amacı, kurumunun hâkim kültürünü veya herhangi bir ünitesinin alt kültürünü irdelemek ve onu hedefleri doğrultusunda dönüştürmek isteyen yöneticilere yardımcı olabilmektir. Kurumsal kültür üzerine yapılan çalışmalarda elde edilen bulgu ve önerilerin her zamankinden daha geçerli olduğu belirtilmiştir.

Kitapta, Türkiye’deki başarılı firmaların kurucu ve liderleri ile yapılan görüşmelerde firmanın kültürel kişiliği, bu kişiliğin özellikleri, kültürün firmadaki önemi ve ticari neticelerdeki etkinliği anlatılmaya çalışılmıştır. Bu görüşmeler neticesinde, firmaların başarısında güçlü ve bilinçli bir kültürün önemi, en öne çıkan sonuç olarak dikkat çekmiştir. Kültürel etkenler arasında ise özellikle manevi değerlere verilen önem, lider ve kahramanların rolü, tören, simge öykü ve efsane gibi araçların yararı ve yeni kuşakların sosyalizasyonu öne çıkmaktadır.

1. ORTAM, AMAÇ VE YÖNTEM

Dünyada 21. Yüzyılda yaşanan gelişmeler (1973 petrol krizi vb.) sonucunda iyi yönetilen firmalar ortamlarındaki değişiklikleri zamanında görüp stratejilerini, karşılaşılan sorunların üstesinden gelip doğan fırsatları değerlendirebilecek şekilde ayarlayıp yönetici, memur ve işçilerini yeni firma hedefleriyle heyecanlandırıp seferber edebilmişlerdir. Bu süreçte devlet her firmanın elinden tutup dünya ekonomisi içinde

başarılı olmasını sağlayamamaktadır. Başarıyı, firma yöneticilerinin etkinliği ve gücü tayin edecektir.

1970’li yıllardan beri giderek ağırlaşan ekonomik koşullar ve süratle değişen teknolojik ortamda ülke ve firmaların Darwinist bir süreç içinde yaşam mücadelesi verdikleri izlenmiştir. Yapı ve stratejilerini hızla değişen koşullara uydurabilen, yanlışlarını düzeltip eksiklerini giderebilen firmaların başarılı oldukları aşikârdır. Dünyadaki bu hızlı değişikliğe ayak uyduramayan ülke ve firmalar ise geri kalmaya ve ezilmeye mahkûmlardır. Bu süreçte yöneticiler, toplum bilimlerinde meydana gelen oluşumlardan doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmektedirler.

Türkiye’deki başarılı firmalar; etkin iletişime önem veren, değişen koşullara uyum sağlamak için sık sık yapılan organizasyon değişiklikleri, yaygın yetki dağılımı, deneyciliği teşvik ve hatayı hoşgörüle karşılama eylemci yönetimin en önemli göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Eyleme yönelik firmaların, ayrıca işleri basite indirgememeye çalıştıkları ve uzmanlık sahalarının dışına çıkmadıkları görülmektedir.

2. GENEL BİR YÖNETİM TEORİSİNE DOĞRU

18. Yüzyılın ortalarında başlayıp bir yüzyıldan fazla süren Sanayi Devrimi sonucu yepyeni bir Amerika ve Avrupa toplumu doğmuştur. Tabi ki bu yeni toplumun ortaya çıkmasında Sanayi Devrimi kadar savaşlar da etkili olmuştur. Bu süreçte teknolojinin endüstride daha sık kullanılmasıyla geleneksel yönetim anlayışı da bu gelişime paralel olarak bir takım değişimler yaşamıştır. Geleneksel yönetim anlayışı, bireyi önemsemeyen bakış açısı sebebiyle zamanla yerini, bireysel hususları da dikkate alan yönetim anlayışlarına bırakmak zorunda kalmıştır. Organizasyonu etkileyen politik, sosyal ve ekonomik ortamın değişmesiyle beraber yönetim anlayışında yaşanan bu dönüşüm neticesinde ve eğitimde gerçekleşen ilerlemelerle birlikte özellikle Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya’da yaygın ve ileri bir kültür düzeyi doğmuştur. Bu düzey yükseldikçe otoriter yönetim giderek gereksiz ve sert etki göstermiş, insanlar sadece ekonomik ödüller değil psikolojik, kültürel ve diğer tatminleri arar hale gelmişlerdir. Çalışanların beklentileri arttığı ölçüde, mensubu oldukları organizasyona teknik bilgi ve yaratıcılıkları ile katabilecekleri de çoğalmıştır.

Tüm bu gelişmeler, Sanayi Devrimi'nde olduğu gibi sadece teknoloji ve üretim düzeyinde kalmamış, özellikle gelişmiş ülkelerde yeni bir toplum yapısı yaratmıştır. İnsanın sadece geleneksel teorinin katı kalıpları içinde verimli olarak çalıştırılmasının giderek güçleşmesi, klasik modelin zaman içinde çöküşü kaçınılmaz hale gelmiştir. Bilgi gücüne sahip bir astın, sadece pozisyonu nedeniyle, üstünün otoritesine kayıtsız şartsız boyun eğmesi ve kararlarını kendi bilgi süzgecinden geçirmeden uygulamaya koymasını beklemek mümkün görünmemektedir.

Bu süreçte, yapmış olduğu çalışmalar sonucunda Frederick Herzberg, işte tatminsizliğe neden olan beş faktöre ulaşmıştır. Bu faktörler; şirket politikaları ve idaresi, gözetim, maaş, kişisel ilişkiler ve çalışma koşullarıdır. Bu çerçevede işletmelerin bir örgüt olarak tasarımları da değişmeye başlamıştır.

Modern organizasyon teorisinin özelliği, kavramsal-analitik temeli ve her şeyden çok sentezci, bütünleştirici tabiatı olarak karşımıza çıkmaktadır. Organizasyonları incelemenin en anlamlı yolunun ise onlara bir sistem olarak yaklaşmaktan geçmektedir denilebilir.

3. AMERİKA'DA MÜKEMMELİ ARAYIŞ

Özellikle gelişmiş ülkelerde araştırma ve geliştirmeye harcanan fonların %90'ının büyük işletmeler ve kamu iktisadi teşebbüslerince kullanıldığı dikkate değerdir. Ancak 1969'dan beri Amerikan özel sektöründe yaratılan yeni iş olanaklarının üçte ikisi 25'ten az işçi çalıştıran işletmelerce gerçekleştirilmiştir. Amerika, İngiltere ve Batı Almanya'da sanayi işçilerinin ancak %17'si 100 kişiden az kişinin çalıştığı ufak ünitelerde çalışırken, Japonya'da bu boyuttaki ufak işletmeler toplam sanayi işgücününün %58'ini istihdam etmektedir. Küçük ünitelerde kaliteye özen göstermek ve çıktıyı kontrol etmek daha kolay olmaktadır. Benzer şekilde ufak işletmelerde işçiyle yöneticinin diyalog kurması, her iki grubun da firma hedeflerini anlayıp benimsemesi çok daha kolay gerçekleşmektedir.

Çoğunun sloganı "yap, düzelt, dene" olan başarılı şirketler, sorunlarına analitik bir yöntemle yaklaşmalarına karşın, sanılanın aksine, analiz süreci bu şirketlerin hareket yeteneğini kısıtlamamakta, işlerini yavaşlatmamaktadır.

Yazarlar, başarılı şirketlerde süratli, samimi ve çok yönlü iletişime özel bir önem verildiğini özellikle vurgulamışlardır. Bu şirketlerde sadece aşağıdan yukarı değil çok yönlü bir bilgi akışı görülmektedir. Ayrıca söz konusu firmalar, düzenledikleri sosyal etkinlikleri bu iletişimi sağlamak için de kullanmaktadırlar. Başarılı şirketlerde iletişimin yoğun, resmîyetten uzak, açık ve samimi olmasına özel önem verildiği de belirtilmektedir. Bu kapsamda 350.000 çalışana sahip IBM firmasında “açık kapı” politikası, yani çalışanların yönetim kurulu başkanı dâhil tüm amirlerini ziyaret etme olanağına sahip olması güzel bir örnek olarak verilmiştir.

Teknolojik ve ekonomik koşulların süratle değiştiği bir ortamda bürokratik yönetim modelinin yeterli olamayacağı bilincinde olan başarılı firmalar, sürekli bir reorganizasyon ve değişim süreci yaşamaktadır. Esnek yapı, sürekli reorganizasyon, amaca göre değişebilen bünye, başarılı firmaların hareket yeteneğini ve rekabet gücünü artıran en önemli unsurlar arasında yer almaktadır.

Başarılı şirketlerde eylem tutkusunun en belirgin göstergesi, yeni şeyleri denemeye istekli olmalarıdır. “Harekette bereket vardır” sloganı, bu şirketlerin yaklaşımını özetlemektedir. Bu şirketlerde, uygulamaya planlamadan fazla ağırlık verilmekte, uzun uzun düşünmek yerine süratle yapmak yeğlenmekte ve somut yaklaşımlar soyut fikirlerden üstün tutulmaktadır.

Procter & Gamble’da, bir raporun bir sayfayı aşabilmesi için çok geçerli bir neden olması gerekmektedir. Benzer şekilde Texas Instruments firmasının düsturu; “birden fazla hedef, hedef değildir” şeklinde belirlenmiştir. Hedefleri, yazışmaları, bürokratik yapıları basite indirmek, sürat ve etkinliği sağlayan unsurların belki de en önemlileri olarak kabul edilmektedir. İnsanlar, sınırlı miktarda bilgiyi zihinlerinde taşıyıp değerlendirme kapasitesine sahiptir. Kendilerini kısmen bağımsız hissettikleri müddetçe daha şevkli ve yaratıcı çalışmaları mümkün olabilmektedir.

Başarılı firmaların ortak özelliklerinden biri de her alanda ve fanatik bir şekilde müşteriye en önde tutmalarıdır. Bu çerçevede, Amerika’da başarılı bir otomobil satıcısının, başarısının sırrı olarak müşteriye özel günlerde yazdığı el yazısı tebrik kartlarını göstermesi bu önermeyi doğrular niteliktedir. IBM firması dünya bilgisayar pazarının yarısından fazlasını elinde tutmasına ve yüz binlerce kişi çalıştırmasına rağmen slogan olarak “IBM demek hizmet demektir” ifadesini belirlemiştir. Firmanın temel gayesi, müşterisine dünya üzerindeki en iyi hizmeti verebilmektir. IBM firmasında her müşteri

şikâyetine 24 saat içinde cevap vermek şarttır. Başarılı firmaların hemen hepsinde, firmanın benliğine işlemiş hizmet temaları hâkimdir. Faaliyet alanına bağlı olmaksızın, başarılı firmalar kendilerini hizmet şirketi olarak tanımlamışlar ve hepsi de hizmet, kalite ve müşteri güvenine layık olabilmek için ekonomik olmayan harcamalar yapmaya hazır olduklarını belirtmişlerdir.

Başarılı firmaların sabitlendiği bir başka fikir de kalite ve güvenirlikle ilgilidir. Caterpillar firması müşterilerine dünyanın neresinde olursa olsun bozulan bir parçanın yedeğini 48 saat içinde ulaştırmayı vaat etmekte ve eğer sözünü yerine getirmese müşterisine parçayı bedelsiz olarak vermeyi taahhüt etmektedir. McDonald's firmasının sloganı “kalite, hizmet, temizlik, değer” olarak belirlenmiştir. Yöneticiler, müşterilerin restoranlarına sadece hamburger satın almaya değil, kalitelerinin tadını çıkarmaya geldiklerini ve her restoranda aynı temizlik ve kalitenin bulunması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Başarılı firmaların güvenirliliklerine tehlikeye atmamak için izledikleri bir diğer yol ise denenmemiş bir teknolojiyle ilk defa piyasaya çıkmamaktır. Kısaca, başarılı firmalar ürünlerinin istikrarlı çalışmasını, göz kamaştırıcı yeniliklere tercih etmektedirler. Bu durumda, yöneticilerin kalite tutkusunu firmanın genel kültürünün bir parçası haline getirmesi ve her seviyede kabulünün sağlanmasını yerine getirmesi gerekmektedir. Peters ve Waterman, en başarılı firmaların maliyet yapılarının genellikle en ucuz olmadığını, bunların tasarrufu vurgulamak yerine müşteriye götürülen hizmete öncelik verdiklerini tespit etmişlerdir.

Bu durum, başarılı firmaların aynı zamanda en iyi dinleyiciler olmasını gerektirmektedir. Özellikle müşteri şikayet ve önerileri bu firmalar için oldukça önemlidir. Procter & Gamble firması, tüm ürünlerinin ambalajları üzerine, ücreti firma tarafından ödenecek şekilde arama yapılabilecek bir telefon numarası yazan ilk büyük firma olarak öne çıkmaktadır. 1979 yılında bu telefona 200.000 arama yapılmıştır. Söz konusu firmalar, yeni ve mevcut ürünlerin geliştirilmesi ile ilgili fikirlerin en önemli kaynağının müşteriler olduğu konusunda hemfikir durumdadırlar.

Başarılı firmalar, öncelikle kendi ürünlerinin bire bir oturtulabileceği boşluğu piyasada bulmak ve o boşluğa rakiplerin ürünleri sıkışmayacak şekilde ürünlerini tam olarak bir heykeltıraş gibi işleyerek yerleştirmek zorundadırlar. Rekabet bu noktada öne çıkmaktadır. Yeryüzünde, yaşamını tamamen aynı yöntemlerle, aynı bölgede kazanıp birbiri ile barış içinde yaşayan iki farklı bitki veya hayvan türü bulmak olanaksızdır.

Rekabet değişikliği, değişiklikte yeniliği mecbur kılmaktadır. Rekabet ortamında başarının anahtarı cüsse değil farklılıktır.

Amerikan ekonomisinde büyüklük, yenilik, yaratıcılık başarı için olmazsa olmaz şartlar değildir. Yeni ürün veya süreç buluşları sayesinde başarıya ulaşan firmaların çoğu küçük veya orta ölçekli kuruluşlar olarak göze çarpmaktadır. Amerika'da her yıl 400.000 yeni şirket kurulurken bunların üçte biri daha ilk yıllarını tamamlayamadan kapanmak zorunda kalmaktadır. Beş yılın sonunda hayatta kalan şirket sayısı, başlangıçtaki sayının üçte birinden az bir rakamdır. Bir şirketin ortalama ömrü ise altı yıl olarak hesaplanmıştır.

Başarılı firmalar; yenilik getiren, bir buluş ortaya koyan, yaratıcı bir strateji, taktik, fikir, yöntem öneren kişiye şampiyon gibi davranmaktadırlar. Bu süreçte başarı şansını yükseltmek için deney adedinin artırılması gerektiğinin farkına varmışlardır. Bu süreçte firma içi iletişim de önem kazanmaktadır. Başarıların firmaların hemen hepsinde yabancıların birbirleri ile yan yana oturmasını sağlayan uzun yemek masaları, açık ofisler, belirli saatlerde ofislerde verilen kısa partiler kurum içi hiyerarşi dışı haberleşmeyi kolaylaştıran ve başarıya etki eden unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Doğal olarak deneme sayısı arttıkça, başarısızlıkla sonuçlanan denemelerin sayısı da artış gösterecektir. Johnson & Johnson, başarısızlığın göze alınmasının şart olduğunu kabullenirken, 3M "yeni bir fikri öldüremeyiz" düşüncesi ile hareket etmektedir.

Peters ve Waterman, yüksek verim ve onun getireceği maddi imkânlar isteniyorsa firmaların çalışanlarına en önemli kaynakları, ortakları gibi davranmaları gerektiğini ve onlara itibar göstermelerini, saygıyı eksik etmemelerini bir gereklilik olarak görmüştür. Kişiyeye saygı, başarılı şirketlerin hemen hepsinde ve her seviyede gözlemlenen en güçlü tema olarak göze çarpmaktadır. Bu yolla firmalar, olağan kişilerden olağanüstü verim ve sonuçlar alabilmektedir.

Başarılı firmaların hemen hepsinde gözlemlenen kalıcı değerler; lider davranışlarının, yılların yarattığı efsanelerin, genç idarecilerin yetiştirilme şekillerinin, tayin ve terfilerde uygulanan esasların oluşturduğu bir bütün olarak değerlendirilmektedir. Başarılı şirketlerin çoğunda yaygın bir efsane mevcuttur. Başarılı firmalarda temel değerlerin nicelikten ziyade niteliklere yönelik olduğu, belli bir kâr oranını tutturmak yerine hizmet seviyesinin çıtasını yükseltilere çıkarmanın hedeflendiği görülmektedir. Temel firma değerlerinin özellikle firmanın tabanına mal edilmesine önem verilmektedir.

Başarılı firmaların bir iki ana konuyu çok iyi bilip, çok iyi yaptıkları ve bu konuların ötesine taşmaktan kaçındıkları görülmektedir. Odaklanmamış, ana konudan uzak sahalarda yapılmış yatırım veya satın almalar iyi netice vermezken, fazlasıyla yalın, tek bir ürün veya sürece bağlı işler de genellikle yüksek verim sağlamamaktadır. Bir miktar çeşitlenme politikası uygulayan ama bu çeşitlenmeleri ana çizgisi paralelinde yapıp yatırımlarda zikzaklı yol izlemeyen firmaların daha başarılı oldukları bilinmektedir. Başarılı firmalar, aynı zamanda örgütsel yapılarını da mümkün olduğu kadar yalın şekilde kurmaya ve korumaya gayret etmektedirler. Ayrıca, başarılı firmaların kurmay seviyesindeki yönetici kadrolarını da en az seviyede tutmaya çalıştıkları bilinmektedir. Başarılı firmaların büyük çoğunluğu, planlamacılarla bölümler arasındaki orta seviyedeki yönetici sınıfını kaldırmışlardır. Çünkü bu aşama iş akışını yavaşlatmakta ve yeni fikirleri ürkütmektedir. Başarılı firmalarda, tatlı-sert üslup da önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Başarılı firmaların temel sırlarından biri de temel inanç, değer ve hedeflerinin muhafazasında sert, kişisel ilişkiler ve organizasyon yapısında yumuşak bir üslup takip etmeleridir.

4. JAPON MODELİ

Peters ve Waterman, Amerika'daki başarılı firmaları incelerken, Ouchi, Pascale ve Athos da Japonya'daki yönetim sistemini araştırmışlardır. Kayda değer bir doğal kaynağı bulunmayan ve irili ufaklı dağlık adalara bölünmüş, Türkiye'nin yarısından daha küçük bir ülkede, Türkiye'nin yaklaşık iki buçuk katı nüfusunu dünyanın en yüksek refah seviyesinde yaşatan Japonya. Japon sanayii kalite üstünlüğünü otomotiv sektöründe Amerika ve Almanya'ya, saat, fotoğraf ve optik sektörlerinde Almanya ve İsviçre'ye karşı ortaya koyarken, demir-çelik, gemi inşa ve elektronik tüketim mallarında tüm rakiplerinin önüne geçmiştir. İthal ettiğinden 75 milyar dolar daha fazla ihracat gerçekleştirmektedir. Japonya'nın 1973-1980 döneminde yapabildiği enerji tasarrufu ve çeşitli sanayi sektörlerini petrolden diğer enerji kaynaklarına kaydırmaktaki başarısı gerçekten mucize niteliğindedir. Üstelik bu tasarruflar büyük ve pahalı yatırımlar sayesinde değil, üretimin rasyonalizasyonu ve denetim süreçlerinin geliştirilmesi yoluyla gerçekleştirilmiştir.

Pascale ve Athos, analiz amacıyla yönetimin elemanlarını yedi ana parçaya ayırmışlardır. Bu yedi parça; strateji, yapı, sistemler, yüksek yönetici kadrosu, üslup, yetenekler ve temel amaçlar şeklinde sıralanmaktadır. Amerikan yöneticiler özellikle strateji, yapı ve sistemlerden oluşan, daha somut ve bilimsel uygulamalara yatkın özelliklerle gösteren “soğuk üçgen” unsurlarına ağırlık verirken, Japon yöneticiler yönetim kadrosunun karakteri, yönetim üslubu, yetenekler ve temel amaçlar gibi soyut, niteliksel ve psikolojik özelliklere sahip “yumuşak etkenlere” ağırlık vermektedir.

Japon kültürü, insanları bağımsız kişiler yerine, belirli görevler çerçevesinde işbirliği yapan birimler olarak görmektedir. Japon yöneticiler yumuşak, sabırlı ve dolaylı yönetim metotlarını uygulamaktadırlar. Buna karşın Amerikan yöneticiler kişisel özgürlük ve bağımsızlığı vurgularken, çalışanlar arasında aşırı rekabeti teşvik ederek onların firma ve değerlerinden soğumaları tehlikesine yol açmaktadır.

Japon iş insanı Matsushita, kendisini başarıya götüren unsurları; yaratıcı pazarlama stratejisi, pazar payına verdiği önem ve takipçilik olarak özetlemiştir. Teknolojinin başarılı takipçisi olarak kalabilmenin temeli ise üretim tekniğine önem ve öncelik vermektir. Matsushita, IBM ve Procter & Gamble firmalarındaki örnekler gibi müşteri kulüpleri oluşturmuştur. Matsushita, kârın uzun vadeli yatırım ve büyüme politikaları ile elde edilebileceğine inanmış ve personel başına satış ve kâr oranlarında dünya birincisi konumuna gelmiştir. Bölümler halinde firmayı yönetmek suretiyle, kontrolden taviz vermeden bağımsızlığı ve müteşebbisliği desteklemeyi Japonya’da ilk uygulayan da Matsushita olmuştur. Bu kontrol ve denetim mekanizmasının esası şüphe değildir. Maksudu verimli çalışmaktır. Temelde Matsushita, insanlara güvenilebileceğine inanmakta ve denetim sistemi fahiş hataları önlemek amacıyla faaliyet göstermektedir. Ayrıca, yöneticilerin ve özellikle firmanın liderinin davranışlarının simgesel öneminin de bilincindedir. Kuşaktan kuşağa aktarılan kahramanlık, kararlılık ve başarı hikâyeleri, firma mitolojisinin ve kültürünün önemli bir ayağını oluşturmaktadır.

Temel davranış üslubunu, bir meseleye süratle el koymak ve onu çözmek olarak belirten Matsushita, sorunları meydana geldikleri seviyede tecrit etmeye çalıştıklarını özellikle vurgulamaktadır. Matsushita, firmanın kârlılığı ve toplumun çıkarlarını belirli ölçülerde bir potada birleştirerek, Darwinist bir felsefe oluşturmuştur. Firmanın, başarısız bölümlerinin, babacan bir tavırla desteklenerek ayakta tutulmaya çalışılmasının uygun

olmadığı görüşündedir. Ayrıca Matsushita, felsefesini bir firma marşıyla seslendiren ve yazılı bir ant ve yasa ile açıklayan ilk Japon firması olmuştur.

Firmanın iki tür eğitim programı; temel yeteneklerin geliştirilmesine yönelik ve firma temel inanç ve değerlerini firma içinde yaymak amaçlı bir eğitim programından oluşmaktadır. Firmanın temel ilkeleri, inançları ve değerleri; temel iş ilkeleri, çalışanların akidesi ve yedi manevi değer (sanayi yolu ile milli hizmet, dürüstlük, ahenk ve kooperasyon, daha iyi için mücadele, nezaket ve tevazu, uyum ve özümseme, şükretmek) şeklinde sıralanmaktadır. Bu değerler, çalışanların Japonluğundan taviz vermeden Batı'nın verimine ulaşmasını sağlamaktadır. Matsushita belki de Batı'nın akılcılığı ile Doğu'nun maneviyatçılığını altın bir oranda bir araya getirerek bu başarıyı yakalamıştır. Japon kültürü, Amerikan kültürünün aksine dayanışmaya kişisel bağımsızlıktan daha fazla önem vermektedir. Bu sebeple, yöneticiler arasında rekabet yerine eşgüdüm teşvik edilmektedir. Japon firmalarında organizasyon şemaları bireysel isimler, unvanlar ve pozisyonlar yerine kolektif ünitelerin tanımlanmasıyla gösterilmektedir. Japon şirketlerindeki toplantılarda kendini gösterme, öne çıkma gayreti gibi heveslere pek rastlanmamaktadır.

Japon mucizesinin oluşmasında etkili olan diğer unsurlar, İkinci Dünya Savaşı sonrası koşullarda sosyal dayanışma ve uyuma dayalı bir firma kültürünün benimsenmesi, firmalarda insanlara ve onların tüm yaşamlarına verilen önem, Japon iş hayatında devletin eğitici, yardımcı ve yol gösterici rolü olarak sıralanmaktadır. Japonya'nın Budist felsefesi, eylemi kelimelere tercih etmekte ve şöyle söylemektedir; “düşünme yap!”.

Amerikan firmaları, başarının göstergesi olarak kısa dönemli kârlılık peşinde koşarken, Japon firmaları piyasa payına daha fazla önem vermektedirler. Başarılı Amerikan şirketlerinde görülen Japon yönetim modeline benzerlikler; iş güvencesi, esnek yönetim üslubu, yöneticileri kapsayan karar mekanizması, açıklık ve eşitliğe önem verme, sosyal ve iş hayatının kaynaşması şeklinde sıralanmaktadır. Ouchi, Japon modeli ile benzerlik gösteren başarılı Amerikan firmalarını “Teori Z” önermesi altında tanımlamıştır. Teori Z, Japonya ve Amerika'nın başarılı yönetim yaklaşımlarının bir sentezini oluşturmaktadır.

5. FİRMA KÜLTÜRÜNÜN ÖNEMİ

Firmaları maddi unsurların ötesine taşıyarak onlara can ve ruh katan, kişilik kazanmasına yardımcı olan en önemli unsurlardan biri de firma geçmişindeki öykü ve efsanelerdir. Ohmae (1989) organizasyon kültürünü; bir organizasyonun temel değer ve inançlarını çalışanlara ileten simge, seremoni ve mitolojilerin toplamı olarak tanımlamaktadır. Firma kültürünü oluşturan ana soyut olgular; paylaşılan temel değer ve inançlar, liderler ve kahramanlar, merasim, öykü ve efsanelerdir.

Firma sahiplerinin ve çalışanların paylaştıkları temel değerler, firma kültürünün payandasını oluşturmaktadır. Bu kültür, herkese müşterek çalışma sonucu erişebilecekleri hedefleri göstermekte, o hedeflere ulaşmak için kullanılacak stratejilerin ana noktalarını ortaya çıkarmakta ve çalışanlara günlük karar ve davranışlarında bağlı kalmaları gereken asgari müşterekleri vurgulamaktadır. Başarılı firmaların neredeyse tamamının; açık ve kesin bir felsefeye sahip olduğu, değerlerini yoğurup şekillendirmeye önem verdikleri ve firma için çalışan herkesin bu değerleri bilip paylaşmasını sağladıkları görülmektedir. Başarılı bir firmanın kahramanı olabilmek için süratli, programlı/verimli çalışmak ve özveride bulunmak gerekmektedir. İş hayatında sermaye ne kadar önemliyse, eleman yetiştirmek de o kadar önemlidir. Müessesenin sürekliliğini kurucusu sağlamalıdır.

Lider ve kahramanlar, kurum kültürünü ve değerlerini simgeleyen örnekleri ortaya koyarak kurum kültürünün gücünü temsil etmektedir. Başarılı firma sahiplerinin sıklıkla çalışanlarla aynı yerde yemek yedikleri, spor ve sosyal faaliyetlere katıldıkları da bilinen bir durumdur. Çalışanlar, geçmiş tecrübelerine güvenerek yeni firmalarındaki yerlerini beğenmeyebilirler, ancak yeni firmanın kültürünü ve çalışma ortamını yakından tanıyana ve bu koşullara uyum sağlayana kadar geçmiş bilgilerin pek bir önemi yoktur, bu şartlara uyum sağladığında birikim artık daha değerli hale gelecektir. Yeni çalışan, daima daha iyiye erişmek için gayret edip, dişini sıkıp, yılmayarak çalışırsa en iyi seviyesini yakalayacak ve o zaman hak ettiği mertebeye ulaşacaktır. Sabancı Holding bünyesindeki üst düzey toplantılara, holding sahiplerinin çocuklarının da katılımı sağlanarak, geleceğin yöneticileri yetiştirilmeye özen gösterilmektedir.

Birçok başarılı Amerikan ve Japon şirketinde yönetim kurulu başkanının faal görevden ayrıldıktan sonra da “emeritus” sıfatıyla camiada rol oynamaya devam ettiği görülmektedir. Emeritus başkanlar da firmaya yeni katılan genç kuşaklara firma kültürünü aşılamaktadırlar. Bu aşamada bazı firma sahipleri tecrübenin önemine vurgu

yaparken (Vehbi Koç), diğerleri ise tecrübenin dinamizm, esneklik, hoşgörü ve optimizm olgularından daha önemli olmadığına inanmaktadır (Şarık Tara).

Firmaların kültürlerini değiştirmesi gerektiği durumlar; firmanın içinde bulunduğu iş ortamının süratle temel değişikliklere uğraması, firmanın içinde bulunduğu sanayi sektöründe rekabetin yoğun olması ve ortamın süratle değişmesi, firmanın ancak vasat veya vasatın altında sonuçlar elde etmesi, firmanın süratle büyümesi olarak sıralanmaktadır. Bu değişim, oldukça zor bir süreçtir.

Firmanın başarısındaki etkenlerin başında, kültürünün ne kadar bilinçli yaratılıp geliştirildiği ve temel hedeflere ulaşmasındaki işlevselliği gelmektedir. Başarılı oluşturulmuş bir firma kültürü, firma içi haberleşmeyi de büyük ölçüde kolaylaştırmaktadır. Bilinçli firma kültürünün alternatifi, kuvvetli veya zayıf olsun, bilinçsiz kültürdür ki buna kültürsüz firma denilebilir. Zayıf neticeler alan firmaların, fonksiyonel olmayan kültürlere sahip oldukları ve genellikle müşteri yerine iç politikaya odaklandıkları görülmektedir. Ürün ve onu yapan/satan insanlar yerine istatistiklere önem vermektedirler.

Firma kültürünü oluşturmak için gerekli değerleri vurgulamayan, inançları aşılamayan, lider ve kahramanlar yetiştirip yüceltmeyen, kültürünün parçası olan öykü, efsane ve seremonilere gerekli önemi vermeyen bir yönetimin, firmasını kalıcı şekilde dış dünyada rekabet edebilir seviyeye getirebilmesi mümkün görünmemektedir.

6. LİDERLERİN ROLÜ

İncelenen birçok başarılı firma, temel karakterini özelliği olan bir liderin önderliğinde oluşturmuştur. IBM için Thomas Watson, Procter & Gamble için Harley Procter ve Johnson & Johnson için General Johnson bu role güzel örneklerdir. Bu ilk liderlerin verdikleri dersler, firmaları içinde bir yönetici kuşağından diğerine aktarılmaktadır. Geçmişten günümüze, hiçbir yaratıcı organizasyonun güçlü bir kişi tarafından yönetilmedikçe başarılı olduğu görülmemiştir. Ülkemizde de başarılı şekilde büyümüş ticari kurumların çoğunun güçlü bir liderin imzasını taşıdığı görülmektedir.

Dünyanın en ünlü reklam ajanslarından Ogilvy & Mather'in kurucularından Ogilvy; "eğer benim örneğimi takip etmek istiyorsanız yolu şu: ilk önce yaratıcı bir dahi olarak

ün yapın, ikincisi etrafınızı sizden yetenekli ortaklarla çevirin, üçüncüsü onları işi götürebilmeleri için rahat bırakın”.

Liderlik, kuvvetin bir yönüdür ama aynı zamanda kendi içinde canlı ve farklı bir süreçtir. Belirli güdü ve gayeye sahip kişiler, başkaları ile rekabet veya ihtilaf ortamında kurumsal, politik, psikolojik ve başka kaynakları seferber etmek suretiyle takipçilerinin güdülerini canlandırıyor, bir noktaya tabi kılıyor ve doyuruyorlarsa, insanlar üzerinde liderliklerini icra ediyorlar demektir. Tüm liderler, gerçek veya potansiyel güç kullanıcılarıdır ama her güç sahibi lider değildir. Çıplak güç kullanıcılarının aksine liderlik, takipçilerin ihtiyaç ve amaçlarından ayrılmaz bir özellik göstermektedir. Lider, liderliğini yaptığı kitlenin bilinçaltı his ve güdülerini bilinç üstüne çıkartmak suretiyle onların heyecanlarını alevlendirmeye başaran kişidir. Resmi otorite, liderlik için gerekli gücü her zaman beraberinde getirmeyebilmektedir. Resmi sıfatına liderlik vasfını da eklemek için kendisini, idare edeceği kadrolara kabul ettirmek zorunda kalmaktadır. Yöneticiler, kendisini lider olarak benimsetebilmek ve emir verme hakkını sorgusuz sualsiz kabul ettirebilmek için en azından; beceri, sözüne güvenilirlik, temsilcilik, yetki aktarımı, sosyal mesafe, bağlılık, sebat, uygulama, tempo ve ikna vasıflarına sahip olmak mecburiyetindedir. Yönetici, firmanın geçmişi ve ihtiyaçlarının oluşturduğu firma hedeflerine nesnel ve pasif olarak yaklaşmakta, lider ise büyük ölçüde kişisel arzularının şekillendirdiği hedeflere öznel bir heyecanla sarılmaktadır. Yöneticiler kendilerini, benimsedikleri ve yararını gördükleri bir düzenin koruyucusu ve yöneticisi olarak görürlerken, liderler bir organizasyondan veya düzenden ziyade bir misyonu benimsemiş ve bu misyon uğrunda devrimsel değişiklikleri yapmayı görev bilen kişilerdir. Orkestra şefliği, liderlik için yapılan bir benzetmedir ve lider başka orkestraların elde edemediği ses, duygu ve enerjiyi almayı başaran kişidir. Cem Kozlu'nun “Liderin Takım Çantası, Araçlar ve Yaklaşımlar” adlı kitabında da Viyana'da görev yaptığı dönemde, Viyana Filarmoni Orkestrasına dönemlik abone olduğu ve orkestra şefini gören bir bölümden farklı şeflerin davranış ve tutumlarını izleme fırsatına sahip olduğu, kendilerinin farklı özelliklerinden ilham aldığı belirtilmektedir. Müzisyenler, şefle benzer müzikal değerleri ve heyecanı paylaşmalıdırlar veya şef belli bir süre içinde orkestraya kendi değer ve zevklerini aşılayabilmelidir. Liderlik pek çok şeydir. Sabırlı ve genellikle sıkıcı koalisyon inşasıdır. İşler aksadığında gözükmek, yolundan giderken ise görünmez olmak demektir. Zirvede çoğu kez tek bir sesle konuşabilen sadık bir ekip yaratmaktır. Çoğu zaman

dikkatle dinlemek, sık sık cesaret verici şekilde konuşmak ve kelimeleri inandırıcı hareketlerle desteklemektir. Gerektiğinde sert olabilmek ve bazen de gücü kullanabilmektir. Detayların ustalıkla biriktirilmesi ve biraz daha iyi yapılan yüzlerce iş demektir. Etkin lider, eğiticinin tekniklerine hâkim olmalıdır. Yaratıcı liderin sanatı; kurumu inşa etmek, insan kaynaklarını ve teknolojik malzemeyi işleyerek yeni ve dayanıklı değerleri benliğinde toplayan organizmalar oluşturmaktır. Kurumsallaştırmak, eldeki işe teknik gereklerinin ötesinde değer aşılmasıdır. Organizasyonların yapısı bir amaç değil araçtır.

En yüksek yöneticinin kuvvet arzusu, onun başkalarınca sevilme ihtiyacından daha fazla olmalıdır. Başarılı birçok firmada, liderliğin kolektif olarak yürütüldüğü bilinmektedir. Başarılı yabancı şirketlerin birçoğunda, yönetim kurulu başkanı ile genel müdürün çok yakın ve uyumlu bir takım çalışması yaptığı görülmektedir. ENKA’da kolektif liderlik sistemlerini, Koç’ta icra komitesini ve Sabancı’da aile konseyini lideri destekleyici kurumlar olarak görmekteyiz.

7. EYLEM TUTKUSU

Süratli karar verebilme, deneycilik, hatayı affetme, değişen koşullara uyum gösterebilme, işleri basite indirgeme çabası genellikle başarılı firmaların kişiliklerinin önemli yönlerini oluşturmaktadır. Şantiye kökenli topluluklarda eylem tutkusu daha sık görülmektedir. İşe girişmek, müşteriye gitmek, rizikoya girmek ve süratle hareket etmek bu tür firmaların kültürünün önemli bir parçası olarak göze çarpmaktadır. Üstün başarı göstermiş şirketlerin dâhili iletişim yöntemleri daha süratli, yoğun, açık ve teklifsiz özellikler göstermektedir. Bazı firmalarda (Corning Glass), yüz yüze teması kolaylaştırdığı için asansör yerine yürüyen merdivenler kullanılmaktadır. Başarılı firmalarda yöneticilerin çoğunun, zamanının önemli bir kısmını iş yerinde dolaşarak geçirdikleri bilinmektedir. Hatta Hewlett-Packard, “Dolaşan Yönetim” adını verdiği bir model bile oluşturmuştur. İş dünyasındaki şu söz oldukça anlamlıdır, “mal sahibi ölmeden çalışan bayılmaz”. İyi bir organizasyon ve profesyonel yönetici varsa başarı devamlı olur, yoksa süreklilik göstermez.

Matsushita, 1920’lerde Amerika’da uygulanan bölüm (division) sistemini, 1930’lardan itibaren Japonya’da tatbik etmeye başlamış ve ülkesinde bunu uygulayan ilk firma

olmuştur. Ancak dört hususu merkezden yönetmeyi tercih etmiştir. Bu hususlar; muhasebe bölümleri, merkezin işletmelerin kârlarının aktığı bir banka gibi vazife görmesi, personel yönetimi ve eğitim programlarının merkez tarafından hazırlanması/uygulanmasıdır. Matsushita, ortamın yarattığı fırsat ve tehlikelere cevap verebilmek için sürekli olarak organizasyon yapısını değiştirmeye gayret etmiştir. Onun organizasyon kavramı, esnek ve seyyaldır (akışkandır). Hiçbir zaman organizasyon şemalarını fazla ciddiye almamış, onları daha insani yapacak emniyet supapları kullanmıştır. Merkezdeki müfettiş kadrosunu, koordinatör olarak adlandırmıştır. Uygulayıcı ve kurmay kadroları arasındaki tansiyonu azaltmak için de kurmayları genellikle merkezde tecrit edeceğine işletmelerine yerleştirmiştir.

General Motors firmasının liderlerinden Alfred P. Sloan, iyi yönetimin merkeziyetçilik ve ademi merkeziyetçiliğin uzlaşmasına dayandığı fikrindedir. Koordineli merkeziyetçilikten ise verimlilik ve tasarruf doğmaktadır. Çalışmalar, en elverişli takım boyutunun yedi kişi olduğunu göstermektedir.

Başarılı firmaların, süratle eyleme geçebilmelerini sağlayan iletişim akışı ve deneycilik gibi öğelerin yanında sadeye, özete ve kısaya olan tutku yatmaktadır. Özellikle başarılı yabancı şirketlerde, uzmanlık konusunun dışına çıkmamak gayreti oldukça belirgindir. Johnson & Johnson firmasının kurucusu Robert Wood Johnson yöneticilerine; “idaresini bilmediğin hiçbir şirketi satın alma” diyerek öğüt vermektedir. Başarılı firmaların, genellikle satın alma yerine iç bünyelerinde geliştirdikleri ürünlere yatırım yapmak suretiyle büyüdükleri görülmektedir.

8. İNSANA YÖNELİK YÖNETİM

IBM firmasının kurucusu Thomas J. Watson, IBM’in felsefesinin en önemli kısmının kişiye olan saygı olduğunu vurgulamakta ve bu uğurda her şeyden fazla gayret sarf ettiklerini belirtmektedir. Peters ve Waterman da araştırmalarında başarılı şirketlerin hepsinde, kişiye saygının firma kültürünün en önemli unsurlarından birini oluşturduğunu gözlemlemişlerdir. Ouchi’nin ortaya attığı Z tipi firmalarda, eşitlik firmanın temel bir niteliği olarak öne çıkmaktadır. Kişilere eşit ve alçakgönüllü davranış, yakından denetim ve hiyerarşik komutayı yumuşatan bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Ouchi’ye göre Z tipi firmalar, Amerika’nın en başarılı firmalarını oluşturmaktadır. Ülkemizde özellikle

inşaat şirketleri, Z tipi firma özellikleri göstermektedir. Bunun sebebi olarak, bu firmalarda çalışan kişilerin meşakkatli işler yapmaktan kaynaklanan dayanışması gösterilmektedir. Ancak, firmalar büyüdükçe, firma kültürü ve ruhunun yavaş yavaş kaybolmaya yüz tuttuğu ve bu durumun da hızlı büyümenin en önemli sakıncalarından biri olduğu belirtilmiştir. Sosyal tesisler de firma kültürünün yeşerip güçlendiği, yayılıp özümsemiği bir ortam oluşturmaktadır.

Başarılı firmaların, personeli eğitmeye önem verdiği de bilinmektedir. Hiçbir kişi, Koç şirketinin başına dışardan gelip oturamaz. Koç, kendi yöneticilerini kendisi yetiştirmektedir. Çalışanlar, on yıl aynı yerde çalıştıktan sonra, artık kendilerini çalıştıkları organizmanın bir parçası olarak görmeye başlamaktadırlar. Başarılı firmaların liderlerinin hepsi, kişiye karşı bir güven ve sevgi duygusunu dile getirmekte, başarıda insanın önemini vurgulamaktadır. Vehbi Koç; “eskiden önem bakımından sermaye ve eleman oranlarını yarı yarıya kabul ederdim. Bugün sermayenin önemini %40, elemanın önemini %60 olarak düşünüyorum” diyerek görüşünü belirtmiştir.

9. YORUM VE TARTIŞMA

Özellikle Amerika ve Japonya’daki başarılı şirketlerin seçiminin iki ülkenin farklı kültürel özellikleri bağlamında seçildiği için oldukça açıklayıcı bir mukayeseye imkân tanıdığı kanaati oluşmuştur. Burada karşılaştırılan başarılı şirketler Amerika ve Kanada’dan seçilseydi bu kadar açık seçik bir karşılaştırma yapmak mümkün olmayabilirdi. Çünkü Amerika ve Kanada birbirlerine oldukça yakın kültürlere sahip iki ülke olarak öne çıkmaktadır.

Eser, Türkçe olarak kurumsal kültür uygulamalarını birinci ağızdan aktaran nadir kitaplardan biridir. Bu yönüyle yazar tarafından uzun yıllar boyunca edinilmiş tecrübeleri tek bir eserde toplu olarak sunması ve farklı ülkelerdeki örgüt kültürü modellerini karşılaştırması bakımından oldukça önemlidir. Yazar bu tecrübe edinme sürecinde, ilk iş deneyiminde yanlış seçim yaptığını itiraf etmiş ve yanlış seçim olarak değerlendirmesinin sebeplerini aktarmıştır. İş hayatı boyunca kendisini etkileyen yöneticilerin özelliklerini belirterek yıllar boyunca birlikte çalıştığı yöneticilerde gözlemlendiği olumlu özellikleri topluca okuyucuya sunmuştur. Benzer şekilde ani gelişen durumlar karşısındaki yönetici tepkilerinden başarılı gördüklerini de okuyucuyla paylaşmıştır.

Kitabın başarılı karşılaştırmalar yapmasının sebeplerinden biri de yazar Cem KOZLU'nun üniversite öğrenimine kadar hayatını Türkiye'de devam ettirdikten sonra, yükseköğrenim için Amerika'ya gitmesidir. Böylelikle hem Türk hem de Amerikan kültür unsurlarına hâkim bir bakış açısıyla çok daha sağlıklı değerlendirmeler yapmıştır. Cem KOZLU hem Amerika'da, hem Amerikan şirketlerinin farklı pozisyonlarında dünyanın farklı ülkelerinde hem de Türkiye'de yöneticilik tecrübesi kazanmış bir isimdir. Bu yönüyle özellikle Türkiye'deki tecrübeleri ve Türkiye'deki iş dünyasının önde gelenleriyle yapmış olduğu mülakatlar, Türk (T) Tipi yönetim yaklaşımının temellerini oluşturabilir. Bu anlamda bu kitap, Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim kitabının son bölümünde, fikirsel nüvesi oluşturulan T Tipi yönetim anlayışına, sahadan çok ciddi ve önemli katkılar sağlayabilecek bir eserdir.

Ouchi, T Tipi yönetim yaklaşımına benzer şekilde, Japonya'da ve Amerika'da başarılı olmuş şirketlerin uygulamalarını, başarılı bir sentez olarak (Z Tipi) ortaya koymuştur. Bu noktada Z Tipi yönetim yaklaşımı, birbirinden oldukça farklı olan Amerikan ve Japon kültürlerini bir kurum kültürü olarak tek potada eritebildiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Z Tipi yönetim yaklaşımı, başarılı uygulanan örnekleriyle, T Tipi yönetim yaklaşımının geliştirilmesinde bir örnek teşkil edebilir.

Kitap incelendiğinde, Türkiye'deki başarılı şirket yönetimleri örnekleri görülmektedir. Ancak, bu başarılı şirketlerin, genel anlamda, Türkiye'deki toplumsal kültürle çok benzer özellikler taşımadığı görülmektedir. Zaten kitapta yöneticileriyle mülakatlar yapılan şirketlerin, Türkiye'nin genel kültürel yapısından ayrışan bazı unsurları kurumsal kültürlerine ekledikleri görülmektedir. Bu anlamda, T Tipi yönetim yaklaşımının başarıyla uygulanması için toplumsal kültür özelliklerinde de bir takım değişimlerin yaşanması zorunlu görünmektedir. Başta liyakatsizlik olmak üzere, çeşitli olumsuz durumların Türk kültürüne her geçen gün sirayet etmesi, Türk kültürünü ve buna bağlı olarak Türkiye merkezli şirketlerin kurumsal kültürünü olumsuz yönde etkilemesi kaçınılmazdır. Kurum kültürü çevresel kültürden ayrılamayacağına göre çevresel kültürün olumlu özellikler taşıması ve olumsuz özelliklerin de arındırılması için toplum olarak çaba göstermemiz gerekmektedir.

Çalışma ortamının oluşturduğu iklim, toplumsallaşmayı sağlamaktadır. Örgütlerin tasarımları, yerel kültür içinde yapıldığı sürece bir sorun yaşanmamaktadır. Ancak diğer kültürlerin değer ve davranış kalıplarına göre tasarlanmış örgütlerde bazı sorunların

ortaya çıkması kaçınılmazdır. Hofstede, dışarıdan liderlik becerileri ve yönetim stilleri aktarılırken, doğrudan aktarımın başarısızlıkla sonuçlanacağını, bunun yerine bir kültürel sentez yakalanarak aktarım gerçekleşmesi durumunda başarının yakalanabileceğini belirtmiştir.

İş örgütü, oluşturduğu güçlü kültürle bireyin değerler sisteminin belirleyicisi olmaktadır. Örgüt kültürü ile ilgili yapılacak en temel ayrımlardan biri de kültürleri, şimdi/gelecek yönelişli ve geçmişe dönük olmak üzere yönlerini döndükleri istikamete göre sınıflandırmaktır. Başarılı şirketlerin büyük çoğunluğunun şimdi/gelecek yönelişli olduğu görülmektedir. Ayrıca, İnsan Mühendisliği isimli kitapta, yazar Nüvit OSMAY'ın ifadesini burada kullanmak yerinde olacaktır. Nüvit OSMAY; “Bir şirkette yöneticinin ofisini ziyaret ettiğinizde masasının üzerini inceleyiniz. Eğer gördüğünüz evrakların yarısından fazlası geçmişe dönük ve günlük cari işlemlerden oluşuyorsa o şirketin ilerlemesi çok zor olacaktır. Eğer evrakların yarısından fazlası geleceğe dönük planlardan oluşuyorsa bu şirketin başarılı olması kuvvetle muhtemeldir.”

Kitapta, başarılı şirketlerin hemen hepsinin, güçlü örgüt kültürü özellikleri taşıdığı görülmektedir. Bu özellikler;

- Güçlü bir lider tarafından şekillendirilmesi,
- Koordinasyonun yüksek olması,
- Paylaşılan ortak bir vizyonun olması,
- İyi bir oryantasyon sürecinin olması,
- Adil ve objektif bir ücretlendirme ve ödüllendirme sisteminin olması,
- Paylaşımın çok olması,
- Kişilerin aynı örgütsel ve kültürel değerleri paylaşması,
- Etkili bir performans değerlendirme sisteminin olması,
- Açık bir iletişimin ortamının varlığı,
- Personel devir oranının düşük olması,
- Örgütsel vatandaşlığın yüksek olması,
- Çalışanların işletmeye bağlılığı ve sadakatinin yüksek olması,
- Huzurlu bir sosyal ortamın varlığı,
- Sürekli bir kazanma ve başarıma beklentisinin bulunmasıdır.

Benzer şekilde duygusal zekâsı yüksek işletmelerde kurumdaşlık vardır. Kurumdaşlık; iyiyi ve kötüyü paylaşabilme, çalışanların hem birbirlerine hem de müşterilere hafta sonu evine gelen misafir gibi davranması şeklinde kendini göstermektedir.

İçinde yaşadığımız dönemde örgütler, çalışan insanların ikinci ailesi olma özelliği kazanmıştır. Örgütlerin, çağdaş insanın yaşamındaki önemi iki noktada belirginleşmektedir. İlki, örgütlerin içinde geçirilen süre, ikincisi ise örgütlerin çalışan insanın gelişmesine yaptığı katkılardır. Örgüt kültürü ile ilgili çok sayıda (yaklaşık 164) tanım bulunmasına rağmen, bu tanımlardaki ortak özellikler;

- Çalışanların ortak inanç, fikir ve değerleri,
- Organizasyonda lider ya da kahramanların varlığı,
- Seremoni sayılabilecek bir takım tören ve faaliyetlerin varlığı,
- Organizasyonda anlatılan öykü, masal ve efsanelerin varlığıdır.

Hiçbir örgüt kültürü kendi kendine yeterli değildir. Çevresel kültürün desteğine ihtiyaç duymaktadır. Kültürel çevrenin etkisi, örgütün hem insan hem de teknik yanı üzerinde hissedilebilmektedir. Çevresel koşullar, günümüzde organik yapılardan yana ağırlığını koymuştur. Organik örgüt yapıları, informal sistemlere karşı daha duyarlıdır. Makro kültürün dinamiklerine en iyi uyumu organik yapılar göstermektedir. Örgütlerde, mikro çözümlene düzeyinden makro çözümlene düzeyine çıkıldıkça, sorunlar artış göstermektedir. Kültürel çevre-örgüt etkileşiminde öne çıkan 4 temel yaklaşım;

- Açık sistemler yaklaşımı (örgütleri çevre ile ilişkilendirme).
- Çevrenin örgüt için stratejik konumunu gündeme getiren yaklaşım.
- Evrim kuramıyla oluşturduğu ilişkileri ele alan yaklaşım.
- Kurumsal kuram.

Örgütler için kültür, topluluğun her seviyesinde içeriden ve dışarıdan kolay ya da zor olarak fark edilen, örgüte münhasır özelliklerdir. Bu anlamda örgüt kültürü, hem etken hem de edilgen bir yapıya sahiptir. Kültür, temelde bütüncül özellikler sergilemektedir. Örgüt kültürü bir yapıştırıcı gibi işlev görmektedir.

Özellikle Amerika ve İngiltere'den verdiği örneklerde kurum kültürünü gelecek nesillere hikâye ve efsanelerle aktaran otel (misafirhane) çalışanı örneği oldukça çarpıcıdır. Kültürün insanın oluşturduğu ve kültürün de insanı şekillendirdiği gerçeği dikkate alındığında insan eliyle oluşturulan kurumsal kültürün çalışanları şekillendirme kabiliyeti oldukça şaşırtıcıdır. Kültürel değerlerdeki küçük farklılıklar, bireylerin tavır ve

davranışlarına büyüyerek yansımaktadır. Başarısız olunmak isteniyorsa, ilgili kurumdaki kültürü yok saymak yeterli olacaktır.

Kurumsal kültürün görülen boyutunu semboller, sloganlar, törenler, işaretler, kıyafet vb. unsurlar oluştururken, görülmeyen boyutunu kurum üyelerince paylaşılan değerler ve anlayışlar oluşturmaktadır. Örgüt kültürü, lider/kurucu tarafından başlatıldıktan sonra, bu kurucunun vizyonu ile devam etmektedir.

Kültürel görecelilik, genelde doğru ve iyi kavramlarının kültürden kültüre değişebileceği görüşünden kaynaklanmaktadır. Bir kültürün değerini, diğer bir kültürün ölçütlerini kullanmadan, nesnel biçimde çözümleyebilmesini amaçlayan bir yöntemdir. İncelenen toplumun özelliklerinin, yine o toplumun üyelerinin görüş açısından tanımlanmasıdır. Bu noktada etik ve emik kavramları da önem kazanmaktadır. Etik ve emik yaklaşımın temel farkı, kültüre içeriden mi dışarıdan mı bakıldığıdır. Emik yaklaşım kültüre içeriden bakışı sembolize ederken, etik yaklaşım kültüre dışarıdan bakışı temsil etmektedir. Etik yaklaşım, davranışçı psikolojiden etkilenmektedir. Benzer şekilde etik yaklaşım, bir kültürdeki araştırma sonuçlarının, diğer yerlerde de aynı sonuçları vereceğini öngörmektedir. Bu oldukça yanlış bir bakış açısıdır.

Franz BOAS'ın da dediği gibi; hiçbir kültür diğerinden üstün olamaz, yalnızca farklı olur. George Herbert MEAD; kültürel göreceliğin, ilgili toplumdaki ruhsal bozukluklara ilişkin değerlendirmeler için de geçerli olacağını öne sürmüştür.

Batılılar, karar alma sürecine düzen ve akılcılık noktasında yaklaşırken, Doğular çevredeki görüntünün her an değişebileceği ve yeni seçenekler oluşacağı düşüncesiyle karar almaktadır. Genel anlamda; Doğulu sezgilerine, Batılı ise yaptığı hesaplara güvenmektedir. Batı kültürü doğa ile mücadele ve doğayı şekillendirme üzerine kurulmuşken doğu kültürü doğayla uyum içinde yaşamayı merkeze alan bir yaklaşımı benimsemiştir. Kültürel boyutta doğa insan ilişkisi, birbiriyle çelişen üç eğilimi gündeme getirmektedir Bunlar; ahenk, egemen olma ve teslimiyettir. Bu durum kurum kültürünü de içinden geliştiği topluma bağlılığı nedeniyle kaçınılmaz olarak etkilemektedir.

Farklı işletmelerin farklı kültürlere sahip olmasında 4 faktör etkili olmaktadır. Bu faktörler;

- Örgütü oluşturan kişiler,
- Örgütün ahlakı,
- Örgüt tarafından kullanılan mülkiyet hakları sistemi,

- Örgütün yapısı (piramit ya da oval yapılara göre farklı kültürler söz konusu olmaktadır).

Örgütün mülkiyet hakları, örgütün kaynaklarını kullanmada, elde etmede, organize etmede üyelerine verdiği haklardır. Örneğin; işletme hisseleri, insan kaynakları, maddi kaynakları kullanma hakkı, örgütün tahsis ettiği aracı örgüt ihtiyaçları için kullanmak ve bütün kararları örgüt lehine vermektir. Ayrıca; tazminat emeklilik, yan faydalar gibi unsurları çalışan ve örgüt lehine kullanmayı da içermektedir. Kitapta, Türkiye'deki bazı başarılı şirketlerde çalışanların 2-3 nesil aynı şirketlerde çalıştığı örneklere yer verilmiştir.

T Tipi yönetim yaklaşımıyla ilgili olarak, Türkiye'de güç mesafesinin fazla olduğu, belirsizliğe toleransın fazla olduğu, geniş bağlamli kültür özellikleri taşıdığı ve düşük sinerjili toplumlara yakın özellikler gösterdiği söylenebilir. Güç mesafesi, gücün eşitsiz dağılımını kabul etme derecesidir. Belirsizlikle başa çıkılmadığında, merkezilik artma ve uzmanlaşma yükselme eğilimindedir. Örgüt üyeleri arasında güven arttıkça merkezileşme azalmaktadır. Geniş bağlamli kültürlerde, kişiler söylemek istediklerinin önemli bölümünü saklı tutamaktadırlar. Türkiye'de kültürün sözel özellik taşıdığı, sözel kültürlerde yüz yüze iletişimin çok önemli olduğu bilinmektedir.

Türkiye, ortaklaşa davranışçı kültür özelliği taşımaktadır. Bu tip kültür, üyelerini dışsal toplumsal baskı ile denetlemektedir. Bu denetimde temel rolü utanma duygusu oynamaktadır. Bireyci kültürde ise denetim, bireyin içsel baskısı ile sağlanmaktadır. Türkiye'de denetim noktasında genellikle dışsallık yönünde uygulamalar göze çarpmaktadır. Bu noktada arabesk kavramı öne çıkmaktadır. Arabesk; egemen dışsal kültür ve değerlerin, kendine seçtiği yeni bir anlatım biçimidir.

Türkiye'de toplum, dışı toplum özelliği taşımaktadır. Dışı toplum;

- Belirsizlikten kaçınmanın yüksek olduğu,
- Talih, yazgı, kader vb. kavramların ön planda olduğu,
- Bireysel değil ortaklaşa toplulukçu davranışçılığın önde olduğu,
- Denetimi dışarıdan bireylerin yaptığı,
- Örgütsel güç mesafesinin yüksek olduğu,
- Bireylerin değişime direncinin yüksek olduğu,
- Çatışmadan kaçınma ve çatışmayı bastırmanın kabul gördüğü,
- Nesnel değil öznel özellikle taşıyan,

- Batı tipi bürokrasi ile uyuşmayan,
- Liderden beklentilerin Batıya göre daha fazla olduğu,
- İç grup ilişkilerinin önde olduğu,
- Geniş bağlamli bir kültürdür.

İletişim noktasında Batı kültürü; somut, ölçülebilir ve nesnel kavramları, ön gördüğü iletişim modelinin merkezinde kullanmaktadır. Doğu kültürü ise soyut, niteliksel ve öznel özellikler içermektedir. Batı Kültürüne özgü bir diğer özellik ise duygusallığı sürekli aşağılamasıdır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Ekonominin ve toplum yaşamının her seviyesinde, dünya ekonomisi ve yaşamıyla bütünleşmek, gerçek ve kalıcı entegrasyonun tek çıkar yolu olarak görülmektedir. Amerika, Japonya ve Türkiye’de incelenen üstün başarılı firmaların başarılarındaki en önemli etkenin, güçlü ve fonksiyonel bir firma kültürü olduğu görülmektedir. Ohmae (1982); “en başarılı şirketleri farklılaştıran hangi sektörlerde oldukları yani ne iş yaptıkları değil, o işi nasıl yaptıklarıdır. Nasılı tayin eden de firma kültürüdür” diyerek firma kültürünün önemine vurgu yapmıştır.

Başarılı firma kültürlerinin en belirgin özelliği ise insana verdikleri önem ve onlara gösterdikleri saygıdır. Bu yaklaşım sonucu, firma içinde materyalist unsur ve hedeflerden ziyade, manevi gayeler ve moral değerler vurgulanmaktadır. Kişiyeye gösterilen saygı, çalışanlarla sınırlı değildir. Başarılı firmaların, müşterilerine de benzer bir duyarlılıkla yaklaştıkları görülmektedir.

Firma kültürü, yönetim tarafından adım adım inşa edilebilmektedir. Bazı firmalar, kurumsal felsefelerini yazılı hale de getirmekte ve bu belgeyi bir kılavuz gibi kullanmaktadırlar. Üslup ve etkinlikleri, hep bu profil çerçevesinde gerçekleşen davranışlardan oluşmaktadır. Her kültürün bu kadar bilinçli oluşturulmasına imkân yoktur ancak başarılı birçok kültürde bir liderin damgasına rastlanmaktadır. Liderler, kültürel dokuyu örmektedirler. Bilinçli bir şekilde kültürünü güçlendirip geliştirmek isteyen firma, yeni liderlerin yetişmesine de özen göstermek zorundadır.

Matsushita'nın personel politikalarının en dikkat çeken yönü, eğitim ve yetiştirmeye verdiği olağanüstü önemdir. Aslında eğitime fanatikçe gösterilen dikkat Japonlara özgü bir niteliktir.

Biz kimiz? Hedeflerimiz neler olmalı? O hedeflere nasıl ulaşabiliriz? sorularına verilecek cevaplar firma stratejisinin temelini oluşturacaktır. Stratejinin başarılı bir şekilde uygulanması da firma kaynaklarının nitelik ve niceliğine, organizasyonun yapısına ve firma kültürüne bağlıdır. Strateji ve kültür, birbirini tamamlayan etkenlerdir. Yönetim, başarılı olabilmek için etkin strateji ve güçlü kültürü dengelemek zorundadır. Strateji oluşturma süreci; nesnel, niceliksel ve katı yaklaşımlar gerektirmekte, güçlü kültür ise insana yönelik olduğundan öznel, niteliksel, esnek ve yumuşak davranışlar gerektirmektedir. Bu iki yaklaşımın sentezi de tatlı-sert yönetim üslubunu ortaya çıkarmaktadır. Stratejilerin oluşturulması, uygulanması ve denetiminde sert kültürün oluşturulması, yayılması ve insanların yönetiminde yumuşak özellikler göstermektedir. İyi yönetim, merkeziyetçi ve ademî merkeziyetçiliğin bağdaştırılmasına dayanmaktadır. Başka bir deyişle koordineli kontrolle bağımsızlığa dayanmaktadır. Koordinasyondan da verimlilik ve tasarruf sağlanmaktadır.

Ouchi (1982)'nin incelediği Z tipi Amerikan şirketleri, başarılarını Japonya'nın yumuşak, muğlak ve soyut yönetim üslubu ile Amerika'nın analitik, somut yönetim geleneği arasında gerçekleştirdikleri sentez ve kurdukları dengeye borçlulardır. Sargut (2015: 219-235), Türk toplumuna özgü bir örgüt ve yönetim modeli önerisi getirmiş ve kültürel manada Batı toplumundan önemli ölçüde farklılaşan Türk toplumuna uygunluğunu tartışmaya açtığı T tipi bir yönetim ve örgütlenme modelini değerlendirmeye sunmuştur. Ülkemizde iki temel yönetim ekolünün özellikleri kısaca açıklanmaya çalışıldığında ilk ekol; Koç ve Sabancı gibi kurumların liderliğini yaptığı ticaret ve sanayi kökenli ekoldür. Bu ekol; analitik tarafın ağır bastığı, tecrübe ve eğitime önem verildiği, müşteri ilişkilerinin ve pazarlama tecrübesinin güçlü, mali kontrol ve personel denetim mekanizmalarının gelişmiş olduğu, kurumlaşmanın ileri düzeyde görüldüğü, kesin ve katı iletişim kanallarının mevcut olduğu ve kurumsal/nesnel bağların bulunduğu özellikler göstermektedir. İkinci ekol ise ENKA ve TEKFEN gibi inşaat kökenli gruplardır. Bu ekolde ise kültür ve insana daha çok ağırlık verildiği, bağlılıkların daha duygusal ve kurum kadar kişilere de atfedildiği, tatlı-sert üslubun uygulandığı, güçlü ve sürükleyici özellikler gösterdiği görülmektedir. Bu iki ekolün dünyaya açılırken yaklaşım birleşmesi,

dünya pazarlarında rekabet gücü ve başarı şansı daha yüksek yeni karakterde bir organizasyon türü yaratabilir. Belki de Ouchi'nin araştırmaları sonucunda ulaştığı Z tipi firmalardan daha etkin ve verimli bir model ortaya çıkabilir.

Kurumsal kültürü bilinçli bir şekilde etkileyip şekillendirebilen ve kurumun hedeflerine ulaşmakta temel bir araç olarak kullanabilen lider, ticari hedeflerini çok daha çabuk yakalayabilecektir. Bu kapsamda;

- Mevcut kültürün iyi tanınması ve mevcut pozisyonun koordinatları bilinmeden izlenecek rotanın belirlenemeyeceğinin farkında olunması,
- Kurum içindeki değişime en açık, hevesli, dinamik kadroların belirlenerek, bu kişilerden bir ekip oluşturulup birlikte hareket edilmesi, değişime karşı olanları ikna için fazladan zaman ve enerji harcanmaması,
- Kurumdaki en işlevsel alt kültüre sahip birimin tespit edilerek öne çıkarılması ve diğer birimlere örnek olarak gösterilmesi,
- Kültürün soyut bir kavram olduğu bilinciyle, kültür değişiminin hedefler doğrultusunda ve koşullara göre şekillenmesi,
- Kurumsal kültür unsurlarının, soyut özelliklerine rağmen kurumun organizasyon yapısı, iş süreçleri, iletişim mekanizmaları gibi unsurlarla sürekli etkileşim içinde bulunması ve soyut unsurlar değişirken somut unsurların da değiştirilmesi gerektiğinin unutulmaması,
- Köklü ve kapsamlı bir kültürel dönüşümün zaman alacağına bilicinde olunması ve bu süreçten çekinilmemesi, kararlı olunması,
- Vizyon ve misyon söylemlerinin tek başlarına kültürü değiştiremeyeceğinin, değişimin istikametine ışık tutan bir yapıda olmalarının, söylemlerin değil, eylem ve davranışların dönüşümü yönlendireceğinin bilincinde olunması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Hofstede, G. (1980). Motivation, leadership and organizations: do American theories apply abroad? *Organizational Dynamics*, 9(1), 42-63.
[https://doi.org/10.1016/0090-2616\(80\)90013-3](https://doi.org/10.1016/0090-2616(80)90013-3)
- Hofstede, G. (1983). The cultural relativity of organizational practices and theories. *Journal of International Business Studies*, 14(2), 75-89.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: comparing values, behaviours, institutions and organizations across nations*. California: Sage Publications.
- Kotter, J.P. (2016). *Matsushita liderliği*. (Çev. Tefik Ertan) İstanbul: Aura Kitapları.
- Kozlu, C. (2014). *Kurumsal kültür ABD, Japonya ve Türkiye'de başarılı şirket yönetimleri*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ohmae, K. (1982). *The mind of the strategist: the art of Japanese business*. New York: McGraw-Hill.
- Ohmae, K. (1989). Managing in a borderless World. *Harvard Business Review*, 67(3), 152-161.
- Osmay, N. (2019). *İnsan mühendisliği hayat karşısında insanın kendisi ve çevresi*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
- Ouchi, W.G. (1982). *Theory Z*. New York: Avon Books.
- Peters, T.J. ve Waterman, R.H. (1982). *In search of excellence; lessons from America's best-run companies*. New York: Harper & Row.
- Sargut, A.S. (2015). *Kültürler arası farklılaşma ve yönetim*. Ankara: İmge Kitabevi.

POTANSİYEL TURİSTLERİN HELAL TURİZME BAKIŞ AÇISI DİNDARLIK DÜZEYİNE GÖRE DEĞİŞİR Mİ ?

Said KINGİR*

Ayhan KARAKAŞ

Nilüfer Şahin TEZCAN

ÖZ

Helal turizm günümüzde birçok çalışmaya konu olmaktadır. Bu çalışma Trabzon ilinde yerleşik olarak yaşayan halkın helal turizm konusuna bakış açıları ile dindarlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Halkın dindarlık düzeyi ve helal turizme olan bakış açısıyla ilgili bilgileri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda oluşturulan anket formu Trabzon'da yerleşik olarak yaşayan katılımcılara doldurtulmuştur. Çalışma nicel bir çalışmadır. Evreni temsil edecek kişilerin seçilmesi için kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Elde edilen verilere frekans analizleri, yüzde analizleri ve korelasyon analizi uygulanmıştır. Araştırmaya katılanların %59,7'lik çoğunluğunun helal turizmle ilgili bilgi sahibi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmaya katılan bireylerin yalnızca %7,4'lük kısmı daha önce helal tesislerde bulunmuştur. Çalışmada dindarlık düzeyi ile helal otellere bakış açısı arasında istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönlü yüksek düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda ilgili taraflar için çeşitli öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelime: Helal Turizm, Dindarlık Düzeyi, Trabzon Halkı

Jel Kodları: M31

DOES THE PERSPECTIVE OF POTENTIAL TOURISTS ON HALAL TOURISM CHANGE DEPENDING ON THE RELIGIOUSNESS LEVEL?

ABSTRACT

Nowadays, halal tourism is the subject to many studies. This study approaches to the relationship between the perspective of people living in Trabzon Province on halal tourism and their level of religiousness. It aims to present the information regarding the public's level of religiousness and their perspective on halal tourism. The questionnaire form, which was prepared in line with these purposes, was filled by the participants residing in Trabzon. The study is a quantitative study. The sampling method was preferred for the selection of the people to represent the sample universe. Frequency analyses, percentage analyses and correlation analysis were applied to the data obtained. It was found that 45,4% of the participants did not have any knowledge about halal tourism. Only 7,4% of the participants were found to have visited halal facilities before. In the study, a statistically significant and positive relationship was found between the level of religiosity and the perspective of halal hotels. Various suggestions were presented for the related parties as a result of the research.

Key Words: Halal Tourism, Level of Religiousness, People of Trabzon

Jel Codes: M31

GİRİŞ

Turizm sektörü geçmişten günümüze gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerce yoğun şekilde ilgi görmekte olan bir sektör durumunda olma özelliğini korumaktadır. Bunun sebebi olarak dünya genelinde gelişimini hızla sürdüren sektörlerden biri konumunda olması gösterilebilir (Yıldız, 2011, s. 54). Turizm sektörü sosyal, ekonomik, teknolojik olgularda meydana gelen gelişmeler doğrultusunda kapsamını genişletmeye devam etmekte ve gelişimini sürdürmektedir (Bayhan , Şengül, & Yücel, 2018, s. 204). Turizmin birçok bilim dalıyla bağlantıları bulunmaktadır. Turizm kavramı altında birçok konu ele alınmakta, diğer bilimlerle olan ilişki turizmin gelişimini güçlendirmektedir.

Müslümanların nüfusu artmakta ve bu artış İslam ekonomisinin de pazar büyüklüğünü artırmaktadır. Müslüman dostu turizm faaliyetleri veya destinasyonları Müslümanlar için önem arz etmektedir. Bu Müslüman dostu turizm anlayışı, helal yiyecek, helal içecek, İslam dinine uygun çekim yerleri, konaklama yerleri ve diğer hususları içermekte ve bu anlayışa helal turizm denmektedir (Battour & Mohd, 2016; Kingir & Kardeş, 2017). Helal turizm pazarını genişlemesini sağlayan faktörler dünya çapındaki Müslüman nüfusun artması, Müslüman nüfusun demografik yapısındaki değişimler, daha yüksek gelirli, eğitilmiş kişilerin oranındaki artış, Müslümanlığa yeni girişlerin artması, sosyal medyanın helal turizmi kolaylaştırması, turizm ve konaklama sektörünün bu alanın önemini fark etmesi, Müslümanlar için Ramazan ayının önemi ve bunun için farklı ve eşsiz deneyimler aramaları, toplantı, konferans ve festival gibi alanlarda yer alan Müslüman işgücünün artması sayılabilir (Moshin et al., 2020; Prayag, 2020).

Literatürde helal turizme bakış açısı çeşitli yönleriyle ele alınmıştır (Battour, 2018; Boğan, Batman , & Sarıışık , 2016; Oflaz, 2015; Zengin, Şen, Üstün, & Bozkurt, 2017). Helal turizm kavramı günümüzde de araştırmalara konu olmaya devam etmektedir. Ancak Trabzon halkının helal turizme olan bakış açıları ve dindarlık düzeyleri arasında bulunan ilişkinin değerlendirildiği çalışmalara literatürde rastlanamamıştır. Bu açıdan çalışma önem arz etmektedir.

1.LİTERATÜR TARAMASI

Bireylerin sürekli yaşadıkları yerlerden geçici olarak çeşitli amaçlarla ayrılması turizm olarak adlandırılmaktadır. Turizm kavramı ekonomik olarak geniş etkiler oluşturmakta ve günümüz toplumunun ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir (Uçkun, 2004, s. 28). Bireylerin sürekli yaşadıkları yerlerden ayrılıp yeniden aynı yere dönüncüye kadar geçen süre içinde seyahatleri boyunca gerek duydukları ulaşım, konaklama, yeme-içme, eğlence ve diğer ihtiyaçlarını karşıladıkları faaliyetler, turizm faaliyetleri içerisinde değerlendirilir (Kozak, Akoğlan Kozak, & Kozak, 2017, s. 66). Dünya nüfusu yaklaşık olarak 7 milyar olduğu düşünülürse, her yedi kişiden biri uluslararası turizm hareketlerine katılım sağlamaktadır. Dünyada dini amaçlarla ve dini kabullere göre yapılan seyahatler giderek yaygınlaşmaktadır. Son yıllarda dünya genelinde kabul gören turizm

şekillerinden birisi *helal turizmdir* (Zengin, Şen, Üstün, & Bozkurt, 2017, s. 212). Sürekli yaşam yerlerinden geçici süreliğine ayrılan turistlerin, kendilerine sunulan hizmetlerin helal kavramına uygun şekilde olmasını tercih etmesi bu turizm türünün ortaya çıkması ve gelişimi için önemli bir etkidir.

Haram ve helal kavramları bir Müslümanın hareket alanında serbest ve serbest olmayan davranışları tanımlamada temel göreve sahiptir. Helal olanlar serbest olan davranışları kapsarken, haram olanlar yasak olan davranışları ifade etmektedir (Ayengin, 2017, s. 841). İslam'a uygun bir işletmenin haram olan faaliyetlerden uzak durması gerekir. Haram ürün ve hizmetler içeren diğer sektörlerle ilişki içinde olması dahi uygun değildir. Bu yasaklara örnek olacak faaliyetler; domuz ürünü tüketimi, tütün ürünleri, uyuşturucu maddeler ve ahlak uygun olmayan faaliyetler gösterilebilir. İşletme bahsedilen bu faaliyetleri sunmamalı, çevresinde barındırmamalı ve bu faaliyetleri sunan işletmelerle bağlantı kurmamalıdır (Yanpar, 2014, s. 73). Günümüzde İslami anlayışa sahip bireyler turizm faaliyetlerine daha fazla katılmaktadır. İslami anlayışa sahip olan bireylere yönelik gerçekleştirilen çalışmalar ağırlık kazanmaktadır.

Helal turizm konulu çalışma sayıları son zamanlarda hızla artmaktadır. Benzer konularda daha önce yapılmış olan bazı çalışmaların sıralanması gerekirse; (Boğan, Batman , & Sarıışık , 2016) yaptıkları çalışmada helal turizmin kavramsal çerçevesini belirlemeyi amaçlamışlardır. Aynı zamanda bu pazarda Türkiye'nin durumunu ortaya koymayı amaçlamışlardır. Çeşitli yönde sonuç ve öneriler ortaya koyulmuştur. Yapılan bir çalışmada dindar tüketicilerin tatil algısı araştırılmış ve tüketicilerin tatili zamanın temel bir ihtiyacı olarak gördükleri tespit edilmiştir. Modern dünya muhafazakâr insanların yaşam tarzlarını da değiştirmektedir. Çünkü katılımcılar tatil için Kur'an ve Hadisten destekleyici kanıtlar bulunmamasına rağmen helal turizme katılım gösterebileceklerini belirtmişlerdir (Elaziz & Kurt, 2017).

Güney Afrika Durban şehrinde turizm paydaşları üzerine yaptığı araştırma sonucunda, şehirde helal turizme yönelik restoranlar bulunduğu, konaklama işletmelerinin sayısının yeterli olmadığı, helal turizme dönük faaliyetlerin ve eserlerin bulunduğunu belirtmiştir. Tüketicilerin bu şehirdeki restoran sayısından memnun olduğu hatta Müslüman olmayan

tüketicilerin de Güney Afrika Müslüman kültürü ve yemeklerini görmek için Durban şehrine gelebileceğini belirtmişlerdir(Bhoola, 2020). Bu çalışmada helal turizm faaliyeti sunan işletmelerin şeffaf olması gerektiği vurgulanmıştır. Özellikle mutfak uygulamalarının helal yapıyı bozmadan yapılması gerektiği ortaya çıkmıştır.

Battour & Mohd, (2016) yaptıkları çalışmada helal turizm gelişimi ve pazarlaması konusunda karşılaşılan fırsat ve zorlukları ele almıştır. Asad, Noriah, & Bader, (2016) yaptıkları çalışmada helal turizm hakkında farkındalığın artması ve temel ihtiyaçlarının belirlenmesini amaçlamıştır. Uygulayıcılar için çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Oflaz, (2015) müşterilerin helal turizme yönelik algıları üzerine yaptığı çalışmanın sonucunda helal turizmle ilgili müşteri algılarının genelde olumlu yönde olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Kingir & Kardeş, (2017) yaptıkları çalışma ile Türkiye'nin helal turizm bakımından mevcut durumunu ele almış, helal turizm konusunda gelişmenin nasıl sağlanacağıyla ilgili fikirler ortaya koymuşlardır. Bhuiyan & Darda, (2017) çalışmalarında helal turizmin Bangladeş'deki durumunu incelemiş, gelişme ihtimalini araştırmış, helal turizmin ülkede gelişim gösterdiği ve ekonomiye yönelik katkısının artmakta olduğu sonuçlarını ortaya koymuş ve çeşitli yönlerde önerilerde bulunmuştur. Zengin, Şen, Üstün, & Bozkurt, (2017) yaptıkları çalışma ile Sakarya halkının helal turizme yönelik bakış açılarını incelemiş, halkın bakış açısına göre helal turizmin gerekli ve uygulanabilir olarak görüldüğü sonuçlarını ortaya koymuşlardır. Helal turizm konseptinin varlığını bilen kişi sayısının sınırlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Battour, (2018) yaptıkları çalışmada Müslüman olmayan turistlerin helal turizm algısı üzerine çalışmış, müşterilerin helal ürün ve hizmetleri almakta ne kadar istekli oldukları konusunda çeşitli sonuçlar ortaya koymuşlardır. Başka bir çalışma, dindarlığın algılanan riski önemli ölçüde etkilediği, fakat algılanan İslami değerler ve tutum üzerinde bir etkisinin olmadığı sonuçlarını ortaya koymuştur. Müslümanların İslami olmayan ülkeleri ziyaret etme niyetlerinin esas olarak tutumlardan etkilendiği görülmüştür. Algılanan helal risk ve İslami değer, İslami olmayan ülkelere yönelik tutumlarını güçlü şekilde etkilemektedir(Aji et al., 2020). Turistlerin turistik tüketim konusunda davranışlarını pazarlama çalışmaları büyük oranda etkilemektedir. Fakat yapılan bir çalışmada pazarlama çalışmalarından ziyade tüketici algılarını etkilediği ortaya koyulmuştur. Tabi bunun için, turistlerin beklentileriyle destinasyonların çekim unsurları örtüşmelidir (Fikri

& Pane, 2019). Fas Agadir destinasyonundaki yerel halk üzerinde yapılan araştırmaya göre halkın helal turizmden haberdar oldukları fakat kendi destinasyonlarında böyle tesislerin var olma durumundan haberdar olmadıkları ortaya çıkarılmıştır. Helal turizm konusunda, helal yemeklerin sunumu, alkolün kullanılmaması, ayrı yüzme havuzlarının durumları önemsemektedir. Tabi helal turizmi öncelerseler bile müşteriler bu tarz bir turistik seyahat veya dinlence için daha fazla para ödemesi yapmaya istekli değillerdir. Demografik özellikler helal turizme bakış açısını etkilemektedir, gençlerin helal turizm konusunda daha az istekli oldukları tespit edilmiştir (Fakir & Erraoui, 2019)

2.YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma, Trabzon ilinde yerleşik yaşamakta olan potansiyel turistlerin helal turizme bakış açısıyla dindarlık düzeyleri arasındaki ilişkinin ölçülmesi amacı ile gerçekleştirilen bir çalışmadır. Çalışmada elde edilen veriler doğrultusunda iki değişken arasında bulunan ilişkinin düzeyinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Son zamanlarda turizm eğilimleri arasında dikkat çekici hale gelen helal turizm kavramına olan yaklaşımların farklı kitleler bakımından incelenmesi araştırmanın önemini oluşturmaktadır.

2.2.Araştırmanın Evren, Örneklem, Yöntem ve Kısıtları

Araştırma evrenini Trabzon ilinde yerleşik yaşayan, 18 yaş ve üzerinde olan yerel halk oluşturmaktadır. Araştırmaya veri toplanması amacı ile nicel analiz tekniklerinden biri olan anket formu yöntemi kullanılıp, beşli likert tipi yapısında olan ölçekler tercih edilmiştir. Ankete katılanların demografik ve bazı kişisel özelliklerini belirlenmesi amacıyla 12 ifadeye yer verilmiştir. Halkın helal turizme karşı olan bakış açılarını ölçmek amacı ile 23 ifadeye yer verilmiştir. Bu ifadeler Oflaz (2015) tarafından birçok farklı çalışmadan seçilip bir araya getirilmiş ve Zengin vd. (2017) tarafından kullanılmıştır. Formda yer alan sorular çalışma yapımıza uygun olacak şekilde düzenlenmiş ve kullanılmıştır. Halkın dindarlık düzeyini anlamak amacıyla iki soruya yer verilmiştir. Bu sorular; “İbadetlerimi düzenli şekilde yerine getiririm” ve “Kendimi dindar biri olarak tanımlıyorum.” şeklindedir.

Bu araştırmada örnekleme yöntemi olarak; olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinden birisi olan ‘kolayda örnekleme’ yöntemi tercih edilmiştir. Bu rnekleme tekniğinde çalışmada yer alacak olan birimlere araştırmacı isteği doğrultusunda karar verebilir (Bayram, 2015, s. 22). Kolayda rnekleme yönteminin temel mantığı; ankete cevap vermeyi kabul eden tüm katılımcıların örnekleme dâhil edilmesi gerekliliği göz önünde bulundurularak, eksik verilerin önüne geçmek, geri dönüşün hızlı olması ve güvenilir sonuçlar elde etmek amaçlarıyla her katılımcıyla yüz yüze görüşmek hedeflenmiştir. Çalışma kapsamında 216 kişiye anket formu uygulanmıştır.

Trabzon halkının helal turizme bakış açılarıyla dindarlık düzeyleri arasındaki ilişkinin llmesi amacı ile yapılan çalışmada zaman kısıtı nedeniyle örneklem sayısı sınırlanmıştır. Aynı zamanda veri toplama yöntemi olarak anket uygulanmasının oluşturduğu sınırlılıklar bu çalışma içinde geçerli bir sınırlılıktır.

2.3.Verilerin Analizi

Elde edilen verilere SPSS paket programı aracılığıyla güvenilirlik analizleri, frekans ve yüzde analizleri, korelasyon analizi yapılmış, elde edilen veriler tablo haline getirilip yorumlanmıştır. Verilerin toplanması için anket formunda 23 soruluk helal turizme bakış açısı lği ve 2 soruluk ile de dindarlık düzeyiyle ilgili ifadeler kullanılmıştır. Tablo 1’de ortaya konulan sonuçlara göre kullanılan ölçeklerin güvenilir yapıya sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Kalaycı , 2009, s. 405).

Tablo 1: Güvenilirlik İstatistiği Sonuçları

	Cronbach's Alpha	Soru Sayısı
Helal Turizme Bakış Açısı lği	0,961	23
Dindarlık Düzeyi lği	0,790	2

3.BULGULAR ve TARTIŞMA

Araştırmaya katılan yerel halkın demografik özellikleri(cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu vb.) ve helal tatil davranışları (helal oteller hakkında bilgi sahibi olma durumu, bilgi kaynakları, tatile birlikte gidilen kişi vb.) frekans analiziyle analiz edilmiş ve tablo haline getirilmiştir. Sonuçlar tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Özellikleri ve Tatil Davranışları

Cinsiyet	N	Yüzde	Medeni Durum	N	Yüzde
Kadın	133	61,6	Evli	103	47,7
Erkek	83	38,4	Bekar	113	52,3
Yaş	N	Yüzde	Gelir Düzeyi	N	Yüzde
18-25 arası	68	31,5	2000 ve altı	83	38,4
26-33 arası	78	36,1	2001-3500	71	32,9
34-41 arası	39	18,1	3501-5000	43	19,9
42 ve üzeri	31	14,4	5001 ve üzeri	19	8,8
Eğitim Durumu	N	Yüzde	Tatile Gidilen Kişi	N	Yüzde
Lise ve altı	77	35,6	Tek başına	18	8,3
Üniversite ve üzeri	139	64,3	Aile ile	144	66,7
Helal otellerden haberdar mısınız?	N	Yüzde	Arkadaşlar ile	N	Yüzde
Evet	87	40,3	Meslek	N	Yüzde
Hayır	129	59,7	Memur	48	22,2
Helal otel bilgi kaynağınız nedir?	N	Yüzde	İşçi	N	Yüzde
Bilgim yok	98	45,4	Kendi işi	20	9,3
Çevreden	49	22,7	Emekli	10	4,6
İnternette	46	21,3	Ev hanımı	33	15,3
Bilimsel Çalışmalardan	13	6,0	Diğer	58	26,9

TV'den	10	4,6	Daha önce helal otelde konakladınız mı?	N	Yüzde
Helal otelde kaç kez konakladınız?	N	Yüzde	Evet	16	7,4
Hiç konaklamadı	187	86,6	Hayır	200	92,6
1 veya daha fazla	29	13,4			

Araştırmaya katılan bireylerin %61,6'sı kadındır. Bireylerin %47,7'si evlidir. Bireylerin %36,1'i 26-33 yaş aralığındadır. %64,3'ünün üniversite ve üzeri eğitim seviyesinde olduğu görülmektedir. Bireylerin %66,7'si tatile aileleri ile gitmeyi tercih etmektedir. Bireylerin %21,8'i işçi olarak çalışma hayatına devam etmektedir. Bireylerin %59,7'lik çoğunluğu helal otellerle ilgili bilgi sahibi değildir. Bilgi sahibi olan %22,7'lik kısmı bu bilgilere çoğunlukla çevreden ve internet üzerinden sahip olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan bireylerin %7,4'lük kısmı daha önce helal tesislerde konaklamıştır.

Katılımcıların helal turizme bakış açıları ile ilgili sorulan sorulara verdiği cevapların dağılımları tablo 3'te görülmektedir.

Tablo 3: Helal Turizme Bakış Açısı Ölçeği İfadelerine Verilen Cevapların Dağılım Tablosu

İFADELER	1		2		3		4		5		Ort .
	F	N	F	N	F	N	F	N	F	N	
1. İnancım gereği helal konseptli konaklama tesislerini tercih ederim.	7	3,2	15	6,9	30	13,9	110	50,9	54	25,0	3,87
2. Helal konseptli konaklama tesislerini, sunduğu ürün ve hizmetleri için tercih ederim.	10	6,6	9	4,2	25	11,6	122	56,5	50	23,0	3,89
3. Evlilik belgesi olmayan çiftlerin otele alınmaması önemlidir.	21	9,7	23	10,6	31	14,4	70	32,4	71	32,9	3,68

4.Helal yiyecek içecek servisinin yapılması önemlidir.	10	4,6	7	3,2	13	6,0	83	38,4	103	47,7	4,21
5.İnsan şeklini tasvir eden sanat türlerinin olmaması önemlidir.	19	8,8	31	14,4	60	27,8	80	37,0	26	12,0	3,29
6.Personelin inancılı kişilerden seçilmesi önemlidir.	24	11,1	20	9,3	41	19,0	104	48,1	27	12,5	3,41
7.Gece kulüpleri gibi eğlence yerlerinin olmaması önemlidir.	26	12,0	31	14,4	56	25,9	71	32,9	32	14,8	3,24
8.Bayanlar ve erkekler için sağlık tesislerinin (yüzme havuzu, spa, fitnes salonları) ayrı olması önemlidir.	15	6,9	19	8,8	32	14,8	74	34,3	76	35,2	3,81
9.Tuvaletler ile yatakların yönleri kibleye uygun şekilde düzenlenmelidir.	13	6,0	10	4,6	9	4,2	53	24,5	131	60,6	4,29
10.Her bir odada Kuran'ı Kerim, seccade ve tespih olması önemlidir.	9	4,2	14	6,5	25	11,6	90	41,7	78	36,1	3,99
11.Mescitlerin olması önemlidir.	7	3,2	1	0,5	9	4,2	77	35,6	122	56,5	4,41
12.Dini içerikli serbest zaman değerlendirme aktivitelerinin bulunması önemlidir.	12	5,6	28	13,0	77	35,6	71	32,9	28	13,0	3,34
13.Oda servisinde görevli personeller servis için odalara mahremiyet ilkelerine uyararak girmesi önemlidir.	9	4,2	4	1,9	4	1,9	50	26,1	149	69,0	4,50

14. Bayan ve erkeklerin etkinlik alanlarının ayrılması önemlidir.	17	7,9	35	16,2	65	30,1	70	32,4	29	13,4	3,27
15. Bekar bayan ve erkekler ile ailelerin katlarının ayrı olması önemlidir.	24	11,1	51	23,6	76	35,2	44	20,4	21	9,7	2,93
16. Bayan personellerin bayan müşterilerle, erkek personellerinde erkek müşterilerle ilgilenmesi önemlidir.	32	14,8	56	25,9	74	34,3	37	17,1	17	7,9	2,77
17. Tesislerinin İslami finansal uygulamalara göre yönetilmesi önemlidir.	25	11,6	19	8,8	72	33,3	88	40,7	12	5,6	3,19
18. Bayan ve erkek müşteriler için İslami kurallara uygun kıyafetler giymeleri önemlidir.	24	11,1	37	17,1	68	31,5	66	30,6	21	9,7	3,10
19. Helal konaklama tesisleri konseptinin uygulanabilir olduğuna inanıyorum.	15	6,9	23	10,6	75	34,7	80	37,0	23	10,6	3,33
20. Helal otellerin sınıflandırılmasında hilal vb. sistemlerin uygulanması gerekir.	15	6,9	29	13,4	106	49,1	57	26,4	9	4,2	3,07
21. Fiyatlar geleneksel konaklama tesislerine göre fazla olsa da yine de helal otellerde	30	13,9	40	18,5	76	35,2	52	24,1	18	8,3	2,94

konaklamayı tercih ederim.												
22.Helal konaklama tesislerinde konaklamanın güvenli ve konforlu olduğuna inanıyorum.	11	5,1	9	4,2	48	22,2	127	58,8	21	9,7	3,63	
23.Helal konaklama tesislerine eşimi ve çocuklarımı bırakıp, işime dönebilirim.	18	8,3	27	12,5	67	31,0	88	40,7	16	7,4	3,26	

(1:Kesinlikle Katılmıyorum, 2:Katılmıyorum, 3:Kısmen Katılıyorum, 4: Katılıyorum, 5:Kesinlikle Katılıyorum)

Bireylerin helal turizme bakış açılarına yönelik ölçekte onlara sunulan sorulara verdikleri yanıtlar incelendiğinde dikkat çekici cevaplar şu şekilde sıralanabilir. Trabzon ilinde yerleşik yaşayan bireylerin tercih edecekleri otellerde helal yiyecek içecek servisinin olmasını istemektedir. Konaklayacakları otellerde tuvalet ve yatak yönlerinin kibleye uygun ayarlanması gerektiğini düşünmektedirler. Oda servisi sırasına görevlilerin mahremiyet ilkelerine uyumlu hareket etmesini istemektedirler. Bu tesislerde Kuran'ı Kerim, seccade, tespih ve mescitlerin bulunması katılımcılar yönünden önemlidir.

Bireylerin helal tesislerin uygulanabilirliğiyle ilgili soruya verdikleri cevaplarda ortalama 3,33'tür. Bu tesislerin fiyatlarının diğer tesislere oranla fazla olsa bile yine de tercih edilme durumu ile ilgili soruya verdikleri cevapların ortalaması 2,94'tür.

Katılımcıların dindarlık düzeyiyle ilgili sorulara verdiği cevapların dağılımları tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: Dindarlık Düzeyi İfadelerine Verilen Cevapların Dağılım Tablosu

İFADELER	1		2		3		4		5		O RT
	N	F	N	F	N	F	N	F	N	F	
1.İbadetlerimi düzenli şekilde yerine getiririm.	13	6,0	37	17,1	68	31,5	69	31,9	29	13,4	3,29

2.Kendimi dindar biri olarak tanımlıyorum.	8	3,7	23	10,6	58	26,9	88	40,7	39	18,1	3,58
--	---	-----	----	------	----	------	----	------	----	------	-------------

(1:Kesinlikle Katılmıyorum, 2:Katılmıyorum, 3:Kısmen Katılıyorum, 4: Katılıyorum, 5:Kesinlikle Katılıyorum)

Bireylerin ibadetlerimi düzenli şekilde yerine getirim sorusuna verdikleri yanıtların ortalaması 3,29'dur. Kendimi dindar biri olarak tanımlıyorum sorusuna verdikleri yanıtların ortalaması 3,58'dir.

İki değişken arasına bulunan ilişkinin veya bir değişkenin iki ya da daha fazla değişkenle ilişkisinin ortaya koyulması amacıyla yapılan, eğer değişkenler arasında ilişki varsa bu ilişkinin derecesini ölçmek için yapılan korelasyon analizinde; iki değişken arasında bağlantı var mıdır sorusunun cevabı aranırken yorumlanması gereken pearson korelasyon katsayıları şu şekilde yorumlanmaktadır (Kalaycı, 2009, s. 116);

- Pearson korelasyon katsayısı; 0,00-0,25 aralığında ise ilişki çok zayıf
- Pearson korelasyon katsayısı; 0,26-0,49 aralığında ise ilişki zayıf
- Pearson korelasyon katsayısı; 0,50-0,69 aralığında ise ilişki orta
- Pearson korelasyon katsayısı; 0,70-0,89 arasında ise ilişki yüksek
- Pearson korelasyon katsayısı; 0,90-1,00 aralığında ise ilişki çok yüksektir.

İki değişken arasında bulunan ilişkilerin ortaya konulması amacıyla gerçekleştirilen regresyon analizi sonuçları tablo 5'te görülmektedir.

Tablo 5: Korelasyon Analizi Sonuçları

		Dindarlık Düzeyi
Helal Turizme Bakış Açısı	Pearson Correlation	0,617**
	Sig. (2-tailed)	0,000
	N	216

* $p < 0,05$ anlamlılık seviyesinde ilişki anlamlı

** $p < 0,01$ anlamlılık derecesinde ilişki anlamlı

Helal turizme bakış açısıyla dindarlık düzeyi arasında ilişkide, $P < 0,05$ olduğundan anlamlı bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Bu ilişki %61'lik pozitif yönlü, orta düzeyde olan bir ilişkidir. Yani kendini dindar olarak görenler diğer katılımcılara oranla daha fazla helal otelde konaklamak istemektedir, denilebilir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışma da gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda ortaya çıkan oranlardan yola çıkılarak genel bir yorumlama yapmak gerekirse; Trabzon ilinde yerleşik şekilde yaşayan halkın %59,7'lik çoğunluğunun helal turizm ile ilgili bilgi sahibi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmaya katılan bireylerin sadece %7,4'lük küçük bir kısmı daha önce helal tesislerde konakladığını belirtmiştir. Helal tesislerle ilgili bilgi sahibi olmak ve bu tesislerde bulunmakla ilgili oranların düşük seviyelerde olduğu görülmektedir.

Helal turizme bakış açısı ölçeğine verilen yanıtların ortalamaları incelendiğinde dikkat çekici olanlar şu şekilde sıralanabilir; Trabzon'da yaşayan bireylerin tercihi olabilecek otellerde helal yiyecek-içecek servisi bulunmasını talep etmektedir (4,21). Otellerde yatak ve tuvaletlerin yönlerinin kibleye uygun şekilde ayarlanması gerektiği sonucu ortaya çıkmıştır (4,29). Oda servisi sırasında müşteriler, ilgili görevlilerin mahremiyet ilkelerine uygun şekilde hareket etmelerini istemektedirler (4,50). Konaklayacakları tesislerde Kuran'ı Kerim, seccade, tespih ve mescitlerin bulunmasını istemektedirler. Müslüman nüfus yapısına sahip olan ülkemizde dinin temel gerekliliklerini yerine getirmek için gerekli olanakların talep edilmesi doğal bir sonuç olarak düşünülebilir.

Bireylerin helal tesislerin uygulanabilirliğiyle ilgili soruya verdikleri yanıtların ortalaması 3,33'tür. Bu oranın 3,33 değeri ile kararsızım seçeneğinin biraz üzerinde olması, bireylerin bu tesislerle ilgili yeterli bilgi ve tecrübe sahibi olmamasından kaynaklanıyor olabilir. Bu tesislerin fiyatlarının diğer tesislere oranla fazla olsa da yine de tercih edilme durumuyla ilgili soruya verilen cevapların ortalaması 2,94'tür. Bireyler otel tercihi yaparken helal olan ürünleri barındıran tesislerde konaklamayı istemektedir. Bunun yanı sıra daha fazla ödeme yapma konusunda çekingen davranmaktadırlar. Bu durumun en büyük etkeni ekonomik koşullar olabilir.

Helal turizm bir bakımdan sürdürülebilir turizm anlayışıyla bağlantılıdır. Helal turizm ile uygulamalarının temelinde sürdürülebilir turizm ilkeleri yer almaktadır. Helal terimi sadece dini bir kavramı karşılamamanın yanı sıra kalite, sağlık ve sürdürülebilirlik kavramlarını da içinde barındırmaktadır. İnsanların ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda kâr amacı olan işletmeler, potansiyel turistlerin bu ihtiyaçlarına karşılık vermek isteyeceklerdir. Dini hassasiyete sahip olan ve yaşam tarzına uygulamak isteyen kişilerin seyahat ve turizm deneyimlerinde tatmin yaşatmak onların güvenlerini kazanarak olacaktır. Güveni sağlamanın yolu, helal turizm faaliyetleriyle ilgili yeterli bilgi ve görgü edinmektir (Lestari & Saidah, 2020).

Katılımcıların ibadetlerini düzenli şekilde yerine getirmekteyim sorusuna verdikleri yanıtların ortalaması 3,29'dur. Kendimi dindar biri olarak tanımlamaktayım sorusuna verilen yanıtların ortalaması 3,58'dir. Bireyin dini yeterliliklerini kendisinin değerlendirmesinin zorlukları sonuçlar üzerinde etki doğurmuş olma ihtimali bulunmaktadır.

Helal olmayan hizmetlerin bulunmaması turistlerin gezi deneyimlerini artırmaktadır. Turistlerin helal turizm ürünleri ve hizmetleri hakkındaki bilgi birikimleri onları helal turizm destinasyonunun ziyaret etmek konusunda etkilemektedir. Algılar seyahat kalitesi ve deneyimi etkilemektedir (Rahman et al., 2020). Bu çalışmada ortaya çıkan sonuçlar Trabzon destinasyonunun da hizmet vermekte olan seyahat acentelerinin kullanabileceği pazarlama faaliyetlerine yönelik ipucu olabilir.

Çalışma sonucunda dindarlık düzeyiyle helal otellere bakış açısı arasında istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönlü yüksek düzeyde ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Bu durum iki değişkenin birbiri üzerinde önemli etkileri olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Yapılan çalışma ile ulaşılan sonuçlar doğrultusunda çeşitli yönlerde öneriler sunmak gerekirse; Turizm işletmeleri helal turizm faaliyetlerini uygulayarak toplumun hizmetine sunabilir. İlgili kurum ve işletmeler helal turizm kavramının halka tanıtılması için çeşitli faaliyetler düzenleyebilir. Çalışmada zamanın kısıtlı olmasından dolayı örneklem

sınırlandırılmıştır. Daha fazla sayıda örneklem boyutlarıyla çalışma tekrar gerçekleştirilebilir.

KAYNAKLAR

- Aji, H. M., Muslichah, I., & Seftyono, C. (2020). The determinants of Muslim travellers' intention to visit non-Islamic countries: a halal tourism implication. *Journal of Islamic Marketing*. <https://doi.org/10.1108/JIMA-03-2020-0075>
- Asad, M., Noriah, R., & Bader, A. (2016). Halal tourism: Emerging Opportunities. *Tourism Management Perspectives*, 19, 137-143.
- Ayengin, T. (2017). Helal Turizmde Kullanılabilecek Temel Dini Kavramlar ve Güncel Yansımaları. 1. International Halal Tourism Congress. Alanya.
- Battour, M. (2018). The perception of non-Muslim tourists towards halal tourism: Evidence from Turkey and Malaysia. *Journal of Islamic Marketing*, 9(4).
- Battour, M., & Mohd, N. (2016). Halal tourism: Concepts, practises, challenges and future. *Tourism Management Perspectives*, 19, 150-154.
- Bayhan , İ., Şengül, S., & Yücel, R. (2018). Sürdürülebilir Turizm Girişimlerinde Önem ve Performans Değerlendirmeleri: Göynük Tarihi Konakları Örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(23), 204-226.
- Bayram, N. (2015). *Sosyal Bilimlerde SPSS ile Veri Analizi* (5 b.). Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Bhoola, S. (2020). Halal food tourism: Perceptions of relevance and viability for South African destinations. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 9(3), 288–301. <https://doi.org/10.46222/ajhtl.19770720-19>
- Bhuiyan, M., & Darda, M. (2017). Prospects and Potentials of Halal Tourism Development in Bangladesh. 1. International Halal Tourism Congress.
- Boğan, E., Batman , O., & Sarıışık , M. (2016). Helal Turizmin Kavramsal Çerçevesi ve Türkiye'deki Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme. 3rd International Congress of Tourism & Management Researches.

- Elaziz, M. F., & Kurt, A. (2017). Religiosity, consumerism and hala! tourism: A study of seaside tourism organizations in Turkey. *Tourism*, 65(1), 115–128.
- Fakir, F., & Erraoui, E. (2019). Moroccan Tourist's Perceptions Toward Halal Tourism. 2nd International Halal Tourism Congress/04-06 April 2019/Anatolia-Turkey, November, 1–13.
- Fikri, M. El, & Pane, D. N. (2019). Study of Halal Medan City Tourism Destination In Tourism Marketing Perception. 1st International Halal Conference & Exhibition 2019, 44–50.
- Kalaycı, Ş. (2009). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayınları.
- Kingır, S., & Kardeş, N. (2017). Türkiye'de Yükselen Bir Turizm Çeşidi: Helal Turizm. *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 2(1), 22-35.
- Kozak, N., Akoğlan Kozak, M., & Kozak, N. (2017). *Genel Turizm* (19 b.). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Moshin, A., Brochado, A., & Rodrigues, H. (2020). Halal tourism is traveling fast: Community perceptions and implications. *Journal of Destination Marketing and Management*, 18(December), 100503. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2020.100503>
- Oflaz, M. (2015). Turistik Ürün Çeşiti Olarak Helal Turizm Konsepti Uygulayan Konaklama Tesislerinde Müşteri Algıları. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Prayag, G. (2020). Halal tourism: looking into the future through the past. *Tourism Recreation Research*, 45(4), 557–559. <https://doi.org/10.1080/02508281.2020.1762044>
- Rahman, M., Moghavvemi, S., Thirumoorthi, T., & Rahman, M. K. (2020). The impact of tourists' perceptions on halal tourism destination: a structural model analysis. *Tourism Review*, 75(3), 575–594. <https://doi.org/10.1108/TR-05-2019-0182>
- Uçkun, S. (2004). *İşletme ve İşleme Türleri, Turizm İşletmeleri*. İstanbul: Değişim Yayınları
- Yanpar, A. (2014). *İslami Finans İlkeler, Araçlar ve Kurumlar* (2. Baskı b.). İstanbul: Scala Yayınevi.
- Yıldız, Z. (2011). Turizm Sektörünün Gelişimi ve İstahdam Üzerindeki Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3(5), 54-71.
- Zengin, B., Şen, M., Üstün, M., & Bozkurt, E. (2017). Türk Halkının Helal Turizme Bakış Açısı: Sakarya Örneği. 1. Halal Tourism Congress. Antalya.

SPECULATIONS ON PANENTHEISM IN LITERATURE, SINLESS SINNERS AND DEMONIC GOOD ANGELS IN MIDNIGHT'S CHILDREN AND LORD OF THE FLIES

Hacer GÖZEN*

Timucin Bugra EDMAN

Olga KARAMALAK

Sercan ARISOY

ABSTRACT

This study applies an interdisciplinary and comparative approach to the selected works through panentheistic philosophy to visualize the abstract expressions and perception of theology and philosophy on panentheism using concrete and representational expressions of the selected novels. In the dystopian work *Lord of the Flies* by William Golding, this study benefits the limitless opportunities fiction offers to unveil the problem of evil and goes beyond the boundaries of the teachings, experiences and social norms the human world. The dystopian fiction *Lord of the Flies*, which portrays the inner and subconscious conflict between good and evil within individuals, is scrutinized from a panentheistic perspective to question the existence of evil. *Midnight's Children* by Salman Rushdie, as a genre of magic realism and historiographic metafiction, will enlighten the study to reveal the conflicts between destruction and creation to clarify the problem of evil which is ambiguous from a panentheistic view.

Keywords: Panentheistic philosophy, problem of evil, god, *Midnight's Children*, *Lord of the Flies*, panentheism in Russian philosophy.

**EDEBİYATTA PANENTEİZM ÜZERİNE MÜLAHAZALAR, GECEYARISI
ÇOCUKLARI VE SİNEKLERİN EFENDİSİ'NDE GÜNAHSIZ GÜNAHKÂRLAR
VE ŞEYTANİ İYİ MELEKLER**

ÖZ

Bu çalışma, panenteizmdeki din ve felsefenin soyut ifadelerini ve bakış açısını görselleştirmek amacıyla, seçilen romanları somut ve kavramsal ifadelerini kullanarak, disiplinlerarası ve karşılaştırmalı bir yaklaşımla panenteistik felsefe açısından ele alır. Bu çalışma, William Golding'ın distopyası Sineklerin Efendisi romanında şeytan sorunsalını açığa çıkarmak amacıyla kurgusal anlatıların sunduğu sınırsız imkânlardan faydalanır ve insan dünyasındaki öğretilerin, deneyimlerin ve sosyal normların sınırlarını aşar. Bireylerde iyi ve kötü arasındaki bilinçdışı içsel çatışmaları sergileyen distopik kurgu Sineklerin Efendisi, bu çalışmada şeytanın varlığını sorgulamak amacıyla panenteistik bakış açısıyla irdelenir. Muğlak olan şeytan sorunsalını netleştirmek için, yok etmek ve yaratmak arasındaki çatışmaları açığa çıkarmak amacıyla, büyüü gerçekçilik ve historiyoğrafik üstkurmaca türünde bir roman olan Salman Rushdie'nin Geceyarısı Çocukları, panenteistik bakış açısıyla bu çalışmaya ışık tutar.

Anahtar Sözcükler: Panenteistik felsefe, Şeytan sorunsalı, Tanrı, Geceyarısı Çocukları, Sineklerin Efendisi, Rus felsefesinde Panenteizm.

INTRODUCTION

Most religions compose a belief that God (Gods/Goddesses) created the world and the universe. This belief leads people to show their respect to nature itself, and this respect even exists in pseudo-religions created by humans. This belief means that there is always an authority who is above everything. While defining the existence and meaning of God, some philosophers equates God with Nature while others state that God is above Nature but stays ever-ready in the nature, which indicates Nature itself and every entity in nature is the reflection of God and God's existence. For example, according to Plato, everything we see is the reflection of God (Pappas, 2017). In this regard, Panentheism presents us a possibility of modern religions.

Before interpreting the selected novels, it is important to understand the concept of pantheism, its meaning and interpretations. In the nineteenth century, the term ‘panentheism’ was created by the German philosopher Karl Krause (1781–1832) in 1829:

The term ‘panentheism’ is derived from the Greek words meaning ‘everything’ (*pan*), ‘in’ (*en*), and ‘God’ (*theos*). Whereas pantheists hold that the totality of the universe and God are identical without remainder, panentheists think that, although the totality of the universe is, in some sense, ‘in’ God, the existence of God also, in some way, transcends the totality of the universe. Bradley Shavit Artson suggests that ‘as good a definition of panentheism ... as we are likely to find’ is given in the Jewish Midrash, in which it is said that ‘God is the place of the world, but the world is not God’s place’ (Artson 2014, 24, quoting Bereshit Rabbah 68:9). (Burns, 2018, p. 6-7)

In the *Shorter Oxford English Dictionary*, panentheism is defined as “the belief or doctrine that God includes and interpenetrates the universe while being more than it”; and is “a particular view, or family of views, of the relationship between God (the divine) and the world (nature, the cosmos, the universe)” (qtd. in Main, 2017, p. 1104). Shortly after Krause, von Schelling and Hegel, in the deliberations about Spinoza’s pantheism, maintained the philosophy of panentheism, which became subject matter for contemporary Christian theologians, historians of Western esotericism, process philosophers, scholars of non-Christian religious traditions, philosophers such as Charles Hartshorne and William Reese, and Alfred North Whitehead, “scholars of non-Christian religious traditions, and researchers attempting to find adequate ways of theorizing the well-testified ‘rogue phenomena’ of psi and mysticism” (Kelly, Crabtree, Marshall ctd. In Main, 2017, p. 1124). Furthermore, in their studies, Loriliai Biernacki and Philip Clayton exposed panentheistic discourses situated in Christianity, Judaism, and Islam, Tibetan Buddhism, Jainism, Hinduism, and Confucianism (Main, 2017, p. 1108).

Panentheism is an open-ended philosophy as philosophers, scholars and theologians assert many different categories, perspectives and distinctions on the definition or the frame of panentheism (See Attfield, 2019; Baltzly 2010, Bracken, 2014; Burns, 2018; Caresse, 2010; Cooper 2006; Hartshorne, 1948; Main, 2017; Mikael 2018). “As a concept, panentheism has deep roots. Yet, despite some prominent advocates, it has not truly flourished until relatively recently” (Peterson, 2001, p. 396), and “is not stable in itself. The little word ‘in’ is the hinge of it all. There may be as many panentheisms as there are

ways of qualifying the world's being 'in god'" (Clayton and Peacocke qtd. in Bracken, 2015, p. 207).

The recent standpoints on pantheism emerge from the contrastive investigation of ethical systems in the Hebrew and Egyptian/Babylonian theology by Assmann who is a pioneer among contemporary philosophers and theologians. One of the points on the identity of God in pantheism that proposes "the world as the embodiment of a soul-like god and of god as a soul animating the world" has a correlation in Egyptian religion (Assmann 2008 quoted in Main, 2017, p. 1103). Jung's studies, archetypal theories and definitions of good and evil, are also revealed as pantheistic discourses (Jung cited in Main, 2017, p. 1109).

In pantheism, first, "God contains the world, yet is also more than the world. Accordingly, the world is (in some sense) 'in God'", and second, "[a]s contained 'in God', the world not only derives its existence from God, but also returns to God, while preserving the characteristics of being a creature. The relations between God and the world are (in some sense) bilateral" (Gregersen quoted in Attfield, 2019, p. 167). "The physical matter of the world exists" 'within God' who is infinite and "holds the world within himself in some sense"; the physical matter of the world has "no independent existence apart from God" (Clayton quoted in Attfield, 2019, p. 173); "while the universe is wholly dependent on God, God could exist independently of the actual world and of any other world" (Attfield, 2019, p. 168). In other words, the beginning of God is not based on any force. God takes power from himself and the cosmos is the sub-creation of God. God exists before and after the cosmos. Nevertheless, God is both inside and outside the cosmos. In this manner, it might be interpreted that a human who inhabits the world is not totally independent of the existence of God. On the contrary, to the finite existence/power of human, God has infinite existence, power and potential; he is not in a limited body or mind with limited power as a human is; "God does not have a human-like brain, and therefore cannot have thoughts that are constrained, as ours are, by the limitations of the body of which the brain is a part"; that is why none of the created, no part of God in the cosmos can affect his existence or power:

'The Creator, through his Spirit, *dwells in* his creation as a whole, and in every individual created being, by virtue of his Spirit holding them together and keeping them in life. The

inner secret of creation is the *indwelling* of God. ... Absolute space means the direct presence of God in the whole material world and in every individual thing within it'; 'The motivation of the doctrine of divine omnipresence, then, is not to pretend that all things *are* God, but to locate all things *within* the divine presence, which is the only source of all existing things. ... If space is God's space, then the world is not 'outside' him but by definition within him'; [in this regard,] everything can be understood as existing 'in God', and also in which God can be understood as present and dwelling in everything. (Moltmann and Clayton quoted in Attfield, 2019, p. 174)

In this part, here come the questions related to the problem of evil in Panentheistic perspective. Gregersen asks: "Are all things really united with God? Is small-mindedness, miserliness, hatred, torture, terror, war?" (quoted in Attfield, 2019, p. 17). If God is the creator and is responsible for the power of humans to transcend themselves and engender new constructions through their free will, which is either for good or evil, and if God embodies the cosmos, universe, world and human in himself, why does he allow such evil? Is the creation of evil compatible with a loving God? In short, panentheistic philosophy has the stance that God is infinite and independent, and his existence is free of any other existences; he compounds the existence of other universes, cosmos and the world with humankind; which means, the finite cosmos, world, nature and human stand in the body of infinite God. That is to say, God's nature of infinity comprises the finite as he encompasses humans who are finite. So, why did God transmit part of his power in a limited form to humans? In this study, we will compose three answers to interpret the problem of evil in *Lord of the Flies* and *Midnight's Children* from a panentheistic perspective. The first response is 'free will', which a person is gifted with; the second stance is the reflections of God through opposite qualities; the third statement is the evolution and advancement of human nature/character.

A COMPARATIVE STUDY OF PANENTHEISM IN RUSSIAN PHILOSOPHY AND CULTURE

Russian Orthodox culture contains a tendency of pantheistic worldview philosophy where God equals Nature. The adoption of Christianity and its development in the Russian culture maintains of the pagan deification of Nature. This feature of Russian Orthodoxy and Russian culture was well described by Trubetskoy (1995, pp. 295-301, 370-380, 398-404), who claimed that Russian icon-painting of the 14-16th centuries clearly shows a

desire for rapprochement between the heavenly, divine world and the earthly, human world; this is what distinguishes Russian icon painting from its Byzantine type. Especially clearly relevant features are manifested in the work of Andrei Rublev. Rublev's icons express the unity of God and earthly reality, divine light fills the entire space of the image and means the presence of God is in every element of being; at the same time, it is a man who is able to fully absorb the divine light and unite with God, thereby revealing his or her divine perfection.

In the first half of the 19th century, when independent philosophical thought was emerging in Russia, pantheistic tendencies became determinative due to the enormous influence of Schelling. The first independent system of Russian philosophy, the system of Chaadayev, clearly shows signs of pantheism. For Chaadayev (1991), God is the power of unity, acting throughout the world and leading the world to a state of absolute unity. Chaadayev calls this unity "great everything" and understands it as the absolute goal of the world process. With this concept, Chaadayev began the tradition of the philosophy of total unity, which can be understood as an original version of pantheism, characteristic of Russian thought.

According to Chaadayev (1991), the main force opposing the divine power and introducing dissonance and fragmentation into being is the individual, arbitrary freedom of a person; in this regard, Chaadayev argues that the main task of a human is to overcome his or her individual freedom, leading to merging with the divine power and subordinating himself or herself to it.

A similar concept can be found in the philosophy of Vladimir Solovyov (1988), his pantheistic ideas are clearly influenced by the ideas of Schelling, Hegel and Spinoza. Describing the world process, Solovyov comes to the conclusion that his goal is the state of all-unity, that is, the transition of the world to a perfect, divine state in which the world connects with God.

Pantheistic features can be traced in the philosophical worldview of Dostoevsky. Marya Lebyadkina in the novel "Demons" (Dostoevsky, 1995) says that the Mother of God is "raw earth", i.e. identical to earthly nature. With even greater clarity, the pantheistic tendency is present in the statements of the old man Zosima in the novel "The Brothers Karamazov" (Dostoevsky, 2002), for example, he says that "life is paradise, and we are

all in paradise”, we just don’t know this, but if we knew, it would become paradise all over the world. In Dostoevsky’s views, pantheistic motives are combined with personalism, with the recognition of the absolute metaphysical significance of every human person.

In the 20th century Semyon Frank moved from the philosophy of pantheism to panentheism where Being is regarded as the Absolute All-unity. According to Frank, the God-Absolute, which is the existential foundation of the world, receives the features of a superpersonal (and not impersonal) Absolute, which means that the connection to it by a human person must be understood as a mystical act that takes a person beyond his or her personal limitations. God cannot be equal to singular beings, however, his participation in a person and the world leads to the fact that they “in a limited way themselves become divine (Frank 1998, p. 49). Nothing exists outside of God, but all the world in its wholeness is not identical to it. Frank wrote “All-in-one cannot ‘crack’ so much so as to fall apart into pieces ... it is only broken to our human aspect” (Frank, 1972, p. 518). In the aspect of the Divine, it remains eternally integral, since its cracks “immediately fill and become positive, being from the Primary Self, and the Truth merges in an absolutely harmonious All-in-one ” (Frank, 1972, p. 518-519).

He considers evil as something, which a human should be responsible for since God created a divine and perfect World and God is not a source of evil. Thus, evil is not part of this God-Absolute and it is not part of Being. Evil cannot surpass Good. According to Losskiy, the reason that “Frank cannot isolate God from evil and does not dare to include evil in God ” is precisely in the fact that he exaggerates the unity between God and all the universe (Losskij, 2011, p. 375). Frank’s understanding of evil is complicated but a person takes responsibility. A person falls into evil, he or she submits to the forces of evil that take him or her as a prisoner. That is why, a person participating in evil must feel the responsibility and guilt for the evil that is happening (Frank, 2007).

A COMPARATIVE STUDY OF PANENTHEISTIC PHILOSOPHY AND SELECTED WORKS *MIDNIGHT’S CHILDREN* AND *LORD OF THE FLIES* ON THE PROBLEM OF EVIL

This research embodies abstract reasoning on panentheism in a reified comprehension in the fictional secondary worlds of the selected novels to find out solutions to the problem

of evil in primary human world (the physical world humans live in/ the limits of experiences, knowledge or teachings imposed in that world) as Tolkien clarifies. Fantasy works propose humans to go beyond the limits of their primary worlds and have limitless imagination or perception to find solutions for problems from the limitless perspective proposed in fictional works (Tolkien, 2016). Rushdie's novel, *Midnight's Children*, is about the challenge of evil and good. Rushdie blends the fight with magical realism and historical fiction to create a "secondary world" where readers can take the journey of the characters and go beyond the enforced limits of their "primary world" (Tolkien, 2016). The novel does not present or prescribe the state of goodness as the only option. On the contrary, it combines good and evil in the plot structure, which depicts both notions as powers granted humankind which is also a subject matter in panentheism. The novel reveals good and evil given to humankind by the Creator, which are means of self-realization, and fit their free will. Similar to panentheist philosophy, in the novel, humans act using the power of good or evil, and face the consequences of their choices. Through the novel, Rushdie portrays the connection of God with his creations through the proposed power of good and evil, which also has common ground in panentheism.

Moreover, the analysis of cultural phenomenon through isolated settings is useful for readers to dissociate themselves from the subject of the study. As Postmodernism is known to deconstruct the social norms of society, isolation is a popular means for writers to have readers criticize themselves from an outside perspective. In works that explore the morals of society, protagonists may function as the translator between the reader and the setting. The protagonist can also be the channel to represent the emotional reactions of the readers. It is important for protagonists to embody a wider range of emotions for readers with different personalities to sympathise with them. *Lord of the Flies* is a postmodern novel that features a nurturing island as the embodiment of God and the complex power struggle and violence of children as the existence of evil in human nature. The novels *Midnight's Children* and *Lord of the Flies* are interpreted from a panentheist perspective in the next sections to reveal the problem of evil, and give possible explanations for the existence and role of evil.

A response to the problem of evil: Free will

The first response to the problem of evil is 'free will' given to humankind where evil functions as a human choice; "[t]he creator, operating through evolution and through human history, might be expected to provide free persons with opportunities for moral choices. A good God might credibly grant freedom of choice to conscious agents, for the sake of their being able freely to choose to do his/her will," (Attfield, 2019, p. 176); "[i]f the origin of everything is a living energy, then we can access this energy and reunite with this living energy or soul, God. ...God's ecstasy is the Creation of a Self-Creating Universe" (Bruteau quoted in Schmitt, 2018, p. 38). It is God, who created and determined everything in the cosmos; yet, humans are left free to change.

God created the cosmos and left the rest to the will of humans; people can develop and change it, or destroy it. That means God creates humans in a neutral embryo like the notion encompassing humans with the power of both evil and good and lets them complete their own creation and evolution in either way in the sense of identical and moral value in the form of human nature and character. This is the power denoted to humans, to complete their own being. Nevertheless, no evil that people can do is beyond God's power, but only [it] can be beyond his purpose. Violence, wars and slaughter in human history reveals that reality. However, we need to clarify that the power given by God to humans to evolve or enhance themselves does not make them god-like because it is a finite power designed by an infinite God who has endless power to recreate endlessly.

In *Midnight's Children*, on the eve of the Independence of Pakistan, from the night of August 14 to August 15 1947, 1,001 unusual children were born:

...no less than one thousand and one children were born within the frontiers of the infant sovereign state of India. ...the nature of these children, every one of whom was, through some freak of biology, or perhaps owing to some preternatural power of the moment, or just conceivably by sheer coincidence, endowed with features, talents or faculties which can only be described as miraculous. (Rushdie, 1980, p. 196).

The miracle here was the gifted children who were armored with such power to change the creatures or environment they were in. 1,001 miraculous incidents take place at that night, and these miraculous children can act freely to choose what they want to become, or do whatever they wish to do. The proposed power and choice by God for the children

to create or destroy depicted in the novel are reflected through panentheistic philosophy. As is in panentheism, God is the sole power and the sole creator who has the sole control over the cosmos, to create, to destroy, or to change it. Yet, he bestows his power of creation and destruction on the children, which might be interpreted as the practice of godhood for the children which enables them to act like gods.

In *Lord of the Flies*, the island where the story takes place is a reflection of the omnipotent power and the forgiveness of God. It is depicted in such a way to emphasize its purity: "...a great platform of pink granite thrust up uncompromisingly through forest and terrace and sand and lagoon to make a raised jetty four feet high. The top of this was covered with a thin layer of soil and coarse grass and shaded with young palm trees" (Golding, 2001, p. 5). The island is nurturing, forgiving and a potential ground where children can practise their free will. Like God, the island can exist independently. In panentheistic study, the island is the provider of free will and the example of pure goodness. Purenness comes from the fact that island remains the only entity that is not corrupted by free will. Throughout the story, the majority of children involved in harmful acts, especially during the killing of Simon which reminds us of the Biblical first bloodshed in the story of Cain and Abel. However, the island remains as the provider of blessings or the endower it has been since the start of the novel. Unchanged nature of the island is one of the indicators of omnipotence. The island is a shelter amidst the war. Due to the choices made by evil children (evil as the conscious act of indulging in evil acts), the harmonious depiction of the island contrasts heavily with the state the island is in at the end of the book. However, the change the island experiences does not originate from its self-creating system. The island's passive state is an indicator of the reflection of God's qualities; it is because while preserving the power of destruction, the island remains passive and forgiving like God, enabling children to practise their free will.

Upon their arrival, the children are wearing school uniforms. Their attire functions as a representation of civilization. Unfortunately, the social conditioning and the uniforms themselves decay gradually and lose their relevance. Since there is no adult presence on the island, the children are free to do whatever they like. The only drive that influences their actions are basic human needs, the rest are the cause of their practice of free will.

This idea of freedom plays a huge role in interpreting the reasons for the children's actions.

A response to the problem of evil: Opposite reflections of qualities

As a second stance, 'power', which is given to humans by God to change, advance or influence, either for good or evil, will be analyzed as a response to the problem of evil. Moltmann summarizes the notion of panentheism, "God acts *in* and *through* the activities of his creatures; ...created beings act *out of* the divine potencies and *into* a divine environment [which is interpreted as free will in the previous section]; the activity of created beings is made possible *by* the divine patience; the presence of God in the world is the space free *for* the liberty of created beings. ...The God who is present in every part of the world and in every part of it, is the creative Spirit"; God has infinite power as a creator and creates a cosmos in which he "makes creatures make themselves" (quoted in Attfield, 2019, p. 175).

In other words, God creates other beings/humankind and gives them the potential and power to create themselves. In this regard, humans possess power, which emerges from or reflects some qualities of God to create and influence the world. However, human power is from God, endowed and limited by God, which means 'world is dependent on God' but 'not vice-versa'. "God could exist without a world, and therefore creates freely" (Attfield, 2019, p. 172); nevertheless, the existence of the world and humans who are placed in the world is contingent on God's choice, and "the world is an expression of God's will and omnipresence" (Clayton quoted in Attfield, 2019, p. 173).

God is not dependent on any creatures that he created and empowered. It is because God determined each law of nature at the beginning before the creation of the universe, and later, designated limited power to his creatures to set a self-creative and organizing system in a limited time, which is equal to the existence of the creatures' lives. Yet, God still holds limitless power, endless time and endless potential to recreate, and can recreate the destruction of his creation endlessly. In this perspective, the self-creating system in panentheism might be interpreted as the power devoted to chance, recreate, influence or affect (which is a common discourse in unitarian basis, Jews, Muslims and Unitarians) (see Attfield, 2019, p. 175). Being created with a gift, which is power from God, cannot be interpreted as a god-like being. Burns proposes that in panentheism philosophy, a

human does not have the urge to be 'god-like' since a human is already in God and has part of God's power (Burns, 2019).

Through the above mentioned philosophy of panentheism it might be advocated that the creation of evil also has another function which is to reflect the opposite qualities of goodness to make all qualities clear and comprehensible, as qualities or features are grasped through their opposites. However, God does not have any opposite or opponent in the cosmos, but his qualities have. That is why humans cannot comprehend God without the degree of his qualities. At this point, God gives humans some limited form of his own qualities, one of which is power. God and his power are eternal and limitless, and he created humans finite with limited power to enable them to grasp the endless cycle of the cosmos, which is far beyond their possession.

God created evil as the opposite reflection of his goodness. For instance, humans understand the power of God through their own weakness; humans understand the degree of God's knowledge with the degree of their own illiteracy; grasp the infiniteness of God with their transience. Humankind, who is always in need, understands that God is not in need of anything because limited qualities are characteristic of created ones, not of the creator. He lets his creation, humankind, taste a modicum of his absolute endless and eternal qualities; make humans comprehend his endless and eternal qualities and power.

To make it clear we might say that, for example, to understand the degree of temperature, we need to know hot/cold; the degree of light is perceived with the degree of dark; the degree of meal's flavor changes according to our level of hunger/satiety; we understand how important a generous donation is when we are deprived of it. It is the degree of brutality we encounter that enables us to understand the importance of mercy for creatures and human beings. The nature of creatures' weakness or the state of being weak teaches us the degree of power; we learn God's mercy and grace through the savagery and mercilessness of beings. How much humans need or seek mercy, justice and grace being weak and defenseless, they acquire the importance of those in that degree. Humans grasp the degree of justice in the degree of injustice. Humans might be happy when they avenge the oppressed against the oppressor, and the oppressed ones' gratefulness makes them happy as being the ones who have experienced this oppression. We understand the worth of health in illness; and the worth of freedom in imprisonment; and the value of love in

the degree of hate. Humankind grasps the degree of God's qualities and his creation and cosmos, through evil, which is also a creation by God, in God.

In this regard, if every quality can be known by its opposite, it might be proposed that God created evil and indwelled it in the cosmos as the opposite reflections of God's unattainable quality of goodness, mercy, grace and grandeur. God knows the truth about everything in the universe; but humans can only know the truth as much as the potential of their body and mind, which are limited. If humans did not know evil, they would not know beauty, justice or mercy. When humans compare their own power with God's endless system, they admit that their own power is as weak as they are in the cosmos. In other words, humans realize that the power that dwells in the world and generates it, in the same manner, indwells humans. At this point, humans appreciate that all existing power in the cosmos, even their own power, is from and belongs to God. The notion of opposites, which are sensible in their degrees, is the same in the existence of evil.

In *Midnight's Children*, at the beginning of the creation of the 1,001 children, the children chose to be with Saleem Sinai because of his ability to create a conference in his mind and connect to other children no matter where they are, which is significance of God's quality, who is always in connection with his creatures, and is reflected in Saleem: "By sunrise, I had discovered that the voices could be controlled-I was a radio receiver, and could turn the volume down or up; I could select individual voices; I could even, by an effort of will; switch off my newly-discovered inner ear" (Rushdie, 1980, p. 162).

Despite the fact that the amongst 1,001 children there are a great variety of abilities, Shiva and Saleem were the body and the mind of *Midnight's Children*: "So among the midnight children were infants with powers of transmutation, flight, prophecy and wizardry... but two of us were born on the stroke of midnight. Saleem and Shiva, Shiva and Saleem, nose and knees and knees and nose... to Shiva, the hour had given the gifts of war (of Rama, who could draw the undrawable bow; of Arjuna and Bhima; the ancient prowess of Kurus and Pandavas united, unstoppably, in him!)... and to me, the greatest talent of all—the ability to look into the hearts and minds of men" (Rushdie, 1980, p. 200). They both had the greatest power equal in degree, which was to lead, construct, create, upgrade their social constructions, or enhance their people in nature. Their power was a reflection of God's power as in panentheist philosophy, which is to acquire God and the degree of his

qualities. Due to their positions in this society, both Shiva and Saleem were eligible to become leaders but they went into different directions by their own choice; one became God, and the other evil. The reflections of God in their nature transform them into different characters; this is the significance of free will for self-creation, either as good or evil.

Saleem adds: “Midnight’s children!... From Kerala, a boy who had the ability of stepping into mirrors and re-emerging through any reflective surface in the land—through lakes and (with greater difficulty) the polished metal bodies of automobiles... and a Goanese girl with the gift of multiplying fish... and children with powers of transformation: a werewolf from the Nilgiri Hills...” (Rushdie, 1980, p. 198). Each child is created with unique qualities in a degree, which are correlated with each other and require unity and harmony, as they are limited and restricted in a sense. When Midnight’s Children gather together in Saleem’s mind, they all accept Saleem as their leader and act in unity and harmony as the parts of the power in a body, as the reflections of God who created the cosmos, the world and humankind, in a body sharing a system of power in a degree which is to act in harmony to enhance.

In *Lord of the Flies*, it is possible to observe how the children reflect the qualities of God in a micro-level dimension. In the early actions of the children, reasons for certain violent actions can be excused or found necessary. However, with each act of violence, the dosage increases. Multiple choices indicate the presence of free will in the actions of the children. Characters like Jack and Roger in contrast to Simon and Piggy display how choices affect people’s reasoning and actions. While some seek to destroy, others seek civilized methods and focus on establishing a functional social order. Piggy thinks of a functional way to tell the time: “I’ve been thinking,” he said, “about a clock. We could make a sundial. We could put a stick in the sand, and then...” (Golding, 2001, p. 54); Piggy’s practical logic is contrasted with Ralph’s childish exaggeration of offering to build a plane, a TV set and even a steam engine, further emphasizing the maturity of Piggy’s logic and reasoning. In terms of civilization and the functionality of good will, Piggy is the most important character in the novel. His spectacles are symbolic. They are used to start fire to create smoke to attract passing ships. Furthermore, he plans to use sticks for a sundial by utilizing the power of the sun (the power of God) and the physics

of shadows. Piggy functions as a reflection of God's qualities; the power to use the sun. As explained in panentheistic philosophy, Piggy is gifted with a part of God's power; the ability to use the sun's power. Not only is fire the element that played a huge role in the progression of humanity, but it is also a way for the boys to benefit from God's power, the sun. Piggy is the symbol of reason, science, order and the fragile balance of life. Therefore, he is gifted with the ability to use God's power to start a fire. Yet, when the power given to Piggy is stolen and corrupted by the other boys, the fire functions as a destructive power, burning the nurturing environment of the island. Piggy's chubby body and the problems with his eyesight represent how fragile the intellectual harmony can be. This fragile balance is represented by others' perception of Piggy: "Piggy was a bore; his fat, his asthma and his matter-of-fact ideas were dull, but there was always a little pleasure to be got out of pulling his leg, even if one did it by accident" (Golding, 2001, p. 54). He is certainly not a boy that can maintain his intellectual sanity in a survival-of-the-fittest oriented structure. As the death of Piggy marks the end of intellectual and scientific reasoning on the island, the boys finally become aware of the evil taking over: "Ralph wept for the end of innocence, the darkness of man's heart, and the fall through the air of the true, wise friend called Piggy" (Golding, 2001, p. 182). The social structure that is heavily focused on physical strength and control over good will is no place to live in. It is impossible to maintain any environment where the goodness is swallowed by ruthless savagery.

Simon's conversation with the lord of flies indicates the main point of the novel. The persisting source of fear on the island has been the potential of a beast before the exchange with the pig's head. The young children, especially, were haunted with the nightmares of such a fearful entity. During the hallucination, Simon is told that the beast resides in all of them: "Fancy thinking the Beast was something you could hunt and kill!... You knew, didn't you? I'm part of you?" (Golding, 2001, p. 128). The very fact that young children have nightmares about the beast indicates the existence of evil within their psyche. As Simon investigates the source of fear, he realizes that the corpse of the parachutist is inanimate, and the corpse is not a beast. He rushes to let the others know. His arrival is the precise moment when he encounters the beasts. Boys covered in paint, chasing after him making barbaric noises, killing Simon. The level of violence on the island is gradually increasing. So far, only pigs were hunted on the island, which could have been

excused as an act of survival. However, the death of Simon was caused by murderous intent. Jack's reign on the island is one based on bloodlust and dictatorship: "At once the crowd surged after it, poured down the rock, leapt on to the beast, screamed, struck, bit, tore" (Golding, 2001, p. 136). Jack's tribe is a society of its own albeit a kind that is not nurturing or beneficial for anyone. The death of Simon could be a misunderstanding. However, the misunderstanding would have been easily avoided if boys had used reason before instinct.

A response to the problem of evil: Self-creating beings

As a third response to the problem of evil from the panentheistic perspective, it might be inferred that evil has a parasite-like function which leads human nature to evolve and advance to be a powerful and challenging one. Michael Ruse answers the question of evil with the view of 'fallen angels' who lead other creatures or humans into a cancer-like ill nature, into evil (Attfield, 2019, p. 177), and which is for humans to challenge. Reichenbach and Southgate (qtd. in Attfield, 2019, p. 177) explain the reason why God lets evil into the cosmos: God empowered creatures/humans with an open system in the cosmos in which humans use their free will for either good or evil, and which is to flourish and advance their character and being. The opposite reflections of goodness in evil and the created beauty in cosmos, which are the reflections of God's goodness and beauty, are all for humans, who are equipped and furnished with mind, free will, and power. Humans, who are between evil and good, are to choose to enhance themselves for good or evil. Human choices and actions will advance them in the degree of either good or evil; "a good God might credibly allow a cognitive distance between the perspective of human agents and their attainment of a clear vision of the path of salvation, for the sake of the development of their characters" (Hick cited in Attfield, 2019, p. 176).

According to Moltmann, God created the universe as an open and 'self-transcendent' system which engenders new constructions and evolutions which have inconceivable finality, proposing new potentials and 'a diversity of communicating' (cited in Attfield, 2019, p. 175). In this stance, it is not coincidence that God empowered the creatures in a self-transcendent system; on the contrary, God created such an empowered system on purpose. Moltmann calls the system of the universe an 'open system' but Peacocke opposes that and calls it 'a closed mechanism.' In this notion, we might compose both

stances and state that God created an ‘open system’ which is evolving and self-creating. Furthermore, the system is predetermined and limited by God who has limitless power over the creatures; in this regard, the system is “‘a closed mechanism’ operating according to laws and with boundary conditions both prescribed ‘at the beginning’ and identified with a temporal act of creation by God’. Creation is rather to be understood as continual, not least through the creative action of natural processes, which are also acts of the creator” (quoted in Attfield, 2019, p. 175).

Humans take actions and evolve depending on their own choices, and God is also active in his human creations and on the ground and in the cosmos he proposed to human service for their self-transcendence. God, the ‘higher-order system’, gives humans ‘free will’ for their ‘self-agency’ to advance their mind, which is essential for their personhood and moral value. This proposed free will is not freedom-from, but freedom-to, the creator (Cranwell, 2010, p. 219); the free will here is to return to God (Attfield, 2019, p. 175); as a man dwells in God, and is a part of God.

Burn (Burns, 2019) clarifies the problem of evil in the panentheistic view by the definitions of ‘God the Good’ and ‘God the World’. ‘God the World’ implies that every existing being is ‘in’ God; but not ‘of’ God. Therefore, evil is ‘in’ God; but not ‘of’ God. ‘God the Good’ implies that God is ‘the universal concept of Goodness’; God, in the notion of ‘God the Good’, leads the beings to act in goodness, and increase and flourish goodness in the world, which is parallel to Plato’s Form of the Good in the elucidation by Iris Murdoch. Burn also refers to Kant’s discussion of evil to clarify the problem of evil in an equivalent sense in which he says that “‘there may, indeed, be an ‘evil principle’, but that humankind should follow ‘the leadership of the good principle’ to seek ‘freedom from the *dominion* of evil’”; evil, which dwells in the world, engenders suffering, violence and destruction, and is “‘like parasites in the body of God’”; the only condition for overcoming it and recovering is to live “‘under the influence of God the Good’” (Burns, 2019, pp. 7- 17).

Burns adds, “[t]hus, God the World is responsible for our existence, whereas God the Good is the aspect of divinity which promotes flourishing. ...the believer is then responsible for participating in divine action by attempting to change the world for the better. Just as the human body sends white cells to fight an infection, so human persons,

guided by God the Good, can become the metaphorical white cells which work to heal the ills of the world” (Burns, 2019, pp. 7-17). In this sense, evil exists in the cosmos, which is a horrendous and cancer-like, disease spreading the white cell of God the World; yet, a human is not alone to face the evil; humankind is armored with the inspiration of God the Good to overcome it. This does imply that human is active in cosmos to advance, change or influence it. God gives humans the power to generate existing beings, either to spread evil or advance goodness, which depends on human choice, free will, and moral value. Humans are obliged to challenge evil using their gifted power and free will. If humans are gifted with power to create, develop or advance goodness, which is reflection of God, they are obliged to do it, and are to take action. If humans are gifted with mind and reasoning, they are obliged to be conscious of, and scrutinize the relationship or difference between good and evil.

The antagonist of *Midnight's Children*, Shiva, who was named after the Hindu God of Destruction, (Rushdie, 1980, p. 126-127), combines his free will and power that is given on the same night with the other 1,000 children to hold the supreme power and take the control of other children. In his childhood, he had only his father to take care of him. Nevertheless, his environment, social life and the other children caused the emergence of the bad temper in his nature day by day; as, while they were growing up, other kids teased Shiva because of his pale and weak nature (Rushdie, 1980, p. 127). All the problematic social constructions and the environment he grew up in and the problems he experienced drew him to breaking point where he chose evil in the notion of self-destruction by the means of the power God proposed which was being gifted as self-creation or self-destruction. At first sight, it seems Shiva is under the burden of his name; yet, he chose to destroy not only himself but everything that stood against him. His power from God turns into revenge, which is evil. His will to get revenge on the God who created him in that world, led him into a state in which he acted as if he gained endless and invincible power challenging against everything he encountered, even the creator. Shiva desired to turn his luck and take control of *Midnight's Children*.

The bad and evil temper of Shiva does not date back to his birth and is not the creation of God: “...if you had asked my father (even him, despite all that happened!) who his son was, nothing on earth would have induced him to point in the direction of the

accordionist's knock-kneed, unwashed boy. Even though he would grow up, this Shiva, to be something of a hero" (Rushdie, 1980, p. 117); on the contrary, his evil nature is his self-creation. Instead of being a hero of goodness for the children, he chose to be a villain.

Although Saleem was one of the most powerful of the children, his power did not transform him into an evil being. In fact, being gifted, Saleem acted like a prophet among the children and delivered their messages to each other. This gift enhanced his good temper and his spirit, and made him more ambitious to help the children, which is the state of self-creation and social construction for goodness. This helped him improve his ability and he started collecting information about the children so that he can help the others easily: "I contented myself with discovering, one by one, the secrets of the fabulous beings who had suddenly arrived in my mental field of vision, collecting them ravenously..." (Rushdie, 1980, p. 198).

In *Lord of the Flies*, the reflection of panentheist self-creating philosophy either in good or evil is observed in children significantly. The children alone on the isolated island are now to create a system and evolve as individuals. They will not be the same as once they were under the protection of their parents. When they were with their parents, they were deprived of power. Quite the reverse, on the island, they possess the power to create for themselves the new world they are in. Roger is the most problematic among the characters due to the sheer evil potential in his character. His action against the twins is an early glimpse of the evil tingling inside him as well as a foreshadowing of what is going to happen to Piggy: "Roger took up a small stone and flung it between the twins, aiming to miss. They started and Sam only just kept his footing. Some source of power began to pulse in Roger's body" (Golding, 2001, p. 158). The intention of harming someone and deliberately missing the shot emphasizes the struggle between evil potential and social conditioning. The reason Roger misses the shot is because of social conditioning. Roger's upbringing stopped him from putting his evil ideas into action, as shown in the uniform. Yet, the freedom provided by the environment of the island gave him the incentive he needed to experiment with his essence. As Roger grows with evil, the size of the stones he throws gets bigger and eventually kills Piggy. In Roger's case, the growth of the stones used can be compared to the evil sprouting inside him, which is an example of self-creating philosophy in panentheism.

Like Roger, Jack flinches and misses the shot when he is hunting for food for the first time. His prey flees and he promises himself that the next time he will be more enduring: "I was choosing a place," said Jack: "I was just waiting for a moment to decide where to stab him" (Golding, 2001, p. 23). With each counter, the reader witnesses a gradual increase in violence and evil within the children. Both Roger and Jack have evil as parasite within them. Both characters were between evil and good, tamed by social conditioning. Their hesitation to act in an evil way is due to their adaptation to society. However, their active choices reinforce the evil parasite, which ultimately takes control of them. The explanation of 'higher-order system' in this article sheds light on the importance of social conditioning. All the boys were conditioned to behave properly in the sense of not indulging in activities that can hurt other beings meaninglessly, directly or indirectly.

Another example of self-creating philosophy in panentheism is Jack. Social conditioning is not impenetrable. Jack paints his face with clay and charcoal because he thinks his pinkish face is not suitable for hunting. A pinkish face can be indicative of pureness: "... the mask was a thing on its own, behind which Jack hid, liberated from shame and self-consciousness" (Golding, 2001, p. 53). The paint enables Jack to create a new persona to be able to take evil choices. As explained in Jung's Persona theory (Jung, 1966), Jack's savage persona helps him disassociate himself from the social norms he had been taught, unleashing the potential of evil within.

Creating a system or a structure in the world order is another example of the power offered to humans. The concept of social order can be observed in the various rules the children establish on the island. They gather around at the sound of conch shell, establishing a democratic social structure and appoint a leader for the group. They create subunits to focus on duties for the good of the whole. However, as they spend more time on the island, most rip off their civilized attire and gradually shift towards savagery. Duties are not carried out properly, and they destroy the freedom of speech by destroying the conch shell. The boundaries of human's teaching and social norms do not bind them from that point onward. The gradual change of the children while they were transforming or shifting into evil is of the essence in a panentheistic view because the shift from goodness into

evil occurs through upgrading processes, which are the experiences of many choices through free will; they freely and willingly choose to act in an evil way.

Can evil harm God's authority or creations?

Burns asks, "If evils are actual or potential parasites in the body of God", why does God permit his own body to be infiltrated in this way? Can God be all-good while existing evil? If man/evil has power to engender or evolve the universe, can God still be independent enough to be the world's creator? (Burns, 2019, p. 19). Through the regard of the God-human-evil relation in panentheistic view, we might say that God grants power to a human from his own endless supremacy to advance his nature in the world or cosmos. Therefore, the power of a human is limited by God and God's power is endless; so that, any man's destructive action can be recreated or renewed by God endlessly; which means that neither man's nor evil's destructive actions may be influential on the cosmos when it is contrasted with the infinite power and creation of God. It is because a finite power cannot destroy or influence an infinite power, which has the endless knowledge and power to create beings endlessly. That is to say man's or evil's power, which are limited and finite, are insubstantial in contrast to God's infinite and limitless power. God gives human power, which is limited and finite, and God is in communication with humans. A human's power can neither reduce God's infinite power nor damage it.

Let us suppose metaphorically that the creation of nature, human and evil as a computer game, and God as the programmer of the software of this game, who can create infinite kinds of software endlessly. In this supposition, God puts humans into the world of the computer game, teaches people the technical information of the game to enable them to use the system in this simulated world, and gives them free will and power to change this fictional system using the information. Humans can improve, have fun in harmony, or destroy everything created in the game. This power and choice are up to humans, and they are finite. When the time comes, when 'the clock strikes 12', in the form of death, humans will lose all their power. Human power will turn into 'a pumpkin'. In this sense, can people's actions in this fictional game influence or damage the creator of the software or his game? Or, can people create a lasting and endless impact on him or the game? Which evil action in this game can create lasting and endless destruction? In a similar sense, can any evil action in the cosmos have any impact on eternal God, who has endless

power to recreate endlessly? When we consider the size of the universe and the galaxies which seems to be endless as we have not discovered the whole yet, we can see that a man or evil in man, in fact, has no effect enough to move even a leaf in the game. When the game is over and a human exits, when people's power ends, they will face the gains or loss of their actions performed in the game. The gains or loss here would be nothing more than their own self, and their own nothingness.

For another assumption, let us consider the light and energy of the sun; just as a person who receives fire from the sun as from a candle either to brighten or burn the environment. In this regard, humankind can neither diminish the light/fire of the sun, nor harm the sun; he or she cannot declare himself or herself a sun as well. That means, when the powers are compared in degree, neither the evil nor goodness of a man can influence God; they are just symbolic. People are gifted with evil and good. The results of his or her responsibilities depend on a person's degree of moral value. Humans are responsible for each of their actions, which are limited and in a limited world. When we consider the God-human-evil relation, we may see that God gives part of his power to both humans and evil. The power which is given to humans has two functions; to reconstruct or destroy. Yet, the power which evil possesses is only to destroy.

Everything in the universe is within the knowledge and power of God, as he is the one who created all. God creates; human acts, either for good or evil. Gregerson interprets the notion of free will: "[T]he creation and the redemption of the world are regarded as the self-realization of the divine life. In the end, the Spirit will work to reconcile the created and alienated world with eternal being. At the same time, evil, supposedly a necessary outcome of the emergence of humanity, becomes absorbed by God" (cited in Attfield, 2019, p. 172).

In *Midnight's Children*, Shiva's limited power and gift bring him into a state in which he perceives himself and his power above every other creature, and he also perceives himself as the sole limitless power to own or destroy the rest: "Yah, little rich boy: one rule. Everybody does what I say or I squeeze the shit outta them with my knees!" (Rushdie, 1980, pp. 220-221). Saleem reminds Shiva that they are there for a purpose, they are not a God, can be defeated and are nothing without each other as they were created in such a form which requires unity and harmony to act for goodness by the means of their gifted

power: "...but at that point I found a measure of courage and told Shiva, 'You can't run the Conference; without me, they won't even be able to listen to you!'" (Rushdie, 1980, pp. 220-221). This may be a declaration of war but they both knew that they cannot be a God on their own. Saleem has midnight's children's support; but, Shiva is one of the most powerful among them. As individuals, even being gifted, none of them can be a God; they can only be part of God.

Saleem Sinai tells us that his grandfather was a Muslim until the day he hit his nose while praying and it started bleeding: "...and at that moment, as he brushed diamonds contemptuously from his lashes, he resolved never again to kiss earth for any god or man." (Rushdie, 1980, p. 4). His rejection or challenge to the authority of God, and his declaration of independence does not bring him the level of authority, as his power or independence in the cosmos and in its system is limited and finite in contrast to God's infinite power.

In *Lord of the Flies*, Simon's and parachutist's bodies drift away with the soothing waves along the beach. The contrast between human pyromania and the eternally rejuvenating nature of the island symbolizes how the existence of good and evil are depicted in this article. While the evil is absorbed by God through nature, embracing the dead bodies and giving them everlasting shelter, evil is a lingering presence in minds, looking for a moment of weakness.

With the removal of the parachutist's body, the physical representation of the beast is gone, and the evil shows itself in Jack's tribe. Unlike in Simon's case, Piggy's death bears no excuse. The sheer sadism of Roger is fully unleashed. The destruction of the conch symbolizes the extinction of any functional social order. After experiencing the empowering sensation of being able to overpower others, the seed of evil quickly evolves and takes control of the action of children.

Jack sets the whole island on fire to force Ralph out of his hiding place. The tactic itself is close to atomic bomb attacks in human history. The cause of action for the destruction of nature is purely personal on Jack's part. When children are compared with adults in war, the presence of evil does not only reside within the naïve and fragile nature of children, but it continues to exist throughout the lifespan of individuals. Therefore, it is a constant matter of choice to be good and remain good or be evil.

Golding's island might be interpreted as a micro-level dimension of the world as the creation of God who dwells in the human and offers the power of self-creation to perceive God's power, which is omnipotent, as the macro-level. In other words, on the island, the children are able to create their own personality and society. They take responsibility to create or destroy a social system, or respect or destroy others, which is psychologically or mentally the state of godhood, or an experience of feeling themselves as God. It might be interpreted as a micro-level dimension of godhood. For example, with an atomic bomb, Hiroshima was destroyed. A generation was devastated by it. It is the similar state observed in Jack's action, when he sets the whole island on fire. Through the perception of the micro-level dimension of God's power, it is clear that the destruction of the island cannot destroy God's authority in any way as it is a small part of God's creation when it is compared to the whole universe, and as the island has a renewable natural system as well. None of evil action can destroy God's authority or power. The destroyed thing in this island is the moment that is offered to the children for their self-creation, not the whole time of the island in an enduring system. They destroyed the moment they lived in. When the moment they exist on the island ends, the island renews itself and a new 'moment' starts. Through this perspective, the only destroyed thing is the opportunity for self-creation offered to humanity. It is a state of self-destruction. Little children on a little island with little power display the brunt violence and total destruction challenging the creation of others and themselves. As in a testing laboratory, in the micro-level dimension, in Golding's island, the human might be in the micro-level dimension of God's power being tested as well. The human might be dwelling in God's island with the evil that dwells in humans.

CONCLUSION

To expose the problem of evil and the inner and subconscious conflicts of humans between good and evil, the selected dystopian works *Lord of the Flies* by William Golding and *Midnight's Children* by Salman Rushdie are analysed through a comparative panentheistic perspective. Through the analysis of the panentheistic standpoint it is revealed that God is in a permanent connection and unity with humans. Any behavior, any choice, any decision, any question or answer, and any step taken by a human is a

communication between God and a human. By giving them an opportunity to choose and take decisions, God empowers people with free will.

In conclusion, God dwelled humans in a perfect system and served them power and free will to advance themselves and nature to complete their embryo like state. God proposes human life, which is in an embryo like state, and offers them many abilities and opportunities to grow their own state, and shape it in accordance with their own decisions willingly and freely. Even, humans have chances to shift their state into good or evil at any time or at any level in accordance with their own choices. God leaves humans to their own decisions for what and in what ways to use the forces served in nature or the cosmos. Humankind can use the energy from the sun, wind, animals or anything in the cosmos either for good or ill, to destroy or construct; to complete their own evolution and character. Humans can transform the energy into life or a destructive weapon, as they did in the past with the atomic bomb. Humans can evolve the venom of a snake into an antidote or a deadly weapon. In a way, God serves power from his own. With reasoning, mind and free will, humankind can use that power to maintain or dispose of the life balance in the universe.

It seems that a human is advanced in a degree more than other beings from the standpoint of the balance of power in the world. When compared to other living things and nature, humankind possesses a superpower in a way, by which they can change things into a destructive system, and can attempt to destroy an entire race, as in Hitler's genocidal system in Europe, or in the colonial systems in Africa. On the other hand, a human becomes more independent through his or her self and nature. This independence is either from God or to God. The more you develop your nature and self, the better you integrate into the perfectly created system of the universe in harmony, which means human's independence to God brings him into harmony with the cosmos. Development does not bring mismatch, but harmony through the system in the universe, which is a higher order level. On the other hand, independence from God brings the destruction of the nature and the self, it is because the self and nature are the parts of the cosmos which requires harmony.

The system of the world/nature is open to humans to change, reconstruct, or deconstruct. Even though it is limited, a human's power enables him or her to make changes in the

universe; yet, no power of the devil can harm God. Every existing thing is from God's infinite power and his endless creation. Then, if God is eternal, no finite power can damage or influence him. God, who has endless knowledge and endless power to create, can recreate the destroyed ones endlessly. No finite force can harm God who has the power to create endlessly. Regardless of the outcome of all these choices, the tendency of the human being is always to throw the responsibility to someone else and to put the burden(s) of any problem on the shoulders of God. Since avoidance of responsibility relates to the fear of the consequences of actions, one thinks that by evading this responsibility, it is possible to have one's sins forgiven. In fact, once the responsibility is accepted, the fact is that good deeds and bad deeds become the reflections of the person. Just as William Shakespeare said, "Hell is empty, and all the devils are here" (Shakespeare, 2002, line 2015). Because we are the good and the bad ones and all our actions create a circle that depends on causality in which God is outside of this action-reaction circle, which enables a person to maintain freewill, but God still watches us very closely.

BIBLIOGRAPHY

- Attfield, R. (2019). Panentheisms, Creation and Evil. *Open Theology*, 5, 166–181. <https://doi.org/10.1515/opth-2019-0012>
- Baltzly, D. (2010). Is Plato's Timaeus Panentheistic?. *Sophia* 49, 193–215, Springer Science+Business Media B.V. 2010. DOI 10.1007/s11841-010-0170-z
- Bracken, J. A. (2014). Panentheism: Hierarchically Ordered Systems of Existence and Activity. In *The World in the Trinity: Open-Ended Systems in Science and Religion*, 65-90. Minneapolis: Augsburg Fortress, Publishers. Accessed March 27, 2020. www.jstor.org/stable/j.ctt9m0vjs.7
- Bracken, J. A. (2015). Panentheism and the Classical God-World Relationship: A Systems-Oriented Approach. *American Journal of Theology & Philosophy*. 36(3), 207-25. Accessed March 27, 2020. doi:10.5406/amerjtheophil.36.3.0207
- Burns, E. D. (2018). Patching Plantinga's ontological argument by making the Murdoch move. In T. Dougherty & J. Walls (Eds.), *The plantinga project: Two dozen (or so) theistic arguments* (pp. 123–136). Oxford: Oxford University Press.

- Burns, E. D. (2019). How to prove the existence of God: an argument for conjoined panentheism. *International Journal for Philosophy of Religion*, 85, 5–21
<https://doi.org/10.1007/s11153-018-9690-1>
- Chaadayev, P. Ja. (1991). *Filosoficheskie pis'ma. Pis'mo pjatoe* (Philosophical letters. Letter 5). *Polnoe sobranie sochinenij i izbrannye pis'ma, v 2 T. Full collected essays and selected letters in 2 Volumes*. M.: Rimis. V. 1, pp. 377- 389.
- Cooper, J. (2006). *Panentheism: The Other God of the Philosophers—From Plato to the Present*. Nottingham, UK: Apollos.
- Cranwell, C. (2010). Embracing Thanatos-in-Eros: Evolutionary Ecology and Panentheism. *Springer*, 49, 271–283. DOI 10.1007/s11841-010-0177-5
- Dostoevsky, F. (1995). *Demons*. (Trans. Pevear and Volokhonsky) New York: Vintage Classics.
- Dostoevsky, F. (2002). *The Brothers Karamazov*. (Transl. Pevear and Volokhonsky). (12th edition) New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Frank, S. L. (1972). *Ontologicheskoe dokazatel'stvo bytija Boga (Ontological Proof of God's existence)*. Retrieved from http://lib.ru/HRISTIAN/FRANK_S_L/bytie.txt
- Frank, S. L. (2007). *Nepostizhimoe. Ontologicheskoe vvedenie v filosofiju (Incomprehensible. Ontological introduction to philosophy)*. M.: AST.
- Frank, S.L. (1998). *Svet vo t'me (Light in the darkness)* Retrieved from <http://azbyka.ru/otechnik/>
- Golding, W. (2001). *Lord of the Flies*. New York: Penguin Books.
- Hartshorne, C. (1948). *The Divine Relativity: A Social Concept of God*. New Haven: Yale Univ. Press.
- Jung, C. G. (1966). Two Essays on Analytical Psychology. *The Collected Works of C.G. Jung*, (Vol. 7, Part 1, 2nd ed). Princeton University Press, Princeton, NJ, Bollingen Series XX.
- Losskij, N. O. (2011). *Istorija russkoj filosofii (History of Russian Philosophy)*. M.: Akademicheskij proekt: Triksta.

- Main, R. (2017). The Many Faces of Panentheism, Panentheism and the Undoing of Disenchantment. *Zygon*, 52(4), December, 1098-1122.
- Pappas, N. (2017). Plato's Aesthetics. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/plato-aesthetics/>.
- Peterson, G. R. (2001). Whither Panentheism?. *Zygon*, 36(3), September. ISSN 0591-2385.
- Rushdie, S. (1980). *Midnight's Children*. New York: Random House (electronic).
- Schmitt, J. F. (2018). Natural Inclusionality, Indigenous Wisdom, and the Reality of Nature. *Hu Arenas* 1, 37–55 <https://doi.org/10.1007/s42087-018-0008-8>
Received: 10 January 2018 /Revised: 25 January 2018 /Accepted: 31 January 2018 / (Springer International Publishing AG, Springer Nature 2018).
- Shakespeare, W. (2002). *The Tempest, The New Cambridge Shakespeare*. (Edited by David Lindley). New York: Cambridge University Press.
- Solovyov, V.S. (1988). Kritika otvlechennyh nachal (Critics of abstract beginnings). *Sochinenija v 2 T.* (Essays in 2 V). M.: Orthodox Library V. 1, 586-590, 691-745.
- Stenmark, M. (2018). *Panentheism and its neighbors*. online: 27 October 2018, *International Journal for Philosophy of Religion* (2019) 85:23–41 <https://doi.org/10.1007/s11153-018-9687-9>
- Tolkien, J.R.R. (n.d.). On Fairy Stories. accessed January 2016, http://www.rivendellcommunity.org/Formation/Tolkien_On_Fairy_Stories.pdf
- Trubetskoy, E.N. (1995). *Mirosozercanie V.S. Solov'jova (Soloviev's Worldview)*. V I. M.

TESTING THE RATIONAL EXPECTATIONS HYPOTHESIS: AN EMPIRICAL EVIDENCE FROM TURKEY**

Ümit YILDIZ*¹

Bülent GÜNŞOY²

ABSTRACT

The rational expectations hypothesis suggests that economic agents make accurate forecasts about the future using all available information effectively. According to the hypothesis, even if the economic agents make incorrect estimates, they shape the expectations for correcting the error made using the available information and do not make systematic errors.

In this study, the validity of the rational expectations hypothesis for Turkey, using expectations of the inflation rates, is tested. In this context, it is examined whether the expectations are rational or not by examining the unbiasedness and the efficiency of the expectations about the price by using ordinary last squares regressions. According to results, while the efficiency hypothesis is accepted for the expectations of inflation, the unbiasedness for expectations is rejected in the study. This means that although the current information is being used, economic agents can not make the accurate forecasts. Thus, the rational expectations hypothesis for inflation expectations for Turkey is rejected. However, results also show that although the expectations are biased, professional forecasters take into account many variables while forecasting the inflation. This implies

** This study is based on the Phd thesis titled of "Three Essays on Validity of Rational Expectations Hypothesis for Turkey".

¹ Assist. Prof., Bayburt University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, umityildiz@bayburt.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2677-2098>

² Prof. Dr., Anadolu University, Faculty of Economics, bgunsoy@anadolu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6370-189X>

*Sorumlu Yazar (Corresponding Author)

Geliş (Received) : 24.01.2021

Kabul (Accepted) : 15.02.2021

Basım (Published) : 30.06.2021

that policies can be partially effective if expectations are taken into account in the implementation of economic policies.

Keywords: Price Expectations, Rational Expectations Hypothesis, Unbiasedness, Efficiency

Jel Classification: C12, C32, D84, E31

RASYONEL BEKLENTİLER HİPOTEZİNİN TESTİ: TÜRKİYE İÇİN AMPİRİK BİR ÇALIŞMA

ÖZ

Rasyonel beklentiler hipotezine göre, ekonomik birimler mevcut tüm bilgiyi etkin şekilde kullanarak gelecekle ilgili doğru tahminlerde bulunurlar. Hipoteze göre ekonomik birimler hatalı tahminlerde bulunsalar dahi, mevcut bilgiyi kullanarak yapılan hatayı düzeltmeye yönelik beklentilerini şekillendirirler ve bu şekilde sistematik hata yapmazlar.

Bu çalışmada Türkiye için rasyonel beklentiler hipotezinin geçerliliği enflasyon beklentileri özelinde test edilmiştir. Bu kapsamda çalışmada en küçük kareler yöntemiyle fiyatlara ilişkin beklentilerin yansızlığı ve etkinliği test edilerek beklentilerin rasyonel olup olmadığı araştırılmaktadır. Çalışmanın bulgularına göre, enflasyon beklentileri için etkinlik hipotezi kabul edilirken, beklentilerin yansızlığı hipotezi reddedilmektedir. Bu durum, mevcut bilgilerin kullanılıyor olmasına rağmen ekonomik birimlerin doğru tahminler yapamadığını ima etmektedir. Bu nedenle Türkiye için enflasyon beklentilerine ilişkin rasyonel beklentiler hipotezi reddedilmektedir. Ancak sonuçlar, beklentilerin yanlı olmasına rağmen, profesyonel tahmincilerin enflasyonu tahmin ederken birçok değişkeni dikkate aldığını da göstermektedir. Bu ise beklentilerin dikkate alınması durumunda, ekonomi politikalarının uygulanmasında politikaların kısmen etkili olabileceği anlamına gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fiyat Beklentileri, Rasyonel Beklentiler Hipotezi, Yansızlık, Etkinlik

Jel Kodları: C12, C32, D84, E31

INTRODUCTION

Inflation is an important macroeconomic indicator that influence the economies through many different ways. From the implementation of economic policies to the effectiveness of policies, the overall policy implementation process is closely linked to changes in prices. Therefore, prices are the focus of all economic policies. In particular, the central bank, whose main objective is to ensure price stability, closely follows the general level of prices and develops policies in line with its target. This increases the importance of expectations about prices. Central Bank's expectations about prices will determine both the right policies and the effectiveness of the policies implemented. For this purpose, the central bank determine the price expectations of economic agents and develops appropriate policies. However, the effectiveness of these policies will vary depending on how much the expectations are in line with the real values. This is related to whether the price expectations are rational or not.

According to the rational expectations hypothesis, economic units make accurate expectations about prices by effectively using all available information. However, many studies that test the hypothesis of rational expectations in literature have concluded that rational expectations are often not valid. The aim of this study, by analyzing price expectations for Turkey, to determine whether the rational expectations hypothesis is valid or not for Turkey. In this context, in the study, the rational expectations hypothesis for Turkey is tested for price expectations. The study mainly consists of five topics: theoretical framework, literature, method, findings and conclusion.

1. THEORETICAL FRAMEWORK

Expectations in the economy have been discussed for many years among economists. Moreover, the importance of the expectations is increasing especially in recent years. Expectations for macroeconomic variables are effective on all economic policies and play a decisive role in the effectiveness of the policies implemented. For this reason, the future expectations of economic units are followed by economists and they are the subject of many studies due to its importance.

In order to better understand the expectations of the economy, the place of expectations in economic theory should be well known. When we are examine the expectations in this

aspect, we encounter two types of expectation definition. The first one is the adaptive expectations put forward by the Monetarists. The second one is the rational expectations which are the basis of New Classical Economics and accepted by the New Keynesian Economics also. According to economic theory, economic units shape their future expectations according to adaptive expectations or rational expectations. According to adaptive expectations hypothesis economic units adjust their expectations of the future based on recent past experiences. In other words, according to adaptive expectations, individuals use past forecast errors in order to adjust their current expectations. The hypothesis of adaptive expectations is expressed as follows (Fisher, 1992, p.18):

$$y_t^a = y_{t-1} + \lambda (y_{t-1}^a - y_{t-1}) \quad (1)$$

In equation 1, y_t^a represents the expectations of individuals at the end of y_{t-1} for the t period for y variable. y_{t-1}^a is the forecasted value for t-1 period and it is estimated according to the information obtained at the end of t-2 period. y_{t-1} is the actual y variable for the t-1 period.

We can illustrate the hypothesis of adaptive expectations in a macroeconomic variable. For example, price expectations. According to the adaptive expectations hypothesis, if the inflation in an economy is on the rise, economic units expect the prices to rise in the future. In this context, price expectations based on adaptive expectations can be formulated as follows:

$$\pi_t^e = \pi_{t-1}^e + \alpha (\pi_{t-1} - \pi_{t-1}^e) \quad (2)$$

In equation 2, π_t^e presents the current inflation rate expectation, π_{t-1}^e , show the expected inflation rate in the previous period, and π_{t-1} represents the actual inflation rate in the previous period. α represents the coefficient that shows the effect of the difference between the expected inflation rate on the previous period and actual inflation rate on the previous period on current expected inflation rate. We can show the inflation expectations as follows based on the adaptive expectations by generalizing this equation. By generalizing of this equation, price expectations based on adaptive expectations can be expressed as follows:

$$n=0 \infty \alpha i \pi n \quad (3)$$

As it can be understood from the equation, the inflation expectations of the current period are shaped by the inflation rates of the previous periods. Therefore, according to adaptive expectations, all other factors that affect inflation are ignored while inflation expectations are formed. Accordingly, if the economic units make a forecast error with the effect of various shocks in the process, the inflation forecasts for the other period will be inaccurate. This cause economic units to make a systematic error in future forecasts. For this reason, these assumptions proposed by the adaptive expectations hypothesis had been criticized and the rational expectations hypothesis was suggested.

The rational expectations hypothesis was originally suggested by John Muth in his article "Rational Expectations and the Theory of Price Movements" in 1961. According to this hypothesis, while economic decision units make a prediction of the future value of a variable, they have full knowledge about all the factors affecting the value of the variable and use it in full effective manner. According to the hypothesis, information is scarce and the economic system generally does not waste this scarce knowledge (Muth, 1961, p.316). This definition is the general description of the rational expectations hypothesis but it does not mean that economic units will not make mistakes when estimating the future value of a variable. According to the rational expectations hypothesis, economic units can make a forecast error but they do not continue to make this mistake. In other words, the rational expectations hypothesis tells us that economic units will not systematically make forecast error using all available information effectively. In this context, the fact that individuals do not make systematic mistakes constitutes the starting point of rational expectations hypothesis (Begg, 1982, p.29).

The rational expectations hypothesis is based on the assumption that economic units do not make systematic errors. However, many studies have shown that forecasters make systematic errors in their expectations. These results are based on some basic reasons. Those who argue that rational expectations are not always valid firstly argue that it is quite difficult for forecasters to reach all available information while making forecast about the future. Because it takes time and effort to reach all the necessary information in order to forecast the future value of a variable correctly. However, not all decision-making units may have these opportunities. Therefore, the units that can not reach all the available information can make mistakes in their forecasts about the future. The second criticism

of the rational expectations hypothesis is related to the correct economic model. For example, in order to make a rational forecast of inflation, economic units need an accurate model of the economy. But even economists cannot agree on the right economic model, so it is very difficult for all economic agents to know the correct model of the economy (Snowdon and Vane, 2012).

The most important assumption that differentiates rational expectations from the adaptive expectations is that forecasted variable does not includes only to the past actual values of the variable, and this forecast includes all current information about related variable. Accordingly, the hypothesis of rational expectations, contrary to the hypothesis of adaptive expectations, argues that the economics agents do not make systematic errors. This does not mean that the economics units do not make any forecast error. However, it is based on the assumption that these errors do not be systematic. Because, even if they make mistakes, economic units adjust their expectations for correcting the errors by using the available information (Snowdon and Vane, 2012).

While economic units form expectations in the context of rational expectations, they know not only the use of all available information but also the mathematical modeling that will shape the expectations using the information they have. According to this, the rational expectations model can be shown as follows (Begg, 1982, p.72):

$$E (y_{t+k} | I_t) \quad (4)$$

The model of rational expectations that we have defined above has the following properties (Begg, 1982, pp. 72-73):

$$I. \quad E \{ [E(y_{t+i+j} | I_{t+i})] | I_t \} = E(y_{t+i+j} | I_t) \quad (5)$$

$$II. \quad E \{ [y_{t+i} - E(y_{t+i} | I_t)] | S_t \} = 0 \quad (6)$$

$$III. \quad \{ y_{t+1} - E(y_{t+1} | I_t) \} = 0 \quad (7)$$

The first property of the rational expectations model implies that individuals do not have a basis for changing their expectations of future values. This feature suggests that expectations are consistent. The second property is that the error term has zero mean. It

means that the value realized for the variable is equal to the estimated value. So this tells us that the model of rational expectation is unbiased. According to the third property of the rational expectations model, it is expected that the error terms estimated for each period have zero mean and no relationship with their past values. This condition implies that there should be no correlation between forecast errors and past information (Miskin, 1983, p.10). More specifically, this property tells us that error terms should not include autocorrelation. All of the properties mentioned for the rational expectations model are considered in the analyzes to determine whether the expectations of inflation rate are rational.

2.LITERATURE

When the literature about the rational expectations is researched, it is seen that there are quite an extensively literature and the studies that test whether the expectations is rational or not are concentrated on the price expectations. In this part of the study, national and international studies that stand out are discussed. Related studies can be summarized as follows:

Turnovsky (1970) in his study investigating the price expectations for the US economy during the post-Korean War period, tested the rational expectations hypothesis using Livingston's³ 6-month and 12-month ahead expectation data. In the study, rational expectations hypothesis is tested for two sub-periods in the period 1954-1964 and 1962-1969 and different results are reached for each period. While the rational expectations hypothesis is rejected for the 1954-1964 period, which is called the early period, it was concluded that there is a significant improvement in the expectations for the period of 1962-1969, which is called a late period. And for the late period, price expectations of the businessmen are closer to the Muth condition. So, the rational expectations hypothesis is accepted for 1962-1969 period.

³ The survey, which was first conducted in 1946 by columnist Joseph Livingston, is the oldest economic expectations survey. The survey summarizes the economic forecasts of industries, government, banking and academia. Federal Reserve Bank of Philadelphia took responsibility for the survey in 1990.

<https://www.philadelphiafed.org/research-and-data/real-time-center/livingston-survey> Date Accessed:18/04/2017

Pesando (1975) applied the efficiency test to Livingston data to test rational expectations hypothesis. Although the data are reached until 1946, the test are applied for two periods of 1959-1969 and 1962-1969, on the grounds that there is an important structural break in 1959. In the study, which used the 6-month consumer price index data, the weak efficiency is tested with 5 lags. The weak efficiency is rejected for both periods. In the study, consistency of expectations is tested for the same periods and consistency is rejected for both periods also.

Carlson (1977), using Pesando's (1975) method, applied rationality, efficiency, and consistency tests to the Livingston data which is reviewed. As a result of the study, Carlson rejected all three hypotheses with the consumer price index data but could not reject hypothesis with the wholesale price index data. The overall result of the study is the rejection of rationality.

Mullineaux (1978) suggest in his study that there is a significant deficiency in Pesando's (1975) and Carlson's (1977) studies. According to Mullineaux, the Chow (1960) tests performed in both studies are not valid due to the heteroskedasticity in the estimated equations. In her study, Mullineaux propose a new weak efficiency test that examined the relationship between expectation forecast errors and lagged values of the actual series, and he tested the rationality with the data used by both Pesando (1975) and Carlson (1977). As a result of the study, the rationality is rejected by Livingston data used by Pesando (1975), and rationality is accepted by the adjusted Livingston data used by Carlson (1977). As a result of the study, the rationality is rejected when using Livingston data used by Pesando (1975), and rationality is accepted when using the adjusted Livingston data used by Carlson (1977).

Pearce (1979) tests the rationality of the expectations for the US for the period of 1952M12-1960M6 by using the data of the period of 1947M1-1959M4 by applying the Box- Jenkins method. As a result of the study, it is concluded that the expectations are rational and he suggest that univariate estimation models could yield better results than Livingston data.

Figlewski and Watchel (1981) test the unbiasedness of expectations with Livingston data using the least squares and weighted least squares method. According to estimation

results, the hypothesis of unbiasedness is rejected and it is concluded that the estimation error of the previous period is important explanatory factor of the current estimation error.

Uygur (1983) tests the unbiasedness and effectiveness of the price expectations for Turkey's manufacturing industry and sub-sectors. At the end of the study, in 5 out of 16 sub-sectors, unbiasedness and efficiency hypotheses are accepted and it is concluded that the price expectations of these sectors are rational. On the other hand, it is concluded that the price expectations of other sectors are not rational because the forecasts do not fulfill the assumptions of unbiasedness and efficiency.

Keane and Runkle (1989) test whether the price expectations obtained from ASA-NBER are rational or not for the period of 1968Q4-1986Q3 for the US by using the ordinary least squares method. In the study, they suggest that the price forecasts of the professionals are rational because the estimation errors are not predictable. Test results also do not reject the hypothesis that information is most optimally used when estimating.

Razzak (1997) test the rationality to inflation expectations using the survey data of the National Bank of New Zealand for the period 1985Q1-1996Q4. In the study, the null hypothesis of unbiasedness, efficiency and orthogonality tests are not rejected. In addition, it is stated in the study that the predictive power of the survey data is stronger than the random walking and ARIMA models but that ARIMA has better predictive power than the survey data in the period of 1992Q1 - 1996Q1 when inflation is low and stable. According to the author, the results of the study are not inconsistent with rationality.

Thomas (1999) tested the rational expectations for the United States for the period of 1960Q1-1997Q4 by using the survey data from Livingston, Michigan (Survey of Consumers, University of Michigan) and SPF (Survey of Professional Forecasters). In the study, the unbiasedness and efficiency of the expectations for two different periods before and after 1980 are investigated. In the study, it is concluded that the survey data generally did not support rationality.

Bilgili (2001) test the rationality of price expectations obtained from CBRT Business Tendency Survey with the help of unbiasedness and efficiency tests for Turkey for the period of 1999-2001. Both the unbiasedness and efficiency hypotheses are rejected

according to the estimation results. The rationality of the expectations obtained by the Box-Jenkins method is tested also in the study. In this way, while the efficiency hypothesis is accepted, unbiasedness is rejected again.

Mehra (2002) compared the expectations of the consumer price index of Livingston, Michigan and professional forecasters (SPF) for US. In the study, the accuracy, estimation content and rationality of expectations are evaluated. In the study, 1961M1-2001M3 period is examined in two sub-periods (1961M1-1980M2 and 1980M3-2001M3) and Granger causality analysis is used as the method. In the study, it is concluded that Michigan data is relatively more accurate, unbiased and effective for the medium-term inflation forecast.

Oral (2002) test the reliability of the Business Tendency Survey and rationality of inflation expectations derived from the survey for Turkey. In the study covering the period of 1997-2001, the tests of unbiasedness, efficiency and orthogonality are applied and it is concluded that the expectations are not rational. In this study, it is concluded that the changes in the exchange rate of dollar and the weighted average of compound interest rates have an effect on the inflation expectations obtained from the Business Tendency Survey.

Forsells and Kenny (2002) analyze the inflation expectations obtained from the European Commission's Consumer Survey for the period of 1986-2001 for the Euro Area. In the study in which the empirical characteristics of the expectations are tested, it is concluded that inflation expectations provided some of the necessary conditions of rationality. According to the study, it is argue that inflation expectations are unbiased forecasts and that although there are deviations in expectations, consumers do not make systematic errors. As a result, it is accepted that inflation expectations for the Euro Area are rational.

In Lyziak's (2003) study, the unbiasedness and macroeconomic effectiveness of the monthly inflation expectation data obtained from the Ipsos-Demoscope survey for the period of 1992-2000 for Poland are tested. In the study, it is concluded that inflation expectations are not unbiased predictors and they are biased predictors of the inflation rate for a long time. As a result expectations do not provide the requirements of rational expectations hypothesis.

Nielsen (2003) investigate whether the inflation expectations are rational by using data obtained from the consumer survey for the European Union, which is conducted by the European Commission on a monthly basis. In the study that used monthly data for the period of 1986-2001, since the series are not stationary at level, cointegration methods are preferred. The results of the analysis reveal that the rational expectations hypothesis for the European Union should be rejected in the relevant period.

Bakhshi, Kapetanios and Yates (2005) test the rational expectations hypothesis for the UK using the expectation data prepared by Merrill Lynch fund managers for the period 1994-2000. Unbiasedness, efficiency and variance bounds tests are applied to expectations in the study and it is concluded that price expectations are biased and expectations are not rational.

Kara and Küçük-Tuğer (2005) test the rationality of price expectations obtained from The CBRT Survey of Expectations, CBRT Business Tendency Survey and Manufacturing Industry Tendency Survey by the help of unbiasedness and efficiency tests for the period of 2001M1-2004M6. In the study it is concluded that expectations, except the one month ahead forecasts, are biased and inefficient. According to results, 12-months-ahead CPI and WPI expectations consistently overestimate the level of inflation. In addition, WPI expectations have a relatively higher bias proportion compared to CPI expectations. On the other hand, while the 1-month ahead manufacturing sector inflation expectations exhibit a downward bias, 2-months-ahead CPI inflation expectations show an upward bias. Furthermore, according to study there are significantly correlations between errors related to both the next 2 months' CPI inflation and next months' manufacturing sector inflation expectations and exchange rate depreciation.

Jonsson and Osterholm (2012) aim to investigate the characteristics of inflation expectations for Sweden in the period of 1996-2009. For this purpose, in the study, unbiasedness and efficiency of inflation expectations are tested by using data obtained by the survey conducted Prospera. The results of the study indicate that inflation expectations for Sweden for the related period are biased and expectations are not efficient. The results are interpreted as the inflation expectations of economic units are not optimal.

Riaz (2012) test the efficiency of quarterly food prices inflation expectations and consumer price index expectations for 1975-2008 for Pakistan. In the study, different results are obtained for the two index. The results show that food prices expectations are consistent and efficient. Also results show that food prices expectations provide weak and strong rationality requirements, while consumer price expectations are weak efficient.

Soybilen and Yazgan (2017), test the unbiasedness of monthly inflation expectations for the current month, 1 month ahead and 2 months ahead and yearly inflation expectations for the 12 months ahead and 24 months ahead. They also examine the forecast performance of the inflation expectations. In the study that used the data of 2006M1-2012M12 period, the unbiasedness of inflation expectations is analyzed with the help of Mincer and Zarnowitz (1969) test and Holden and Peel (1990) tests. According to Mincer and Zarnowitz (1969) test, all inflation expectations are biased. However, according to the Holden and Peel (1990) test results, only 12 months ahead and 24 months ahead yearly inflation expectations are biased.

Studies on rational expectations take a large part in the literature. However, only studies examining whether inflation expectations are rational are included in this section. In the next section, the method used in the study is mentioned.

3.METHODOLOGY

In this part of the study, the price expectations for Turkey are tested using a variety of econometric methods to determine whether expectaitions are rational or not. In this context, for the price expectations, the unbiasedness and the efficiency tests, which used in many studies, are carried out. And, monthly consumer price Index data obtained from CBRT Electronic Data Delivery System and the monthly CPI expectation data obtained from the CBRT Survey of Expectations are used for the 2007M1-2016M12 period. Stata 12 and Eviews 9 programs are used to analyzes.

The first condition to suggest that expectations are rational is that expectations are unbiased. This means that the average forecasts of the decision units are not different from the actual value. This is the requirement imposed by Muth (1961) for expectations to be rational and expectations are unbiased. (Turnovsky, 1970, p.1445). In this context,

firstly, the unbiasedness test is used for the price expectations. The equation used in the estimation of this test is as follows:

$$\pi_t = \alpha + \beta \pi_t^e + \mu_t \quad (8)$$

In equation 8, π_t is the actual inflation rate for t period, π_t^e is the inflation expectation for t period, α is constant coefficient, β is the coefficient for the explanatory variable and μ_t is the error term. The hypothesis tested to determine whether price expectations are unbiased or not is as follows:

$$H_0 : \alpha = 0, \beta = 1$$

Acceptance of the null hypothesis means that expectations are unbiased. In other words, in order to say that the price expectations are unbiased, it must be that the constant coefficient is equal to 0 and the coefficient of the explanatory variable is equal to 1.

Another condition for deciding whether the expectations are rational or not is that the expectations are efficient. It means that all the available information is used when forecasting. To determine this, we investigate both the weak-form and strong-form efficiency of inflation expectations. We use the method suggested by Mullineaux (1978), to determine expectations are weak-form efficient. On the other hand, the method which is suggested by Friedman (1980) is used to determine whether expectations are strong-form efficient. The functional form to be used in determining weak-form efficiency is as follows:

$$\varepsilon_t = \beta \pi_{t-1} + \mu_t \quad (9)$$

In equation 9, ε_t shows the error terms obtained in the estimated model for the unbiasedness test, and π_{t-1} shows the past value of the actual inflation rate. We can generalize this equation for n lags and write the new equation as follows:

$$\varepsilon_t = \sum_{i=1}^n \beta_i \pi_{t-i} + \mu_t \quad (10)$$

There must be no relations between the error terms and the past values of the actual inflation rate in order to say inflation expectations are weak-form efficient. So we expect all β coefficients to be equal to zero simultaneously. For this purpose, the hypothesis to be tested is as follows:

$$H_0: \beta_i = 0$$

This hypothesis tells us that all explanatory variable coefficients are equal to zero simultaneously. So, the null hypothesis must not be rejected in order to say that expectations are weak-form efficient. Therefore, if the null hypothesis is not rejected, we can say that the available information including the lagged values of actual inflation is used effectively when forecasting of the future rate of inflation.

On the other hand, the functional form to be used in determining strong-form efficiency is as follows:

$$\varepsilon_t = \beta_i I\pi_{t-i} + \mu_t \quad (11)$$

In equation 11, $I\pi_{t-i}$ represents earlier information of macroeconomic variables closely related to inflation and considered to have an impact on inflation rate. The aim is to determine whether the estimated coefficients of macroeconomic variables affecting the actual inflation rate are equal to zero simultaneously. For this purpose, the hypothesis to be tested is as follows:

$$H_0 : \beta_1 = 0, \beta_2 = 0, \dots, \beta_i = 0$$

This hypothesis is tested to determine whether the forecasts are strong-form efficient. The fact that the coefficients of the explanatory variables are equal to zero at the same time means that the expectations are strong-form efficient. The acceptance of the zero hypothesis means that all available information is used when forecasting for inflation rate.

Here, hypotheses constructed for unbiasedness test, weak-form efficiency test and strong-form efficiency tests are tested with the help of the Wald Test.

4.RESULTS

In this section, the results of the analysis of the rationality of price expectations are presented. In this context, the graphs of the actual and expected inflation rates and the estimation results are respectively discussed in this part of the study. But, firstly it would be useful to explain the variables used in the study and the descriptive statistics of these variables. Table 1 and Table 2 were prepared for this purpose. The actual and expected inflation rates used in the study are shown together with their explanations and sources in Table 1. In the study, CPI is used to represent inflation, as percentage change in CPI means inflation.

Table 1.Variables of Actual and Expected Inflation

Variable	Explanation	Source
Actual Inflation	Monthly CPI (% Change)	CBRT
Expected Inflation	Monthly end of the current month CPI Expectations(% Change)	

Here, while the Consumer Prices Index is used as the actual inflation, end of the current month consumer price expectations obtained from the CBRT Expectations Surveys represent the expected inflation. While CPI data were obtained from the CBRT's database, the data related to the CPI expectations were compiled from the Expectations Surveys⁴ published regularly by the CBRT each month. Table 2 shows the descriptive statistics of the actual and expected inflation rate series.

Table 2.Descriptive Statistics

	Actual Inflation	Expected Inflation	Forecast Errors
Mean	0.65279	0.62375	0.02904
Maximum	3.27213	1.85000	1.73083
Minimum	-1.43074	-0.02000	-1.45074
Standard deviation	0.79424	0.36736	0.57762
Skewness	0.45612	0.55004	0.23444
Kurtosis	3.37064	3.38445	3.06891
Number of observations	120	120	120

As it can be understood from the table 2, the mean value of the actual inflation rate is higher than the mean value of the end of the month inflation rate expectation. This means that monthly actual inflation is higher than expected in the related period. It is also observed that the standard deviation of the actual monthly inflation rate is higher than the standard deviation of expected inflation in the this period. In this case, it can be said that the current period inflation expectations are more stable than the current period actual inflation.

⁴The survey intends to monitor the expectations of experts and decision makers from financial and real sectors related to various economic variables. The statistics cover indicators produced for tracking short-term and long-term expectations related to macroeconomic variables such as consumer inflation rate, interest rates, exchange rates, GDP growth rate and current account balance. The results compiled for monitoring these expectations include mean, standard deviation, median, mode, modified mean, point estimate, interval estimate and average interval estimate for each question. The participants are selected among the decision makers and experts from the financial and real sectors as well as professionals from academia and other institutions.

<http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/EN/TCMB+EN/Main+Menu/Statistics/Tendency+Surveys/Survey+of+Expectations/> Date accessed: 10/03/2018

On the other hand, the interpretation of the descriptive statistics of forecast errors is useful before interpretation of the analysis results. In this context, when we examine the mean value of forecast errors, we see that this value is about 0.03. As mentioned earlier, economic units make forecast error. However, these errors do not be systematic. In other words, economic agents may make mistakes in their forecasts, but they do not maintain it, according to the rational expectations hypothesis. So, expectations are consistent over the long term. Therefore, we expect that the mean values of the forecast errors must be 0 in order to say that the expectations of the prices are rational. Here, the mean value of forecast errors is very close to 0. The interpretation of this value may gives an idea prior to analysis. However, it does not confirm the assumptions of rational expectations hypothesis. For this reason, a number of analyzes based on properties of rational expectations function must be carried out in order to clarify whether the expectations are rational or not.

After the show of descriptive statistics, It will be appropriate to present the graphical display of the time series of actual and expected inflation. For this purpose, Graph 1 was prepared in which the current month actual and expected inflation series are included.

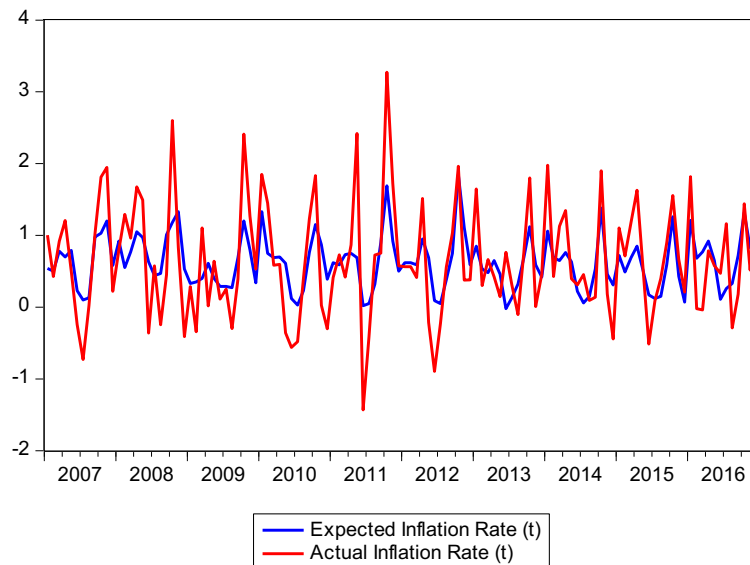

Fig 1. Actual and Expected Time Series of Inflation

The series, shown in blue in the graph, represents the expected inflation in the current period obtained from the CBRT Survey of Expectations, while the red color series represents the actual inflation announced by the CBRT in the same period. As can be seen

from the graph, the actual inflation series in the related period is quite fluctuating in contrast to the expected inflation series. In other words; the current period inflation expectation series is more stable than the current period actual inflation series. This also means that the variance value of the forecasted inflation series is smaller than the variance value of the actual inflation series. If the expectations are rational, the sum of the variance of the expectations and the variance of the forecast errors are equal to the variance of the actual series. Thus, in this case, the variance value of the actual series is bigger than the variance value of the forecasted series [$var(y_t) > var(y_t^e)$]. If there is $var(y_t) = var(y_t^e) + var(\varepsilon_t)$. Accordingly, $var(y_t) > var(y_t^e)$ is another test that determines rationality (Maddala, 1992, p. 434). In short, if expectations are rational, $var(y_t^e)$ is smaller than the $var(y_t)$. Therefore, we can obtain important information about rationality for price expectations for Turkey, by examining variance values actual and expected inflation rate series. Table 3 prepared for this purpose shows $var(\pi_t)$ and $var(\pi_t^e)$.

Table 3. Variance Bounds Test

	Actual Inflation	Expected Inflation
Var	0,63081	0,13495

When the variance values are compared, we see that the variance value of the forecasted inflation series is smaller than variance value the actual inflation series for the related period. This approach gives an important idea about the rationality of expectations but, to be able to say whether the price expectations are rational, various econometric analysis must be carried out to be based on the properties of the rational expectations function. As mentioned earlier, the rational expectations hypothesis suggests that expectations must be unbiased and efficient. Therefore, in this part of the study, unbiasedness and efficiency tests are applied to the expectations in order to determine the rationality of the price expectations.

4.1. Unbiasedness Test

The first condition of rational expectations suggested by Muth (1961) is that expectations must be unbiased. This means that the error term must be a random variable that has zero mean and it does not involve the problem of autocorrelation. The equation to be estimated in order to determine whether expectations of inflation rate are unbiased is as follows:

$$\pi_t = \alpha + \beta\pi_t^e + \mu_t \quad (12)$$

Here, with the help of this equation, the unbiasedness of expectations, which is the first condition of the rational expectations hypothesis, is tested. In equation, π_t shows the actual inflation for period t, π_t^e presents the inflation expectation for the period t, μ_t is the error term, α is the constant coefficient and β is the coefficient of the explanatory variable. Here, the null hypothesis defined as $H_0: \alpha = 0, \beta = 1$ must not be rejected in order to determine that the price expectations are unbiased. In this context, firstly, the above equation is estimated by OLS method. However, it is important to investigate the stationary of the actual and forecasted inflation series in order not to encounter spurious regression problems before estimating of the regression. Various problems are encountered in testing of unbiasedness and efficiency of expectations without investigating the stationary of the series. According to Jeong and Maddala (1991), the traditional tests of rationality are not valid in the presence of unit roots.

In this part of the study, Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test and Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test with Breakpoint are used to investigate the stationary of the series. The results of unit root tests are shown in detail in Table 4.

Table 4.Unit Root Tests

			Actual Inflation	Expected Inflation
ADF unit root test*				
None	I(0)	Stat.	-6.2556	-3.1545
		Prob.	0.0000	0.0018
Intercept	I(0)	Stat.	-8.6173	-8.2669
		Prob.	0.0000	0.0000
Trend and Intercept	I(0)	Stat.	-8.5781	-8.2780
		Prob.	0.0000	0.0000
ADF unit root test with breakpoint*				
Intercept	I(0)	Stat.	-9.3938	-8.6113
		Prob.	<0.01	<0.01
		Break Date	2012M6	2008M11
Trend and Intercept	I(0)	Stat.	-9.3096	-8.6357
		Prob.	<0.01	<0.01
		Break Date	2012M6	2008M11

*The appropriate lag length is determined according to the Schwarz Information Criteria.

As can be seen from the table 4, both the actual and expected inflation series are stationary at the level. On the other hand, according to the breakpoint root unit test results, structural break is observed in both series (June 2016 and November 2011). However, both series

are stationary at the level according to both tests. So, we can use the $I(0)$ for both variables.

After the investigation of the stationary of the series, we can make analysis regarding the unbiasedness of expectations. The results of the estimated equation are shown in Table 5 in order to determine whether the expectations are unbiased or not.

Table 5.Unbiasedness Test Results

	α	β	X^2	R^2
π_t	-0.3458 (-3.5755) [0.0005]	1.6009 (11.9696) [0.0000]	20.5414 [0,0000]	0.54

The t statistics are in parantheses

The probablities are in square brackets

According to the rational expectations hypothesis, the hypothesis $H_0: \alpha = 0, \beta = 1$ must not be rejected and there must not be first order serial correlation in order to say that expectations are unbiased. But, Wald test results (Prob = 0.0000) reject the null hypothesis. So, unbiasedness are rejected. This result means that the price expectations are biased for Turkey for the related period.

Moreover, it is useful to show diagnostic tests results for the estimated model. For this purpose, White Test is made to determine the heteroskedasticity and Breusch-Godfrey LM test is carried out to determine whether there is an autocorrelation problem in the model. And normality is tested with the help of Jarque-Bera Test. Table 6 shows the results of these tests.

Table 6 .Diagnostic Tests for the Unbiasedness

	White	LM	JB
μ_t	1.1032 [0.3352]	1.2199 [0.2990]	0.1759 [0.9157]

The probablities are in square brackets

Here, it is invastigated whether there is heteroskedasticity problem by applying the White Test. White suggested defining, the squares of the explanatory variables, and possibly their cross-products. Mostly, the variables that affect the variance are the same as those in the mean function. In addition, the quadratic function is used for the White test (Hill, Griffiths and Lim, 2008, p.215). For the White Test, the following equation is estimated:

$$\mu_t^2 = \alpha + \beta_1\pi_t + \beta_2\pi_t^2 + v_t \quad (13)$$

In equation 13, μ_t^2 represents the square of error terms, π_t represents actual inflation rates, and π_t^2 represents the squares of actual inflation rate. Here, the hypothesis as defined $H_0 = \beta_1 = \beta_2 = 0$ tested. H_0 hypothesis is that the errors have constant variance and the alternative hypothesis is that there is problem of heteroskedasticity in the model. According to the White test statistic (Prob: 0.3352) H_0 hypothesis can not be rejected. So, there is not problem problem of heteroskedasticity in the model. It means that errors have constant variance.

On the other hand, the problem of autocorrelation is investigated by Breusch-Godfrey LM test. In the test developed by Breusch (1978) and Godfrey (1978), the error terms obtained from the OLS estimation, lags of error terms and the estimators in the original model are modeled. (Baltagi, 2008, s.115). The following equation is estimated for this test:

$$\mu_t = \alpha + \beta_1\pi_t + \beta_2\mu_{t-1} + v_t \quad (14)$$

In equation 14, the null hypothesis shows that there is no autocorrelation problem in the model. According to LM test p-value (0.2990), there is no autocorrelation problem in the model. This means that there is not a systematic relationship between the error terms in the estimated equation.

Finally, normality is tested with the help of Jarque-Bera Test. The Jarque-Bera test statistic is shown as follows (Baltagi, 2008, p.98):

$$JB = n \left[\frac{S^2}{6} + \frac{(K-3)^2}{24} \right] \quad (15)$$

In equality, n represents the number of observations, while S represents the skewness, K represents the kurtosis of the error terms obtained from the OLS estimation. For the normal distribution, the skewness value must be '0', and kurtosis value must be '3'. So, the hypothesis defined as $H_0: S=0, K=3$ is tested with JB statistics. Here, the null hypothesis is that the data is normally distributed while the alternative hypothesis means that the data does not come from a normal distribution. When the p-value of the test is examined (0.9157), it is concluded that the null hypothesis cannot be rejected, in other words, the error terms are normally distributed.

4.2. Efficiency Test

The fact that the expectations are unbiased means that the mean forecasts of the economics units are not different from the actual value. In other words, the unbiasedness of expectations means that the mean of forecasts errors is 0. However, this does not give an idea of the assumption that all available information is effectively used while forecasting. In this context, in this part of the study, the aim is to determine whether professional forecasters use all available information effectively while forecasting about the price for Turkey in the related period. For this purpose, this section includes analyzes aimed at testing the efficiency of price expectations.

Efficiency tests are usually applied in two headings: weak-form efficiency test and strong-form efficiency test. Here, the results of the weak-form efficiency test and the strong-form efficiency test are discussed respectively. The weak-form efficiency test examines the relationship between the forecast errors and the lags of actual inflation rate. On the other hand, for the strong- form efficiency test, it is analyzed the relationship between actual inflation rates and macroeconomic variables, which are considered to have an impact on the inflation rate. To determine of strong-form efficiency, some macroeconomic variables that are thought to affect inflation are included in the model and it is investigated whether there is a relationship between the these variables and the forecast errors.

Firstly, the estimated equation for the weak-form efficiency test is:

$$\mu_t = \beta_1\pi_{t-1} + \beta_2\pi_{t-2} + \beta_3\pi_{t-3} + \beta_4\pi_{t-4} + v_t \quad (16)$$

In equation 16, μ_t indicates the error term, π_{t-1} , π_{t-2} , π_{t-3} and π_{t-4} indicates the lags of actual inflation rate. The weak-form efficiency test results are shown in Table 7.

Table 7. Weak-Form Efficiency Test Results

	β_1	β_2	β_3	β_4	X^2
μ_t	-0.0008 (-0.0140) [0.9888]	-0.1103 (-1.8167) [0.0719]	0.1173 (1.9152) [0.0580]	-0.1002 (-1.7472) [0.0833]	7.8079 [0.0989]

The t statistics are in parantheses

The probablities are in square brackets

The appropriate lag length is determined according to the Schwarz Information Criteria.

Table 7 shows that there is no significant relationship between the first lag of actual inflation rate and the error term. However, the second, third and fourth lags are statistically significant at the 0.10 level. It means that, the hypothesis H_0 is accepted at the 0.05 level while rejected at the 0.10 level. These results show us that, weak-form efficiency is accepted at the 0.05 level while rejected at the 0.10 level.

Another method of determining the weak-form efficiency of expectations is the Wald test. In the last column of the table, X^2 test statistic and p-values for Wald test are shown. Here, the hypothesis defined as $H_0 : \beta_1 = 0, \beta_2 = 0 = \beta_3 = 0, \beta_4 = 0$ is tested using the Wald test. In this way, it is investigated whether the estimated coefficients of the lags of actual inflation are equal to 0 simultaneously. While the null hypothesis indicates that expectations are efficient, acceptance of the alternative hypothesis rejects the efficiency of expectations. Thus, to say that the prices expectations are weak-form efficient in Turkey, we must not reject the null hypothesis. According to X^2 statistic (Prob: 0.0989), weak-form efficiency is accepted at the 0.05 level while rejected at the 0.10 level.

Table 8 presents diagnostic tests results for the weak-form efficiency test. Here, White, Breusch-Godfrey LM and Jarque-Bera tests are applied as before.

Table 8. Diagnostic Tests for Weak-Form Efficiency

	<i>White</i>	<i>LM</i>	<i>JB</i>
μ_t	1.4139 [0.1842]	0.9038 [0.4080]	0.3065 [0.8578]

The probabilities are in square brackets

When the tests results are examined, it is understood that there is no problem of heteroscedasticity or autocorrelation in the model. The error terms are normally distributed.

According to the rational expectations suggested by Muth (1961), all the available information is used while the expectations are being created. Thus, it must be determined whether all available information is used. For the weak-form efficiency test, the relationship between the forecast errors and the lags of actual inflation rates is examined. However, this method does not fully indicate whether the current information is used effectively or not. As mentioned before, rational expectations hypothesis implies that, while economic decision units make a prediction of the future value of a variable, they

have full knowledge about all the factors affecting the value of the variable and use it in full effective manner. To determine this, in addition to weak-form efficiency test, strong-form efficiency test is frequently used in the literature.

Friedman (1980) proposed a method for the strong-form efficiency of expectations. This method makes it possible to examine the relationship between forecast errors and macroeconomic variables which affect the price level. For this analysis, the number 17 equation is estimated:

$$\mu_t = \alpha + \beta \Omega_{t-n} + v_t \quad (17)$$

In equation, μ_t represents the error term in the period of t, Ω_{t-n} represents the macroeconomic variables known in the period of t-n. Here, it is aimed to reveal whether the forecast errors are explained by other macroeconomic variables. For this purpose, the hypothesis defined as $H_0: \beta = 0$ is tested by the Wald test. The null hypothesis must not be rejected in order that we can say that the estimation errors of inflation expectations are not explained by other variables, in other words, the error term must be orthogonal. This means that inflation expectations are strong-form efficient.

Macroeconomic variables which are used for strong-form efficiency test are selected by following the literature in accordance with economic theory. These variables are shown in Table 9, together with their explanations and data sources.

Table 9. Macroeconomic Variables

Variable	Explanation	Source
dlint	Weighted average interest rates for deposits in TL (Monthly % change)	
dlreer	CPI based real effective Exchange rate (2003=100) (Monthly % change)	CBRT
dlipi	Industrial production Index (2010=100) (Monthly % change)	
dml1	M1 money supply (Monthly % change)	

Here, the first and second lags of the % changes in the macroeconomic variables are taken and the number 18 regression equation is estimated:

$$\mu_t = \alpha + \beta_1 dlint_{t-1} + \beta_2 dlint_{t-2} + \beta_3 dlreer_{t-1} + \beta_4 dlreer_{t-2} + \beta_5 dlipi_{t-1} + \beta_6 dlipi_{t-2} + \beta_7 dml1_{t-1} + \beta_8 dml1_{t-2} + v_t$$

(18)

The strong-form efficiency test results are shown in the following table:

Table 10. Strong-Form Efficiency Test Results

	α	β_1	β_2	β_3	β_4	β_5	B_6	B_7	B_8	X^2
μ_t	-0.0272	-0.0032	0.0012	-0.0109	0.0050	0.0009	0.0025	0.0231	-0.0112	4.1522
	(-0.4125)	(-0.7341)	(0.2805)	(-0.4669)	(0.2288)	(0.1604)	(0.4065)	(1.3034)	(-0.6577)	
	[0.6807]	[0.4645]	[0.7796]	[0.6415]	[0.8194]	[0.8728]	[0.6851]	[0.1962]	[0.5121]	[0.7621]

The t statistics are in parantheses

The probablities are in square brackets

The appropriate lag length is determined according to the Schwarz Information Criteria

According to Table 10, no coefficient is statistically significant. In other words, there is no significant relationship between the first and second lags of the selected macroeconomic variables and the forecast errors. The X^2 test statistic represents the Wald test result. By the Wald test, the hypothesis defined as $H_0 = \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = \beta_4 = \beta_5 = \beta_6 = \beta_7 = \beta_8 = 0$ is tested. Similarly, according to the Wald test, the hypothesis that the coefficients simultaneously are equal to zero is not rejected. This result shows us that the error terms are orthogonal, meaning that the expectations are strong-form efficient. In other words, it is concluded that the available information is used effectively when the expectations about inflation rates are being created. It means that inflation expectations for the current period fulfill the efficiency condition of the rational expectations hypothesis.

On the other hand, diagnostic tests results for the strong-form efficiency test are shown in the Table 11.

Table 11.Diagnostic Tests for Strong-Form Efficiency

	<i>White</i>	<i>LM</i>	<i>JB</i>
μ_t	0.9108	0.8276	0.3081
	[0.6257]	[0.4399]	[0.8572]

The probablities are in square brackets

According to tests results, it is shown that there is no problem of heteroscedasticity and autocorrelation in the model. And the error terms are normally distributed.

CONCLUSION

Expectations of macroeconomic variables are quite important for economies. It is known that many economic activities (consumption, investment etc.) are shaped by expectations. Accordingly, expectations in the economy are closely monitored by economic agents and policy makers. In particular, central banks, which are the main conductor of monetary policy, are the most important policy makers focusing on expectations.

As it is known, the primary objective of the CBRT is to achieve and maintain price stability. Although there are many sub-aims, it is aimed to ensure price stability on the basis of all monetary policies implemented by the CBRT. For this reason, the CBRT also follows the trend of inflation along with a number of economic variables. In this context, inflation expectations are very important for the CBRT.

Expectations are examined under two main headings as adaptive and rational expectations in the economic theory as mentioned in the previous sections. According to adaptive expectations hypothesis, economic units adjust their expectations of the future based on recent past experiences. But then, according to rational expectations hypothesis, while economic decision units make a prediction of the future value of a variable, they have full knowledge about all the factors affecting the value of the variable and use it in full effective manner. In this way, forecast errors will not be systematically repeated.

In this study it is aimed to investigate the rationality of price expectations for Turkey. For this purpose, the rationality of the price expectations is investigated with reference to the properties of the rational expectations function in the study. In this study, rationality of the price expectations is investigated with the help of unbiasedness and efficiency tests. The results of the analysis given in detail under the heading of results are summarized in Table 12.

Table 12. Summarized Results of Rationality

	<i>%1</i>	<i>%5</i>	<i>%10</i>
<i>Unbiasedness</i>	Reject	Reject	Reject
<i>Weak-form Efficiency</i>	Accept	Accept	Reject
<i>Strong-form Efficiency</i>	Accept	Accept	Accept
<i>Rationality</i>	Reject	Reject	Reject

According to the results of the analysis, it can be seen that inflation expectations for the current month for the period of 2007M1-2016M12 in Turkey do not pass the test of unbiasedness. This means that professional forecasts made in the relevant period are biased. This result rejects the assumption that economic units do not make systematic errors when predicting the future.

On the other hand, when the results of the efficiency tests are examined, it is seen that different results are obtained from the weak-form and strong-form efficiency tests. According to efficiency tests, while weak-form efficiency is accepted at the 0.05 level while rejected at the 0.10 level, strong-form efficiency is accepted at both level. Accordingly, the general result of the efficiency tests is that the expectations are efficient. This implies that all of the available information is being used effectively when forecasting the inflation rates for the current month.

As previously mentioned, the expectation have to be both unbiased and efficient in order to say that the expectations are rational. However, according to the results of the analysis, inflation expectations for Turkey for the related period are efficient but biased. Therefore, it is concluded that inflation expectations for the current month in the period of 2007M1-2016M12 for Turkey are not rational. These results are consistent with a large number of studies made for Turkey in the literature.

It is also important to evaluate these results and to discuss the causes of the results. First of all, we can say that the using of inflation expectations for the current month in the analyzes may have affected the results. Because, it is possible that the forecasts made in the short-term are biased, and that their performance is low compared to long-term forecasts. Analyzes made with the 2-months-ahead and 12-months-ahead inflation expectations of CBRT may give closer results to rationality. This provides an important clue for future studies.

Consequently, the results can be also evaluated in terms of policy effectiveness. For example, we can say that the economic policies that will be conduct with reference to price expectations will be partially effective. Because, in the study, the assumption that all of the available information is used is not rejected. Therefore, these results show us that although the forecasts are biased, professional forecasters take into account many

variables while shaping their expectations about inflation. This suggests that policies may be partially effective if expectations are taken into account in the implementation of economic policies.

REFERENCES

- Bakhshi, H., Kapetanios, G. & Yates, T. (2005). Rational Expectations and Fixed-Event Forecast: An Application to UK Inflation. *Empirical Economics* 30:539-553.
- Baltagi, B.H. (2008). *Econometrics*, 4 edn. Germany: Springer.
- Begg, D.K.H. (1982). *The Rational Expectations Revolution in Macroeconomics, Theories and Evidence*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Bilgili, F. (2001). The Unbiasedness and Efficiency Tests of The Rational Expectations Hypothesis. MPRA No: 24114.
- Carlson, J.A. (1977). A Study of Price Forecasts. *Annals of Economic. and Social Measurement* 6(1):27-56.
- Figlewski, S. & Watchel, P. (1981). The Formation of Inflationary Expectations. *The Review of Economics and Statistics* 58(1):1-10.
- Fisher, P. (1992). *Rational Expectations in Macroeconomics Models*. London: Kluwer Academic Publishers.
- Forsells, M. & Kenny, G. (2002). The Rationality of Consumers' Inflation Expectations: Survey-Based Evidence for The Euro Area. European Central Bank Working Paper Series No:163.
- Friedman, B.M. (1980). Survey Evidence on The Rationality of Interest Rate Expectations. *The Journal of Monetary Economics* 6:453-465.
- Hill, R.C., Griffiths, W.E. & Lim, G.C. (2008). *Principles of Econometrics*, 3 edn. NJ: Wiley
- Jeong, J. & Maddala, G.S. (1991). Measurement Errors and Tests For Rationality. *Journal of Business and Economic Statistics* 9(4):431-439.
- Jonsson, T. & Österholm, P. (2012). The Properties of Survey-Based Inflation Expectations in Sweden. *Empirical Economics* 42:79-94.

- Kara, H. & Küçük Tuğer, H. (2005). Some Evidence on the (Ir)rationality of Inflation Expectations in Turkey. The Central Bank of the Republic of Turkey Working Paper No: 05/12.
- Keane, M.P. & Runkle, D.E. (1989). Are Economic Forecasts Rational? *Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review* 13(2):26-33.
- Lyziak, T. (2003). Consumer Inflation Expectations in Poland. European Central Bank Working Paper Series No:287.
- Maddala, G.S. (1992). *Introduction to Econometrics*, 2 edn. New York: MacMillan Publishing Company.
- Mehra, Y.P. (2002). Survey Measures of Expected Inflation: Revisiting The Issues of Predictive Content of Rationality. *Federal Reserve Bank of Richmond Economic Quarterly* 88(3):17-36.
- Mishkin, F.S. (1983). A Rational Expectations Approach to Macroeconometrics, Testing Policy Ineffectiveness and Efficient – Markets Models. Chicago: The University of Chicago Press.
- Mullineaux, D.J. (1978). On Testing for Rationality: Another Look At The Livingston Price Expectations Data. *Journal of Political Economy* 86(2):329-336.
- Muth, J. (1961). Rational Expectations and The Theory of Price Movements. *Econometrica* 29(3):315-335.
- Nielsen, H. (2003). Inflation Expectations in The EU-Rational. In Eighth Spring Meeting of Young Economists. Belgium: Catholic University of Leuven.
- Oral, E. (2002). Inflation Expectations Derived From Business Tendency Survey of The Central Bank. The Central Bank of the Republic of Turkey Working Paper.
- Pearce, D.K. (1979). Comparing Survey and Rational Measures of Expected Inflation. *Journal of Money, Credit and Banking* 11(4):447-456.
- Pesando, J.E. (1975). A Note Rationality of The Livingston Price Expectations. *Journal of Political Economy* 83(4):849-858.

Razzak, W.A. (1997). Testing the rationality of the National Bank of New Zealand's survey data. Reserve Bank of New Zealand Discussion Paper 97(5):1-24.

Riaz, M. (2012). Forecast Analysis of Food Price Inflation in Pakistan: Applying Rationality Criterion for VAR Forecast. *Developing Countries Studies* 2(1):63-72.

Snowdon, B & Vane, H.R. (2005). Modern Macroeconomics: Its Origins, Development and Current State. Edward Elgar Publishing.

Soybilen, B. & Yazgan, E. (2017). An Evaluation of Inflation Expectations in Turkey. *Central Bank Review* 17:31-38.

Thomas, L.B. (1999). Survey Measures of Expected U.S. Inflation. *Journal of Economic Perspectives* 13:125-144.

Turnovsky, S.J. (1970). Empirical Evidence on The Formation of Price Expectations. *Journal of American Statistics Association* 65:1441-1454.

Uygur, E. (1983). Neoklasik Makroiktisat Ve Fiyat Bekleyişleri, Kuram Ve Türkiye Ekonomisine Uygulama. Ankara: Ankara University, Faculty of Political Sciences Publications.

<http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/EN/TCMB+EN/Main+Menu/Statistics/Tendency+Surveys/Survey+of+Expectations/> Date accessed: 10/03/2018

<https://www.philadelphiafed.org/research-and-data/real-time-center/livingston-survey>

Date Accessed: 18/04/2017

Makale Yazım Kuralları

Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, JOMELIPS Dergisi 2016 yılından itibaren; İktisat, İşletme, Maliye, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler, Çalışma Ekonomisi, Endüstri İlişkileri, Tarih, Felsefe, Psikoloji, Sosyoloji, İslami İlimler, Coğrafya gibi çeşitli bilim alanlarında yayın hayatını sürdürmektedir.

- Hakemli bir dergi olup, Haziran ve Aralık aylarında yılda iki kez yayınlanmaktadır.
- Editörlüğümüze gelen makaleler, bir ön incelemeden sonra Hakem Kurulu içerisinde konunun uzmanı olan iki, gerektiğinde üç hakemin değerlendirmesinden geçmektedir.
- Dergiye ancak başka bir yerde yayınlanmamış veya halen yayınlanmak üzere değerlendirme sürecinde olmayan yazılar gönderilebilir. Hakem değerlendirme süreci sonunda yazı yayına kabul edilirse, yazının tüm yayın hakları JOMELIPS Dergisi'ne aittir.
- Başlık makaleyi betimleyici olmalı, makalenin esas konularını teşkil etmelidir. Türkçe ve İngilizce başlıklar mümkünse 13-15 kelimeyi aşmamalıdır. Yazının başlığı büyük harflerle 14 punto ve koyu olarak yazılmalı; Özet yerine “Öz” kavramı kullanılmalıdır. Öz makalenin ana bölümlerinin her birinin kısa özetini içermeli, okuyucunun makaleyi bütünüyle okumaya karar vermesini sağlayacak bilgileri içermelidir. Öz, özet dahil tüm ana başlıklar 12 punto büyük harflerle, alt başlıklar ise küçük harflerle, koyu ve 12 punto olarak yazılmalıdır.
- Dergimize gönderilecek makaleler Türkçe veya yabancı dilde (İngilizce, Fransızca veya Almanca) olabilir. Makalenin Türkçe ve İngilizce dilleriyle hazırlanmış en çok 100-250 kelimelik özetinin de eklenmesi gerekir (İngilizce ve Türkçe başlık da yer almalıdır). Ayrıca bu özetin altında, çalışmanın alanını tanımlayabilecek Türkçe ve İngilizce “anahtar sözcükler, (keywords)” de bulunmalıdır.
- Yazılar A4 ebatlı kağıda aşağıdaki biçimde yazılmalıdır. Makale kaynakça dahil; Sayfa sayısı olarak 25 sayfayı, kelime sayısı olarak da 8000 kelimeyi geçmemelidir. Üst : 2,5 cm Sol : 3 cm Alt : 2,5 cm Sağ :2,5 cm Karakter : Times New Roman 12 punto Satır Aralığı : 1.5 (Paragraf girintileri önce ve sonra 0 nk ve blok yazım şekli yani paragraf başı için girinti yok).
- Makalede satır boşluğu bırakılması gereken yerler şöyledir; Başlıklardan önce ve sonra (1,5 satır aralığında), paragraflar arasında (1,5 satır aralığında), kaynaklar arasında (1 satır aralığında).
- Makaleyi bölümlere ayırmada ondalık sistem kullanılmalıdır. Tablo ve şekillerin hazırlanmasında derginin boyutları ve genel dizayn dikkate alınmalıdır. Şekillere ve tablolara başlık ve sıra numarası verilmeli ve sayfaya ortalanmalıdır. Başlıklar tabloların üstünde şekillerin ise altında yer almalıdır. Denklemlere sıra numarası verilmelidir. Sıra numarası parantez içinde ve sayfanın en sağında bulunmalıdır.
- Tüm yazılar; Amerikan Psikologlar Derneği (American Psychological Association, APA) tarafından yayınlanan “ The Publication manual of the American Psychological Association (6th edition), 2001 “ isimli kaynakta belirtilen yazım ilkelerine uygun bir biçimde yazılmalıdır. Apa'nın 6. Baskısı yazarların dikkate alacağı versiyon olmalıdır.
- Bahsedilen kaynağa ilişkin internet adresi ; <http://www.apastyle.org/> ,
- http://www.muhsenberg.edu/library/reshelp/apa_example.pdf

- Makale, sağ üst köşeden sisteme kullanıcı kaydı yapıp, sistem üzerinden gönderilmelidir.

Metin İçi Referanslar/Göndermeler

- Metin içi gönderme ve atıflar, parantez içi sisteme göre verilmelidir. Dipnot, kaynak bilgisi dışındaki açıklama veya bilgilerin verilmesinde kullanılmalıdır.
- Kitaplara yapılan göndermelerde, yıl bilgisinden sonra virgül konulmalı ve sayfa numarası verilmelidir. Ancak kitabın belli bir sayfasına gönderme yapılmayıp eser hakkında genel bir değerlendirme yapılıyorsa sayfa numarası vermeye gerek yoktur.
- Başka bir metinden aynen yapılan ve kelime sayısı 40'tan az olan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. 40 kelimedenden fazla olan aynen alıntılar yeni bir paragrafta, 10 punto ve normal metnin sağ ve sol tarafında tarafından birer cm daha içeriden yazılmalıdır.
- İki ya da daha fazla yapıta gönderme yapılıyorsa alıntı yapılan yapıtların yazarlarının soyadları, alfabeğe göre sıralanmalı ve eserler arasına noktalı virgül konulmalıdır.
- Aynı soyadlı yazarlardan, yayını daha eski tarihli olsa bile adının ilk harfi alfabetik olarak önce gelen kaynakçada önce belirtilir.

Aydın, A. (1999). Gelişim ve öğrenme psikolojisi. Ankara: Anı.

Aydın, B. (2005). Çocuk ve ergen gelişimi. İstanbul : Atlas.

- Aynı soyadına sahip birden fazla yazara gönderme yapılıyorsa eserlerin yayın yılları farklı olsa bile cümle içinde yazarların adları da belirtilmelidir: (Çetin Semerci, 2007; Nuriye Semerci, 2006).
- Farklı yazarlara ait iki veya daha fazla çalışma aynı parantez içinde kaynak olarak verilecekse alfabetik sıralama yapılır ve kaynaklar arasına noktalı virgül konulur: (Semerci, 2007; Ünal, 2012)
- Aynı yazarın iki veya daha fazla çalışması aynı parantez içinde kaynak olarak verilecekse yazar soyadı sadece bir kez yazılır, eserler arasına virgül konulur: (Güneş, 2007, 2009, 2010-a, 2010-b)
- Alıntının kaynağı ikinci bir yayına dayanıyorsa "Güneş, 2007'den aktaran Ünal, 2012" şeklinde atıf verilir ve kaynakçada hem Ünal, 2012'nin hem de Güneş, 2007'nin künyesi yazılır.

- Metin içi atıf örnekleri:

Tek Yazarlı:

Güneş'e (2007) göre ...,

Güneş (2007) ...,

.... (Güneş, 2007).

.... (Güneş, 2007, s. 46).

İki Yazarlı:

Babadoğan ve Ünal'a (2011) göre ...,

Babadoğan ve Ünal (2011) ...,

... (Babadoğan ve Ünal, 2011).

İkiden Çok Yazarlı

Hırça'ya vd. (2009) göre ...,

Hırça vd.(2009) ...

.... (Hırça vd., 2009).

Kaynakların Yazımı

- Atıfta bulunulan bütün eserler, “KAYNAKLAR” bölümünde alfabetik olarak verilmelidir. Eser bilgisi, ikinci ve sonraki satırlara taşarsa bu satırlar, 1 cm daha içeriden yazılmalıdır.
- Bir yazarın aynı yılda yayımlanmış birden fazla yayını varsa bu yayınlar kaynakçada yıl bilgisinden sonra “a, b, c ...” konularak (2001a, 2001b, 2001c ... gibi) sıralanmalıdır.
- Cilt, sayı, yıl, sayfa numarası vb. bilgilerin bulunduğu elektronik dergilerin kaynakçada verilmesi, basılı dergi gibi yapılır. Bu tür yayımlar için ayrıca web adresini, erişim tarihini vermeye gerek yoktur.
- Kaynaklar bölümündeki künye bilgilerinin yazımında aşağıdaki örnekler dikkate alınmalıdır.

Tek Yazarlı Kitap

Güneş, F. (2007). Türkçe öğretimi ve zihinsel yapılandırma. Ankara: Nobel.

Kitap adının sadece ilk harfi (özel isim yoksa) büyük, sonraki kelimeler küçük harfle yazılır. Kitap adı italik yazılır.

İki Yazarlı Kitap Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2000). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin.

İkiden Çok Yazarlı Kitap Ayhan, H., Dodurgalı, A. vd. (2010). Çocuk ve Ergen Eğitiminde Anne Baba Tutumları. İstanbul: Timaş.

Kitapta Bölüm

Karaburgu, O. (2006). Cemil Meriç'in dil ve edebiyat üzerine düşünceleri. Cemil Meriç içinde (s. 185-189). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Editörlü Kitap

Güneş, F. (Ed.) (2013). Eğitim bilimine giriş. Ankara: Pegem Akademi.

Editörlü Kitapta Bölüm

Tosun, C. ve Genç, M. (2014). Eğitimin bilimsel temelleri ve araştırma yöntemleri. Firdevs Güneş (Ed.), Eğitim bilimine giriş (2. Baskı) içinde (s. 155-166). Ankara: Pegem Akademi

Birden Çok Baskısı Olan Kitap

Özbay, M. (2009). Türkçe özel öğretim yöntemleri 1 (3. Baskı). Ankara: Öncü.

Çeviren (Çev.) / Hazırlayan (Haz.) Bilgisi Olan Kitaplar

Barzun, J. ve Graff, H. (1996). Modern araştırmacı. (Çev. Fatoş Dilber) Ankara: TÜBİTAK.

Kurum Yayını

Türk Dil Kurumu (TDK). (2005). Yazım Kılavuzu. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Makale (Çok yazarlı makalelerde, makale ve dergi isminin yazımında yandaki örnek, yazar isimlerinin yazımında ise çok yazarlı kitapların yazımı dikkate alınmalıdır.)

Semerci, Ç. (2007). Öğretmen ve öğretmen adayları için yansıtıcı düşünme eğilimi (YANDE) ölçeğinin geliştirilmesi. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri. 7(3), 1351-1377.

- Cilt numarası italik yazılır.

- Makale adının sadece ilk harfi (özel isim yoksa) büyük, sonraki kelimeler küçük harfle yazılır.

- Dergi adı italik ve her kelimenin ilk harfi büyük.

- Varsa doi:

Basılmamış Bildiri (Çok yazarlı bildirilerde, bildiri adı ve sempozyum bilgisinin yazımında yandaki örnek, yazar isimlerinin yazımında ise çok yazarlı kitapların yazımı dikkate alınmalıdır.)

Gün, Ö. (2014). 5. sınıf matematik öğretim programındaki kazanımların revize edilmiş Bloom Taksonomisine göre sınıflandırılması: sayılar öğrenme alanı örneği. 13. Matematik Sempozyumu. Karabük Üniversitesi, 15 – 17 Mayıs 2014, Karabük.

Basılmış Bildiri (Çok yazarlı bildirilerde, bildiri adı ve sempozyum bilgisinin yazımında yandaki örnek, yazar isimlerinin yazımında ise çok yazarlı kitapların yazımı dikkate alınmalıdır.)

Balyemez, S. (2012). Bildirme ekinin dil bilgisi öğretimindeki yeri üzerine. IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri II. Cilt. Muğla Üniversitesi, 22 – 24 Aralık 2011, Muğla. s. 339-344.

Tezler Er, H. (2010). Sosyal bilgiler eğitimi kapsamında ilköğretim öğrencilerinin biyografi kullanımına ilişkin görüşleri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Gazete / Mecmua / Bülten Yazısı

Ülsever, C. (2002, 7 Aralık). Bu bayram çocuk oldunuz mu? Hürriyet, s. 16.

İnternet Sayfası

Emre, İ. (2012, Haziran 7). Şair, Şehir ve Şiir. www.ismetemre.com (Erişim Tarihi: 2012, 15 Temmuz).